T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE MEKKE'DE İKTİSADİ HAYAT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Omar ALHAJ TAHA

BURSA – 2025

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE MEKKE'DE İKTİSADİ HAYAT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Omar ALHAJ TAHA

Danışman:
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

BURSA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 702222021 numaralı Omar ALHAJ TAHA'nın hazırladığı "**Memlükler Döneminde Mekke'de İktisadi Hayat**" başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili savunma sınavı, 00/00/2024 günü 00.00-00.00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üy. İlhami ORUCOĞLU
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üy. Ahmet KURAY
Kilis 7 Aralık niversitesi

…./…./ 20….

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİSOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Memlükler Döneminde Mekke'de İktisadi Hayat

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 12/12/2024. tarihinde şahsım tarafından Turnitin. adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %18'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dahil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

12-12-2024

Adı Soyadı: Omar ALHAJ TAHA

Öğrenci No:702222021

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü: Y. Lisans

Danışman

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

12/12/2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "**Memlükler Döneminde Mekke'de İktisadi Hayat**" başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

12/12/2024

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Omar ALHAJ TAHA
Öğrenci No:702222021
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : **Omar ALHAJ TAHA**
Üniversite : **Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitüsü : **Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim Dalı : **İslam Tarihi ve Sanatları**
Bilim Dalı : **İslam Tarihi**
Tezin Niteliği : **Yüksek Lisans Tezi**
Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ**

Memlükler Döneminde Mekke'de İktisadi Hayat

Bu tez, Memlükler Dönemi'nde Mekke'nin ekonomik yapısını, özellikle ticaret ekseninde incelemektedir. Mekke, hac ibadeti sayesinde büyük bir ticari hareketlilik yaşamış ve uluslararası ticaret yollarının stratejik bir durağı olmuştur. Çalışmada, Memlükler'in Mekke ticaretine sağladığı katkılar, ticari düzenlemeler ve şehrin ekonomik canlılığı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Hac sezonlarında artan ticari faaliyetler, Mekke'yi sadece bir ibadet merkezi değil, aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Tez, Memlükler'in ticareti destekleyen politikalarının Mekke ekonomisine olan etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Memlük Politikaları, Mekke Ekonomisi, Stratejik Konum, Hicaz, Mekke, Ticareti.

ABSTRACT

Name and Surname	**: Omar ALHAJ TAHA**
University	**: Bursa Uludag University**
Institution	**: Social Science Institution**
Field	**: Islamic History and Arts**
Branch	**: Islamic History**
Degree Awarded	**: Master**
Supervisor	**: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ**

Economic Life of Mecca During the Mamluk Period

This thesis examines the economic structure of Mecca during the Mamluk period, focusing particularly on trade. Mecca experienced significant commercial activity due to the pilgrimage and became a strategic hub on international trade routes. The study evaluates the Mamluks' contributions to Meccan trade, their commercial regulations, and their impact on the city's economic vitality. The increased trade activity during the pilgrimage seasons transformed Mecca into not only a center of worship but also a prominent commercial hub. The thesis aims to reveal the effects of the Mamluks' trade-supporting policies on Mecca's economy.

Keywords: Mecca's Economy, Strategic Location, Hejaz, Mecca, Trade.

ÖNSÖZ

İslam'ın kutsal şehri olan Mekke, dinî özelliğinin yanında tarihî ve kültürel açıdan da önemli bir şehirdir. Mekke'de bulunan Kâbe, Allah'a ibadet için inşa edilen ilk evdir. İslam öncesi dönemde, tüm Araplar Kâbe'yi ziyaret ederdi. İslâm ile birlikte Kâbe'yi tavaf etmek, İslâm'ın beş şartından biri haline geldi. Mekke'de dinî hayatın yanında imar, ticaret, tarım, eğitim, sağlık vb. faaliyetlerin de olduğu muhakkaktır. Bu araştırmamızda da dinî yönden ziyade Memlûkler döneminde Mekke'deki ticarî faaliyetler ele alınacaktır. Memlükler döneminde Mekke'nin iktisadi yönü hakkında tez çalışmasına rastlanmamıştır. Bu durum konumuzun belirlenmesinde etkili olmuştur. İslam tarihi boyunca şehrin ticarî yönünün ele alınması mümkün olmakla birlikte zamanımızın kısıtlı olması sebebiyle çalışma alanımız Memlükler dönemiyle sınırlandırılmıştır.

Araştırmamızda Memlükler döneminde Mekke'nin ticaret merkezleri arasındaki konumun ve bu durumun şehrin ekonomik refahına olan etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Mekke'nin iktisadî hayatında önemli rol oynayan sultanlar, hacılar ve tüccarların rolleri irdelenecektir.

Tezimiz, giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Girişte Mekke'de ticarî faaliyetlerin gelişmesini etkileyen faktörler ele almıştır. Bu kapsamda Mekke'nin mukaddes bir şehir olarak İslam âlemindeki yeri ve şehrin siyasî, iktisadî vb. özellikleri ele alınmıştır. Birinci bölümde yöneticilerin Mekke'yi dış müdahalelerden korumak için gerçekleştirdikleri faaliyetleri, kara yollarını onararak hacıların ve tüccarların daha güvenli ve rahat bir yolculuk yapmalarını sağlamaları, kara yollarında dinlenme ve konaklama yerleri inşa etmeleri, Kızıldeniz ticaretini yeniden canlandırmaları, hacılara ve tüccarlara su, yemek, barınak vb. imkânlar sağlamaları ele alınmıştır. İkinci bölümde Mekke'de ticarete konu olan ürünler, bu ürünlerin fiyatlarını etkileyen sebepler, Memlüklü sultanları zamanında kurulan ticarî tesisler ve Mekke'de kullanılan para türleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Mekke'deki yerleşik ve ziyaretçi tüccarlar hakkında bilgi verilmiştir. Karmatîler adını taşıyan tüccarlarla ilgili ayrıntılı bir kısım oluşturulmuştur. Onların ticarî faaliyetleri ve özellikle Memlûkler Devleti'nde ve genel olarak Doğu coğrafyasında baharat ticaretinde oynadıkları rol ele alınmış, Karmatîlerin neden bu adla anıldığına dair araştırmacılar arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmiştir.

Konu tespiti ve çalışma boyunca desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca maddi ve manevi katkıda bulunan dost ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Omar AlhajTaha
Bursa- 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xii**
GİRİŞ **1**
I. TEZİN KONUSU ve AMACI 1
II. KAYNAKLAR 1
III. MEKKE VE ÖNEMİ 2
IV. MEKKE'NİN İKTİSADÎ HAYATINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER 4
A. Şehrin Seçkin Sakinleri: Ulema ve Tüccar 4
B. Hac Mevsimleri 6
C. Mekke'nin Kervan Yolları Üzerindeki Konumu 9
D. Mekke'nin Limanı Cidde 15

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE MEKKE'DE GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI

I. MEKKE EMİRLİĞİ VE BENİ KATADE İLE YAŞANAN MÜCADELE 20
II. MEKKENİN GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK İÇİN ALINAN ÖNLEMLER 25
A. Kara Yollarının Güvenliği 29
B. Kızıl Deniz Ticaret Güzergâhı Ve Güvenliği 35

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKE'DE TİCARET METAI OLAN ÜRÜNLER

I. BAHARAT 42
A. Karabiber 44
B. Karanfil 45
C. Tarçın 46
D. Zencefil 47
II. TEDAVİ AMAÇLI KULLANILAN ÜRÜNLER 47
A. Kâfur 48
B. Kudret Helvası 49

C. Sarısabır 49
D. es-Senâ (Sinameki) 50
E. Misvak Ağacı 50
III. TEKSTİL (DOKUMA) 51
IV. DEĞERLİ TAŞLAR 52
A. Yakut 52
B. Elmas 53
C. Zümrüt 54
D. Akik 55
V. GIDA MADDELERİ 55
VI. HAYVANLAR (DEVELER, ATLAR, KOYUNLAR) 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKKE'DE İKTİSADÎ FAALİYETLER VE TİCARET ERBABI

I. İKTİSADÎ FAALİYETLER 59
A. Fiyatlar ve fiyatları Olumsuz Etkileyen Durumlar 59
B. Paralar 62
C. Ticaret Mekânları 64
1. Pazarlar 64
a. Yerel Pazarlar 65
b. Mevsimsel Pazarlar 66
c. Yıllık Pazarlar 67
2. Ticaret Mekânları 68
D. Ticarî Mekanların Yönetimi 71
E. Vergiler 73
II. TİCARET ERBABI 80
A. Yerli Tüccarlar 81
B. Mevsimlik Tüccarlar 82
C. Gezgin Tüccarlar 84
D. Kârimî Tüccarlar 86

SONUÇ 90

EKLER 91

KAYNAKÇA 95

KISALTMALAR

a.s : Aleyhisselâm

bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

ed. : Editör

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

ö. : ölüm tarihi

r.a : Radıyallâhu anh

s.a.v : sallallâhu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Ty : tarih yok

Thk : tahkik eden

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU ve AMACI

Araştırmamız, Memlükler döneminde Mekke'de ticarî faaliyetleri konu edinmektedir. Bu kapsamda öncelikli olarak ilgili dönemdeki ticarî faaliyetlerin değerlendirilmesi, Mekke'nin ticaret yolları üzerindeki stratejik konumunun ve bu konumun şehrin ekonomik refahına olan etkisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Ayrıca Memlükler döneminde Mekke'nin ekonomik gelişiminde önemli rol oynayan sultanlar, tüccarlar ve hacıların katkıları ele alınacak, Doğu ve Batı'dan gelen mallarla dolu uluslararası ticaret şehri haline getiren unsurlar incelenmeye çalışılacaktır.

II. KAYNAKLAR

Çalışmamızda ilk olarak İslâm tarihi kaynaklarıyla ilgili bir literatür taraması yapılmıştır. Bu süreçte ilk dönem İslam tarihî kaynaklarının yanı sıra aşağıda belirteceğimiz bazı eserlerden faydalanılmıştır.

"*Şifâu'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-haram* ": Takiyyüddîn Muhammed Bin Ahmed el-Fâsî, tarafından kaleme alınan eser, Mekke'nin tarihî, coğrafi ve kültürel yapısını derinlemesine inceleyen önemli bir kaynaktır. Kitap, Mekke'nin stratejik ticaret yolları üzerindeki konumunu vurgulamakta ve bu yolların şehrin ekonomik ve kültürel gelişimine nasıl etki ettiğini detaylandırmaktadır.

"*Menâihü'l-kerem fî ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-harem*": Ali b. Taceddîn b. Takiyyüddîn el-Sincârî tarafından telif edilen ve Mekke ve Kâbe'nin tarihini inceleyen bu eserde Mekke'nin coğrafi konumu, ticaret yollarının gelişimi ve Kâbe'nin dinî ve sosyo-kültürel rolleri kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.

"*er-Rihle*": İbn Battuta'nın 14. yüzyılda İslam dünyasını dolaşarak gözlemlediği toplumları, kültürel yapıları ve ekonomik hayatı ele aldığı önemli bir kaynaktır. Eserde,

Mekke'nin o dönemdeki merkezi rolü ve şehrin hac ibadeti ile birlikte uluslararası bir ticaret merkezi olma konumu anlatılmaktadır. İbn Battûta eserinde İslam dünyasında farklı kültürler ve toplumlar arasındaki ilişkileri, yönetim biçimlerini ve ticarî yaşamı anlatmış, ayrıca Mekke'nin İslam dünyasındaki dinî ve kültürel önemini, özellikle hac döneminde şehre gelen tüccarlar ve ziyaretçilerin şehre olan etkilerini detaylı bir şekilde ele almıştır.

III. MEKKE VE ÖNEMİ

Mekke, İslam dünyasında büyük bir öneme sahiptir. Zira bu şehir Kur'ân-ı Kerim'in indiği yerdir. İnsanlık için bahşedilen ilk ev Mekke'de yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu husus şu ayetle ifade edilmiştir: "*Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev âlemlere bir hidayet ve bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir*".[1] Âlimler, ayette geçen "*ilk*" kelimesinin anlamı hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Sûdî, bu ifadenin "*yeryüzünde mutlak olarak ilk inşa edilen ev*" anlamına geldiğini iddia etmiştir. Mûcahid ise eş-Şa'bî'den, o Ali'den (r.a.) naklen şöyle demiştir: "*Bu evden önce de evler vardı. Ancak o, Allah'a ibadet için inşa edilen ilk evdir. Bu hem zaman açısından hem de şeref açısından geçerlidir*".[2]

Mekke kelimesi, antik dillerde de izler taşımaktadır. Babilce'de "meka" kelimesi "eski ev" anlamına gelirken,[3] Batlamyus'un coğrafyasında Mekke "Makoraba" olarak geçmektedir. "Makoraba" kelimesi, Arapça "makrib" kelimesine yakındır. Bu terim, Sebe krallığında, kralların tahta geçmeden önce taşıdığı bir unvandır. "Makrib" kelimesi muhtemelen "Allah'a yakın" anlamına gelir ki bu da Mekke'nin kutsal bir şehir olma niteliğini yansıtmaktadır.[4]

---

1 Âl-i İmrân, 3/96.
2 Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* (Kahire: Dâru Taybe, 1997), 1/283.
3 Abdurrahman, Hüseyin "Davr'u Mekke el-Tarihi ve-s Sekafi", Kâfiletü'l-Zeyt dergisi 20, no. 12 (Haziran 1972), 43.
4 Abdulaziz, Salim *Târîhü'l-arab kable'l-islam*, (İskenderiye: 1973), 231-214.

Mekke şehri Arapçada birçok isimle anılır. Bunlardan bazıları şunlardır:[5] "*Mekke-i Mükerrem'e*",[6] "*El-Beled*" (ülke, şehir)[7], "*Ummulkura*" (şehirlerin anası)[8], "Beyt-i Atik" (eski ev), "*Beytü'l-Haram*" (kutsal ev), "*Beledü'l-Emin*" (güvenli şehir)[9], "*el-Me'mun*" (güvenilir), "Ümmü *Rahim ve Salah*" (rahmet ve iyilik anası), "*Arş"* (taht), "*Kadis*" (kutsal), "*el-Mukaddese*" (kutsal), "*Meâd*"[10] (dönüş yeri)[11], "*Hâtime*", (yıkıcı)[12] "*er-Re's*" (baş), "*el-Kevsa*" (mükemmel, kusursuz), el-Bünye" (yapı), "*el-Kâ'be*" (küp).[13]

Fıkıh bilginleri, Mekke ve Medine'yi kıyaslayarak aralarındaki üstünlüğü belirlemeye çalışmışlardır. İmam Ebu Hanife, İmam Şafii ve İmam Ahmed ve talebeleri Mekke'yi, İmam Malik ise Medine'yi tercih etmiştir. İmam Malik'in bu seçiminin gerekçesi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Medine'ye hicret etmesi ve şehir halkının Hz. Peygamber'e destek vermesi sonucunda Medine'de İslam devletinin kurulması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat ettiği ve mübarek naaşının defnedildiği yer olmasıdır.[14] Mekke'nin üstünlüğünü savunanlar ise bu görüşlerini Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadislerine dayandırmışlardır. Bu hadislerden biri şöyledir: "Benim (Medine'deki) bu mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke'deki) Mescid-i Haram müstesna başka mescidlerde kılınan bin namazdan (sevab bakımından) daha hayırlıdır".[15] Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mekke hakkındaki şu hadisleri de Mekke'nin üstünlüğüne delil olarak kabul edilmektedir: "Sen ne hoş beldesin. Seni ne kadar seviyorum! Eğer kavmim beni buradan çıkmaya mecbur etmeseydi, senden başka bir yerde ikamet etmezdim. Ey Mekke, sen benim en sevdiğim şehirsin ve ben de senin en seveninim".[16] "Allah'ım, şunlar (filan filan isimlerini zikir etti), beni Mekke'den çıkardılar. Mekke ise Allah'ın yeryüzündeki en sevdiği yerdir".[17]

---

5 Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mekke," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/555-563.
6 Muhammed, Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* 1/516.
7 Beled, 90/1.
8 İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec, *Müsîru'l-ğarami's-sakîn ilâ eşrefi'l-emâkin,* (Kahire: Dârü'l-Hadis,1995), 92.
9 Tîn, 95/3.
10 Kasas, 28/85.
11 Hac ve umre için bir dönüm noktası olmasından dolayı bu isimle anılır
12 Kıyamet gününde diğer şehirleri yok edeceğine inanılmasından dolayı bu isimle anılır.
13 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm,* 1/383.
14 Bahâddîn Ebü'l-Fadl, *Târîhu'l- beledi Haram,*(Mekke: 1950), 22-23.
15 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen,* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 5/195.
16 İbnü Mâce, *es-Sünen,* 2/1037.
17 Bedreddîn el-Aynî, *Şerhu sahihi'l-Buhâri*, (Beyrut: Dâru'l-Kütüb-i İlmiyye, 2001), 7/257.

IV. MEKKE'NİN İKTİSADÎ HAYATINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Şehrin Seçkin Sakinleri: Ulema ve Tüccar

İbadet mekânı olmanın yanında bir ilim merkezi olarak da Mekke âlimler ve öğrenciler tarafından sıkça ziyaret edilmiştir. Bu durum ilmî hayatı geliştirirken özellikle kitap ticaretinin canlanmasını da sağlamıştır. Zira pekçok ilim talibi âlimler tarafından yazılan önemli eserleri satın almak amacıyla Mekke'ye gelerek ya da aracılar vasıtasıyla para göndererek eserleri temin etmeye çalışmışlardır.[18] Mekke'de bulunan alimler konusunda 860/1456 yılında vefat eden Yemenli âlim Ebu'l Hayr b. Mansur esh-Şemahki gibi önemli bir şahsiyeti örnek olarak verebiliriz. Mekke'deki tüm âlimlerden ilim tahsil eden Şemahki, fıkıh, nahiv, dil, hadis, tefsir ve farzlar gibi çeşitli alanlarda derin bilgi sahibi olduktan sonra Zebid'e geri dönmüştür. Yemen'de ilmin kalitesi ve kitapları düzenleme konusundaki ustalığı açısından onun eşine rastlanmamaktaydı. Şemahki'nin Mekke'den derlediği hazine içinde, başka kimsenin derlemediği yüz kadar kitabın bulunduğu rivayet edilir. Bu kitaplar arasında özetler de yer almaktadır.[19] Bir diğer örnek ise 707/1307 yılında vefat eden Endülüslü Abdullah bin el-Matrak'tır. Abdullah b. el-Matrak, Mekke'de yaklaşık altmış yıl yaşamış ve bu süre zarfında büyük bir itibar kazanmıştır. Onun itibarı, Mekke sahibinin cenazesinde önde gelen yürüyüşçülerden biri olmasından da anlaşılmaktadır.[20]

Ünlü ulemadan biri de 767/1365 yılında vefat eden Kâdılkudât Ebu'l-Ömer Abdulaziz b. Muhammed b. Cemaa'dır. İslam hukukunda, İmam-ı Azam'dan sonra en yüksek makam olan Kâdılkudât unvanına sahip olan Ebu'l-Ömer, üç kez Mısır'da kadılık yapmış ve burada fetva vermiştir. Ayrıca Mısır, Şam ve Mekke'de dersler vererek ilmini yaymıştır.

---

[18] Ebu Ziya Abdurrahmân b. Ali, *Kurratu'l-uyûn bi ahbâri'l-Yemeni'l-meymûn*, (Kahire: Mektebetü Ebu Zer,1988), 192-194.

[19] Ebu Abdullah Ebu Mahrama**,** *Tarihu tarihi Aden,* (Beyrut: Dâru Ammar, 1987), 1/71-72.

[20] İbnü'l-İmâd Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb,* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 6/16.

Ebu'l-Ömer, ilim ve icazetle öğrendiği hocalarının sayısının bin üç yüzden fazla olduğu rivayet edilmektedir.[21]

Hicri dokuzuncu yüzyılın yüzyılın önde gelen alimlerinden biri, 817/1414 yılında vefat eden ve "Kamûs-ı Muhît" adlı sözlüğün müellifi olan Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî'dir. Fîrûzâbâdî, dil bilimi alanında çağının en büyük âlimlerinden biri olarak tanınmaktadır. Doğudan batıya birçok ülkeyi gezmiş, hükümdarların saygısını kazanmıştır. Ölümünden önce kitap edinmeye büyük bir ilgi göstermiş ve bu süreçte pek çok eser kaleme almıştır. Mekke'yi defalarca ziyaret etmiş ve burada uzun süre ikamet etmiştir. Mekke'ye olan derin bağlılığını her zaman ifade etmiştir. Mekke'de, Safa Dağı'nda bir mülk edinmiş ve bu mülkü, Yemen'in yöneticisi olan el-Aşraf'a bir eğitim kurumu olarak tahsis etmiştir; buraya öğretmenler ve öğrenciler atamıştır. Aynı uygulamayı Medine'de de gerçekleştirmiştir. Mekke'de Mina'da bir evi ve Taif'te bir bahçesi bulunmaktaydı.[22]

İslam dünyasının önemli âlim ve fakihlerinden biri olan Şeyhülislam, muhaddis ve hafız Ahmed b. Hacer el-Askalânî, 852/1448 yılında vefat etmiştir. Hadis ilmini öğrenmek amacıyla çeşitli seyahatlerde bulunmuş, Mekke'de ikamet ederek ilimle meşgul olmuştur. Fıkıh ve Arap dili alanında derinlemesine uzmanlaşmış ve hafızlık mertebesine ulaşmıştır. El-Askalânî hakkında şu değerlendirme yapılmıştır: "*O, tabiatıyla bir şair, mesleğiyle bir muhaddis ve gayretiyle bir fakih idi. Ravilerin bilgisi ve hatırlamaları, meşhur ve garib hadisler ile hadislerin sebeplerine dair tüm detaylara vakıftı. Bu nedenle, çeşitli ülkelerde bu konuda ona başvurulurdu. O, ümmetin önderi, âlimlerin alameti, ilim ehlinin delili ve sünnetin ihyacısıydı. Öğrenciler ondan faydalanmış, derslerine katılmış ve birçok Mısır âlimi kendisinden ders almıştır*".[23]

Mekke'de bulunan büyük tüccarlar da şehrin sosyal–kültürel hayatına katkı sağlamışlardır. Örneğin Şamlı bir tacir olan İbn el-Mercanî, 720/1320 yılında 20.000

[21] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l- Kahire*, (Kahire: Dâru İhyâ'ü'l- Kütübi'l- Arabiyye, 1968), 1/35

[22] es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l- Kahire*, 1/359.

[23] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 6/16.

dirhemden daha fazla para harcayarak el-Hef Mescidi'ni inşa ettirmiştir.[24] Diğer bir tüccar İzzeddin el-Vasiti, her yıl ülkesinden kendisine parayla tahıl ve hurma satın alıyor ve muhtaçlara dağıtıyordu. Hatta onları kendi elleriyle yoksulların evlerine taşıyordu.[25] Fakih olarak tanınan, aynı zamanda tacir olan ve 729/1329 yılında Mekke'de vefat eden Ali b. Ebu Bekir el-Zeylai el-Ukayli'nin hayır hasenatta bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.[26] Bu isimleri çoğaltmak mümkündür.

B. Hac Mevsimleri

Hac, Allah'ın Müslümanlara farz kıldığı bir ibadettir. Bu konuyla ilgili olarak Kur'an'da şu hüküm bulunmaktadır: "*Orada apaçık deliller ve İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir*"[27] Ayrıca, Allah'ın dostu İbrahim (a.s.) için şu ayette bu ibadeti duyurması emredilmiştir: "*İnsanlara hac ibadetini duyur. Gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar*".[28]

Müslümanlar, içerisinde sultanların da bulunduğu kafileler ile dünyanın çeşitli bölgelerinden hac görevlerini yerine getirmek için Mekke'ye gitmişlerdir.[29] Mısır'da, hac kafilesinin (er-Rukbü'l-Hac) çıkışı ve dönüşü vesilesiyle Kahire'de çeşitli kutlamalar düzenlenirdi. Bu kutlamalara sultan, devlet büyükleri ve tüccarlar katılırdı. İlki Recep ayında, diğeri ise Şevval ayında olmak üzere yılda iki kez hac kafilesi hazırlanırdı. Bu uygulama, 675/1276 yılında, Memlûk Sultanı I. Baybars döneminde başlamıştır.[30]

Memlük Sultanlığı döneminde hac kafileleri mükemmel bir şekilde organize edilmiştir. Her kafilenin başında yolculuğu ve konaklamayı düzenleyen, kafileyi nezaket ve

---

[24] Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn, İbn Ziya, *Târihu Mekke*, (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 92.
[25] Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim El-Levâtî et-Tancî, İbn Battûta, *er-Rihle*, (Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Ulûm, 1987), 148.
[26] Şemsuddîn Ebu Hasan, *el-'Ukûdu'l-l'ül'üiyye fî ahbâri ed-Devlet'r-resûliyye*, (Kahire: Matbaatu'l-Hilâl, 1911), 2/54.
[27] Âl-i İmrân 3/97.
[28] Hac, 22/27.
[29] es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l- Kahire*, 2/310.
[30] es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l- Kahire*, 2/96.

güvenlik içinde tutan, güvenliği ihlal edenleri cezalandıran bir hac emiri bulunmaktaydı. Bu emire, kafileyi koruyan askerler ve kafileyi en açık, en geniş, en hafif ve verimli su ve toprak yollarından geçiren rehberler yardımcı olurdu. Ayrıca, her kafilede hacılar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözen bir kadı da görev yapardı.[31]

Kervanlar, tüccarlar için güvenli ve kazançlı bir ticaret yolu sağlamaktaydı. Ticaret eşyası, bu yollar aracılığıyla daha uzak bölgelere taşınabilir ve daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşılabilirdi. Ayrıca, ticaretin yapıldığı şehirler ve köyler arasında bir bağlantı rolü üstleniyordu.[32]

Tüccarlar hac yolculuklarında pazarlar kurar ve maddi durumu yeterli olan hacılar satın alma yoluyla, fakir olanlar ise sadakalar ile ihtiyaçlarını karşılarlardı.[33] İbn Battûta, Irak kafilesiyle birlikte hacca giderken bu yolculuk hakkında şunları ifade etmiştir: "Kafilede, yoldan geçenlerin su içmesi için çok sayıda deve bulunmaktaydı. Ayrıca, sadaka amacıyla yiyecek, içecek, şeker ve ilaç taşıyan develer de yer almaktaydı. Kafile bir yere vardığında, büyük bakır tencerelerde yemek pişirilir ve bu yemeklerden yoldan geçenler ile yiyeceği olmayanlar da yararlanırdı. Kafilede, yürüyemeyenler için de develer bulunmaktaydı."[34]

İbn Battûta, Mekke'nin ticarî önemine dikkat çekmiş ve şehrin önemli bir ithalat ve ihracat merkezi olduğunu vurgulamıştır, Hac görevini yerine getirirken, Mekke'nin ekonomik refah içinde olduğunu ve bolluk içinde yaşadığını belirtmiştir.[35] Mekke'yi, çeşitli nimetler, ürünler ve ticaret merkezleriyle dolu bir şehir olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, mücevherler, değerli taşlar, koku türleri, misk, kâfur, amber, ud ve Hint ilaçları gibi maddi ve manevi hazinelerle zengin olduğunu ifade etmiştir.[36]

---

31 Abdülkadir b. Muhammed El-Ensari el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 91-168.

32 Mahmud Zaid, "Kafiletü'l-hac ve tanzimuha ve devruha hadarî ", *el-Meceltü'l-Arabiyye dergisi* 1 (Aralık 1978), 22.

33 Mahmud Zaid, "Kafiletü'l-hac ve tanzimuha ve devruha hadarî", 25.

34 İbn Battûta, *er-Rihle*, 168.

35 İbn Battûta, *er-Rihle*, 169.

36 Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî İbn Cübeyr, *er-Rihle*, (Beyrut: Dâru'l-Kütüb-i İlmiyye, 1964), 97.

Sultanların, emirlerin ve tüccarların hac dönemleri, ticaretin en hareketli olduğu zamanlardır. Bu kişiler, birçok hayır işi yapar, Mekke halkına ve çevresindekilere para ve hediyeler bağışlarlardı. Bu cömertlik, ticaret faaliyetlerinin artmasına neden olurdu. Örneğin, 659/1261 yılında Yemen Emiri Muzaffer, hac ibadeti için Mekke'ye gitmiş ve hacdan sonra şehirde on gün kalmıştır. Bu süre zarfında, Mekke halkına ve hacılara cömertçe bağışlarda bulunmuş ve şehrin ileri gelenlerini ödüllendirmiştir. Ayrıca, Kâbe'nin üzerine altın ve gümüş serpmiştir. [37] Mısır Sultanı Baybars, 667/1268 yılındaki hac ziyaretinde, Kâbe'yi tavaf ederken tevazu ve teslimiyetiyle dikkat çekmiştir. Özel adamlarına, halk arasında gizlice dağıtmaları için bir miktar para vermiş, hacılar ve tüccarlardan alınan gümrük vergilerini kaldırmıştır. Her yıl Mekke ve Medine'ye on bin arşın buğday göndermeye başlamıştır.[38] 703/1303 yılında hac görevini yerine getiren Emir Sellar, iyiliksever bir adam olarak tanınmış ve halk ona "*Ey Sellar, Allah sana cehennem azabını nasip etmesin*" diye dua etmiştir. Sellar, Mekke'de bulunan tüm hacıların borçlarını ödemiş, Mekke halkının zenginlerinden fakirine kadar hepsine yardım etmiş ve fakirler ile ileri gelenlerin isimlerini yazarak onlara para ve altın göndermiştir [39]

Mısır Sultanı el-Nasır Muhammed bin Kalavun, 712/1312, 719/1319 ve 732/1332 yıllarında gerçekleştirdiği üç hac ziyaretinde, Mekke halkına karşı iyilik, tevazu ve cömertlik göstermiştir. Son hac ziyareti, fiyatların düşmesine ve ülkenin refahına yol açtığı için örnek olarak gösterilmiştir. [40] Sultanı Kayıtbay, Mekke ve Medine'ye olan ilgisi nedeniyle bu iki kutsal şehrin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. 884/1479 yılında hac ziyaretinde, temsilcisi ve tüccarı Şeyh Şemseddin Muhammed'e, Mekke ve Medine'de çeşitli tesisler inşa etmesini emretmiştir. Bu tesisler arasında dört mezhebin âlimlerinin ders verdiği bir medrese, fakirlerin yaşadığı bir ribât, her yıl iki bin dinar gelir getiren evler ve dükkânlar ile Mısır'daki köy ve tarlalardan elde edilen ürünlerin her yıl Mekke

---

37 Şemsüddîn Ebu Hasan, *Ukûdu'l-l'ül'üiyye fi ahbâri ed-Devlet'r-resûliyye,* 1/133-135.

38 Takiyüddin ibn Ali. el-Makrizî, *ez-Zehebü'l-mesbûk fi zikri men hacce mine'l-hulefâi ve'l-mülûk,* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1955), 85-95; es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi ahbari Mısır ve'l- Kahire,* 3/296.

39 İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi târîhi'l-beşer*, (Kahire: Dâru'l-maârif, 1998), 4/51.

40 el-Makrizî , *ez-Zehebü'l-mesbûk fi zikri men hacce mine'l-hulefa'i ve'l-mülûk,* 106-109; Muhammed Mahmud Halef. el-Hayâtü't-ticâriyyetü ve'l-iktisâdiyyetü fi'l-Hicâz fî asr-i devlet-i memâlik (Yermuk Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 75.

ve Medine'ye taşınmasını sağlayan bir sistem yer alıyordu. Ayrıca, Sultan Kayıtbay fakirlere yardım amacıyla her yıl beş bin[41] veya sekiz bin[42] dinar bağışta bulunmuştur.

C. Mekke'nin Kervan Yolları Üzerindeki Konumu

Mekke, Arabistan Yarımadası'nın tamamını birbirine bağlayan kara yollarının kavşağında yer alması nedeniyle tarih boyunca ticarette stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu konum, Mekke'yi çeşitli malların ve insanların buluşma noktası haline getirmiştir. Hac yolları, aynı zamanda ticaret güzergâhı olarak da kullanılmıştır. Bunun nedeni, ticaret kervanlarının genellikle hacı kafilelerine eşlik etmesidir. Bu eşlik, ticaret kervanlarının güvenliğini ve korunmasını sağlamak amacı taşımaktaydı. Bu durum, Mekke'nin hem ticarî hem de dinî bir merkez olarak önemini pekiştirmiştir.

Mısır'dan Mekke'ye giden kervan yolu, tarih boyunca ticaretin gelişmesinde ve canlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak, Haçlı Seferleri sırasında bu yolun kullanımı durmuş, hacılar ve tüccarlar daha güvenli bir rota arayışına girmişlerdir. Bu dönemde, Kahire'den Nil Nehri üzerinden Kûs'a[43], oradan da Ayzâb[44] ve Kuseyr[45] limanlarına ve nihayetinde Kızıldeniz üzerinden Hicaz limanlarına geçiş yapmaya başlamışlardır.[46] Bu yol, Sultan Şecerüddûr'un 648/1250 yılında hac yolculuğu sırasında

---

41 et-Taberî, ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *İthâfu fudalâi'z-zemen*, (Kahire: Dâru'l Kitabi'l Câmi'yi, 1993), 82-83.

42 Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmyiye,1998), 6.

43 Mısır'ın en önemli nehir ticaret merkezlerinden biri olan bu şehir, Ayzâb ve Nil Nehri'nden gelen kervanların son durağıdır. Stratejik konumu sayesinde ticaret açısından büyük bir öneme sahip olan bu büyük şehir, aynı zamanda derin zenginlikleriyle de tanınır. Şehrin yemyeşil bahçeleri, canlı ve renkli pazarları, çok sayıda camisi ve kıymetli okulları, onu hem ekonomik hem de kültürel olarak öne çıkaran unsurlardır. Bu özellikler, şehrin Mısır'daki ticaret ve eğitim hayatında önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. İbn Battûta, *er-Rihle,* 48.

44 Ayzâb, Kızıldeniz kıyısında, Cidde'nin karşısında stratejik bir konumda yer alır. Ticaret yolunun Basra Körfezi'nden Kızıldeniz'e yönelmesiyle birlikte önemi büyük ölçüde artmıştır. Bu durum, Aidab'ı Hindistan, Yemen ve Habeşistan arasındaki ticaretin merkezi haline getirmiştir. Şehir, deniz ticaretinin merkezi olarak bölgedeki ekonomik hareketliliğe ve uluslararası ticaret ağlarının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

45 Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, Muʿcemü'l-büldân, (Beyrut: Dâr Sadîr,1993), 4/368.

46 Burak Gani Erol, "Memlûkler zamanında mısır hac güzergâhı – Kâhire'den Mekke'ye uzanan kutsal yolculuk", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 2019), 298.

yeniden canlanmış ve önem kazanmıştır.[47] Daha sonra, 667/1268 yılında el-Zâhir Bâybars'ın Kâbe örtüsüyle birlikte hac kafilesine bu yol üzerinden eşlik etmesi, yolun stratejik önemini daha da artırmıştır.[48] Memlük sultanları, bu yolun önemini fark ederek, hacıların ve tüccarların geçişini kolaylaştırmak ve ticarî faaliyetleri canlandırmak amacıyla çeşitli yapılar ve tesisleri onarmışlardır. Bu çalışmalar, yolun yeniden canlanmasına ve ticaretin büyük ölçüde gelişmesine katkı sağlamıştır.

Mısır, Cidde Limanı aracılığıyla kara yolunun yanı sıra deniz yoluyla da Mekke ile bağlantılıydı. Aynı zamanda, Mekke ile Şam'ı birbirine bağlayan yol, dünya ticareti üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Bu güzergâh üzerinden Şam ve Avrupa'dan gelen mallar Mekke'ye ulaşıyor, ardından Yemen'e taşınıyordu. Yemen'den Hindistan ve Habeşistan'dan gelen ürünlerle yüklü ticaret kervanları ise Mekke'den geçerek Şam'a geri dönüyordu. Bu ticaret yolları, Mekke'yi İslam dünyasının hem dinî hem de ticarî merkezi haline getirmiştir.[49]

Mekke'nin bir ticaret merkezi olarak gelişmesinde, hac yolları büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bu yollar, sadece hacıların kutsal topraklara ulaşmasını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda ticarî faaliyetler için de önemli birer güzergâh haline gelmiştir. Burada Mekke'ye kadar olan hac yolları ve buralardaki ticarî faaliyetler açısından önemli olan bazı stratejik yollar hakkında kısa bilgiler vermek faydalı olacaktır:

Şam'dan başlayan hac güzergâhı, Şam'ın güneyinde, yaklaşık 20 kilometre uzaklıktaki el-Assal'dan başlardı. İlk istasyon olan el-Kisve'ya doğru ilerleyen yol, buradan Sanemeyn köyüne[50], ardından da Mezerib'e uzanırdı. Mezerib'de pazarlar ve dükkânlar kurulurdu. Mezerib'in ardından, tatlı su kaynaklarına sahip olan küçük bir kasaba olan Dera'ya ulaşırdı. Bir sonraki durak, eski bir ticaret şehri olan Busrâ'ydı. Busrâ'dan Zarka'ya, oradan da Zera Gölü'ne geçilir ve daha sonra bol su kaynaklarına sahip Lacun'a ulaşılırdı.

---

47 Muhammed Lebib, *er-Rihle Hicaziye*, (Kahire: Mektebetü'l-Sekafe el-İslamiye,1911), 31.
48 Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Kahire: Dâru'l Kütübi'l Mısrıye,1956), 1/321.
49 İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire,* 1/322.
50 el-Hamevî. *Muʿcemü'l-büldân,* 3/431.

Lacun'dan sonra, en sağlam ve ünlü kalelerden biri olan Kerek Kalesi'ne gidilirdi. Bu kale, kralların felaket durumlarında sığındığı stratejik bir yapıydı. Yol, Hasa'ya[51] doğru yönelir ve oradan Ma'an'a geçilirdi. Ma'an, büyük bir depoya sahip olup, malzemelerin depolanması için geniş bir pazarın kurulduğu önemli bir noktaydı. Bu noktadan sonra, iki gün boyunca ıssız bir çöl aşılır ve ardından Zat el-Hac daha sonra Buldah Vadisi ve Tebük'a ulaşılırdı. Tebük, bu güzergâh üzerindeki en ünlü ticaret istasyonlarından biriydi ve Yemen ile Şam arasında seyahat eden ticaret kervanlarına ev sahipliği yapardı. İslam öncesi ve sonrası dönemlerde, Burası Mekke üzerinden geçen kervanların önemli bir durağı olmuştur. Tabük'tan sonra yol, Vadi el-Ahdar'a, ardından Büyük Bereket'e ve sonrasında el-Hicr'a yönelirdi. Daha sonra, aktif bir ticaret pazarı ve aynı zamanda depolama merkezi olan el-Ula'ya ulaşılırdı. İbn Battûta, el-Ula hakkında "*Büyük ve güzel bir köy, hurma bahçeleri ve su kaynakları olan bir yerdir. Hacılar burada dört gün kalır, yiyecek tedarik eder, elbiselerini yıkar ve fazla yiyeceklerini burada bırakıp ihtiyaç duyduklarını alırlar. Köyün halkı güvenilirdir ve Şam'dan gelen Hristiyan tüccarlar buraya kadar gelip hacılara yiyecek ve diğer ihtiyaç maddeleri satarlar*" demektedir.[52] el-'Alâ'dan sonra yol, sıcak iklimiyle bilinen Vadi el-'Attas'a uzanır, oradan Hediye'ye, son olarak hac yolunun nihai durağı olan Medine'ye ulaşılırdı.[53]

Irak'tan gelen hac yolu, Halife Harun Reşid'in eşi[54] Cafer bin Mansur'un kızı Zübeyde Hatun'a ithafen "Zübeyde Yolu" olarak adlandırılmıştır. Yolun başlangıcı Kûfe'dir. Irak, Fas ve Horasan'dan gelen hacılar ve tüccarlar, Kûfe'den ayrılarak 27 km uzaklıktaki Kâdisiye'ye doğru yola çıkarlardı.[55] Bazen çöl ile Fırat Nehri arasındaki sınır olan Necef'te konaklıyorlardı.[56] Kâdisiye'den el-Uzib'e 8 km mesafe bulunmaktadır. el-Uzib, "tatlı su" anlamına gelen "azb" kelimesinin küçültülmüş halidir.[57] Yol, el-Uzib'den 34 km uzaklıktaki "Manara-i-Kurun"[58] veya "Birkat-i-Kurun" olarak bilinen bir su kuyusuna

---

51 Ebü'l-Fazl. *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, 291.
52 İbn Battûta, *er-Rihle*, 107-108.
53 İbn Battûta, *er-Rihle*, 105-108.
54 Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali. el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, (Beyrut: el-Mektebetu'l Asriyye, 2012), 4/316-317.
55 Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 465.
56 İbn cübeyr, *er-Rihle*,187; İbn Battûta, *er-Rihle*, 172.
57 el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/92.
58 İbn Battûta, *er-Rihle*, 171.

yönelirdi.[59] Kuyudan sonra, 42 km uzaklıktaki "Kurâ" adlı bir kasabaya gidilirdi. Bu kasabada da su kuyuları mevcuttur. Ardından, 46 km uzaklıktaki "Vakısa"[60] kasabasına ulaşılırdı. Bu kasaba, saraylar, su kuyuları ve çeşmelerle tanınır ve yol üzerinde önemli bir pazara ev sahipliği yapardı.[61]

Vakısa'dan 50 km sonra "Akabe"[62] istikametine yönelinirdi. Akabe'de su kuyuları ve havuzlar bulunmaktadır.[63] Akabe'den sonra, 47 km uzaklıktaki "Ka'a"ya doğru ilerlenirdi. Ka'a, derin bir kuyu ve dört su çeşmesi ile bilinir ve yolun en iyi korunan istasyonlarından biridir. Ka'a'dan sonra, 36 km uzaklıktaki "Heysem"e[64] gidilirdi. Burada Zübeyde Hatun'a ait bir saray ve havuz bulunmaktadır.[65] Heysem'den sonra, 36 km mesafede bulunan "Zubbala"ya ulaşılırdı. Zubbala, bol suyu ve büyük, gelişmiş köyüyle tanınırdı.[66]

Zubbala'dan sonra, 39 km mesafede "Şukuk" istikametine gidilirdi. Burada tatlı su çeşmeleri vardır.[67] İbn Battûta, 726-727/1326-1327 yılında hac görevini yerine getirdikten sonra bu yoldan geçmiş ve "Şukuk" istasyonundan önce "Tananir" adı verilen başka bir istasyonda konaklamıştır. Tananir'de su kuyuları mevcuttur.[68] Şukuk'tan sonra, 50 km uzaklıktaki "Kabri el-Abadi" istikametine yönelinirdi. Burada ikamet eden Araplar kervanları yağ, süt ve diğer ürünlerle karşılarlardı. Büyük bir pazar burada hizmet vermekteydi.[69]

Kabri el-Abadi'den sonra, 45 km mesafede "el-salabiye" istikametine gidilirdi. Bu bölgede deve, koyun ve diğer ürünlerin satıldığı canlı bir pazar vardır.[70] el-salabiye'den

---

59 Ebü'l-Kâsım Übeydullah b. Abdillâh. İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, (Beyrut: Dâr Sadîr, 1889), 126.
60 Günümüzde hala ırak sınırları içerisinde yer alır.
61 İbn Cübeyr, *er-Rihle*,786; İbn Battûta, *er-Rihle,* 178.
62 Günümüzde hala bilinmektedir ve aynı ismi taşıyan bir göl bulunmaktadır.
63 İbn Hurdâzbih. *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik,* 1/126
64 Hamad el-Casir, Tarîk Hîre kitabında s365 şunu dile getirir "Ka'a" ile "Heythem" ikisi tek yer Oluğunu zannediliyormuş fakat doğrusu ikisi birbirinden farklı yerlerdir.
65 el-Hamevî. *Muʿcemü'l-büldân,* 5/421-422.
66 İbn cübeyr, *er-Rihle*,185; İbn Battûta, *er-Rihle,* 171.
67 İbn Hurdâzbih. *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik,* 1/126.
68 İbn Battûta, *er-Rihle,* 171.
69 İbn Battûta, *er-Rihle,* 170.
70 İbn Battûta, *er-Rihle,* 170.

sonra, 46 km sonra "Hizmiye" istikametine yönelilir, daha sonra, 41 km boyunca "Acfer" istikametine gidilirdi. Acfer'de, beyaz kil çıkarılan ve Bağdat'a götürülerek sabun yapımında kullanılan havuz ve kuyular mevcuttur.[71]

Acfer'den sonra, 61 km uzaklıktaki "Ved" istikametine yönelinirdi. Ved, Mekke'ye giden yolun yarısındadır ve ticaretin merkezidir. En önemli ihracatları deve ve koyundur. Ved, hacı ve tüccarların paralarının muhafaza edildiği yerdir.[72] Ved'den sonra, 64 km sonra "Tüz" istikametine gidilirdi. Burada havuzlar ve kuyular vardır.[73] Daha sonra, 30 km boyunca "Samire" istikametine doğru yol alınırdı. Samira'de, kervanlar mal ve ürünlerin alım satımını gerçekleştirir ve tüccarlar ham kumaş, koyun, yağ, süt ve bal alırlardı.[74]

Samira'den sonra, 56 km boyunca "Hâcir" istikametine doğru yol alınır, bu yolun ardından "Nakre" istikametine yönelinirdi. Nakre, Nejd'in ortasında geniş, hoş bir rüzgâr, temiz hava ve her mevsim ılıman bir yerdir.[75] Nakre'den sonra, Mağîsetü'l-Mevân, ardından 56 km sonra el-'Umeyra'ya, ardından 59 km sonra er-Rebza'ya ve 47 km sonra es-Selile'ye ulaşılırdı. Yol, 40 km sonra el-'Ummuk'a, 44 km sonra Benî Selim Madeni'ne, 52 km sonra el-'Efiiyye'ye, ardından 52 km sonra Musallah, 34 km sonra Gamra'ya ve son olarak 40 km sonra Zâtü-ırk'a ulaşmaktaydı. Zâtü-ırk, Iraklıların ihram giydiği yerdir. Son olarak, 42 km sonra Beni Ma'mer Bostan'a ve 56 km sonra Mekke'ye varılırdı. Bu yolun çoğunda kuyular ve havuzlar bulunmaktadır.[76]

Yarımada'nın en önemli ticaret yolları Yemen'den gelen güzergâhlardır. Bu yollar iki ana güzergâhı içerir:

Dağ Yolu: Bu güzergâh, Cünd'dan başlayarak, doğuda Ta'iz'in kuzeydoğusundaki Zi Aşrak'a ulaşır, ardından Dımâr'a geçer ve sonunda Sana'a'ya varırdı. Cünd ile Sana'a

[71] İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik,* 126
[72] İbn cübeyr, *er-Rihle*,183. İbn Battûta, *er-Rihle,* 170.
[73] İbn Hurdâzbih. *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik,* 127.
[74] İbn cübeyr, *er-Rihle*,182; İbn Battûta, *er-Rihle,* 169.
[75] İbn Battûta, er-Rihle, 169.
[76] İbn Hurdâzbih. *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik,* 7/180-181.

arasındaki mesafe yaklaşık beş gündür. Bu güzergâh, dağlık arazilerden geçtiği için zorlu ve uzun bir yolculuk gerektirirdi.[77]

Tihâme yolu, biri sahil boyunca, diğeri Sultan yolu olmak üzere iki yöne bölünürdü. Sahil yolu Mahnak'dan başlardı ki ve hala bu ismi taşımaktadır. Ardından el-Ma'âre, Abra, es-Sukya ve Babü'l-Mendeb'e geçerdi. Burada değerli amber toplanırdı. Yol daha sonra el-Makhâ, es-Sahârî, el-Kevha olarak bilinen bir bölgeden geçer, ardından günümüzde de aynı ismi taşıyan el-ehvab'a, Glafka'ya, el-Naba'a, el-Harda, ez-Zar'a, eş-Şarc'a, al-Mufcir'e, al-Kandira'ya, Aşra'a ulaşılırdı. Devamında ünlü bir vadi olarak bilinen Biyd'e varılırdı. Yol daha sonra ed-Düveyme'a, bugün hala aynı ismi taşıyan Hamda'ya, ardından Zehbân'a, Hula'ya, as-Serin'e, Cidde'ye ve nihayet Mekke'ye kadar devam ederdi. Her aşamada mescitler ve su kaynakları bulunmaktaydı ki bu yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir düzenlemeyi göstermektedir. Bu yollar hem ticaret hem de hac yolculukları için kritik bir öneme sahipti.[78]

Sultan Yolu Zâtü'l-Kayf'den başlar, Muzî, el-Cedvet, Hays, Zübeyd, el-Feşâl, Kahma'ya ulaşılır, oradan el-Kidra'ya geçilirdi. Devamında Cetta, Irk, Neşem, Mehcem, Merar, el-Vadiyan, Ceyzan, Said, Taşur Vadisi (bu vadi günümüze kadar adını korumaktadır), el-Mebna, Riyah, Hacr'a ulaşılır, rota, sahil yolu ile birleşir, daha sonra es-Sereyn 'de ayrılırlalardı. İki rota arasındaki mesafe Mekke'ye beş gün sürmektedir. Hacılar, ilk olarak Riyada Kuyusu'na ulaşır, daha sonra sırasıyla Sabhatu'l-Gurâb, el-Habt ve Yelemlem Vadisi'nden geçerler, ardından Ayzâb, Bîr el-Beyda ve el-Karîn üzerinden devam ederek son durak olan Mekke'ye varırlardı.[79]

Hiç şüphesiz, bu yolların birleşmesi, Mekke'nin ticarî faaliyetlerini büyük ölçüde canlandırmıştır. Bu durum, Mekke'yi dünya çapında bir ticaret merkezi haline getirirken, küresel ticarette önemli bir aracı rolü üstlenmesini sağlamıştır. Ayrıca, ticaret

[77] Necmeddîn Amâra. İbn Ali Yemeni, *Târîhu'l Yemen*, (Kahire: Mektebetü S'de , 1976), 72-75.
[78] Necmeddîn Amâra. *Târîhu'l Yemen*, 76-78.
[79] Necmeddîn Amâra. *Târîhu'l Yemen*, 78-80.

kervanlarının ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi temin edebileceği bir durak noktası olarak hizmet etmesi, Mekke'nin stratejik önemini daha da artırmıştır.

D. Mekke'nin Limanı Cidde

Mekke, kara ve deniz ticaret yollarında stratejik bir konuma sahipti. Şehrin içinden geçen ana kara ticaret yolu, dünyanın dört bir yanından gelen malların taşınmasına olanak sağlarken, deniz ticareti için ise Mekke'nin limanı olan Cidde önemli bir durak noktası olarak öne çıkmaktaydı.[80]

Cidde, Mekke'nin limanı olma vasfını ilk kez Hz. Osman döneminde kazandı. Hz. Osman, Mekke'nin önceki limanı olan Şuaybe'yi kaldırarak Cidde'yi Mekke'nin tek limanı olarak belirledi. Bu kararın temel nedeni Cidde'nin Şuaybe'ye göre Mekke'ye daha yakın bir konumda bulunmasıydı. Cidde, Mekke'ye yaklaşık 40 mil mesafededir.[81]

Coğrafi ve tarihi kaynaklar Cidde'nin ticarî önemini vurgulamaktadır. İstahrî,[82] Cidde'yi şu şekilde tanımlar: "*Cidde, Mekkelilerin limanıdır. Mekke'ye iki günlük mesafede, deniz kıyısında yer almaktadır. Cidde, kalabalık ve ticareti yoğun olan bir şehirdir. Hicaz'da Mekke'den sonra ondan daha kalabalık ve ticareti daha fazla olan bir şehir yoktur. Cidde'nin ticareti, özellikle Farslarla yoğun bir şekilde sürdürülmektedir*."[83]

el-Makdisî, Cidde'yi ayrıntılı olarak şöyle tanımlar: "*Cidde, deniz kıyısında yer alan bir şehirdir ve adını da bu konumundan alır. Şehir, güçlü surlarla çevrili, kalabalık bir yerleşim alanıdır. Halkı ticaretle uğraşır; Mekke'nin hazinesinin gelirleri ve Yemen ile Mısır'dan gelen mallar burada toplanır. Cidde'de gizli bir cami bulunmaktadır, ancak su*

---

80 Abdulaziz Salim, *Tarihü'l-arab kable'l-islam*, 208.

81 Ebü'l-Kāsım Alemüddîn Kasım b. Yûsuf b. Muhammed et-Tücîbî es-Sebtî, *Müstefâdu'l-rihle ve'l-igtirâb*, (Kahire: el-Dâru'l Arabiyye li'l-Kitab, 1975), 1-2.

82 İstahrî, 10. yüzyıl'da yaşamış olan İslam coğrafyacısı, gezgin ve bir tür masālek edebiyatının kurucusudur. İran şehri İstahr'da doğduğu için İstahri 'İstakhrlı' olarak anılmıştır

83 Ishâk İbrahim b. Muhammed Faresi. İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, (Kahire: Dâru'l-Fikri Arabi, 1961), 23.

sıkıntısı yaşanır. Şehirde birçok su havuzu olmasına rağmen, su ihtiyacı uzaktan karşılanmaktadır. Farsların etkisi altındaki şehir, güzel sarayları ve düzgün sokaklarıyla dikkat çeker. Şehir, görkemli ve çok sıcaktır". [84]

Cidde, surlarla çevrili bir şehir olarak tasvir edilmiştir. İbn Cübeyr, Cidde'ye vardığında şehrin surlarını görmüş ve bu surların Fars tüccarları tarafından inşa edildiğini belirtmiştir.[85] Bu tüccarlar, ticaretlerini korumak amacıyla şehri surlarla çevrelemişlerdir.

Cidde Limanı, dinî açıdan hacıların deniz yoluyla Mekke'ye ulaşmalarını sağlamış ve ticaret açısından dünyanın dört bir yanından gelen malların taşınmasında kilit bir rol oynamıştır. Cidde'nin Güney Arabistan'daki önemli ticaret merkezlerine yakınlığı ve Hindistan yolunun üzerinde olmaması, bu limanın stratejik önemini daha da artırmıştır. Ayrıca Cidde Limanı, Hicaz'daki diğer limanlara kıyasla daha geniş olması nedeniyle hac ve ticaret için ideal bir yer haline gelmiştir.

Cidde'nin pazarlarında, Mısır, Suakin, Zenger, Somali, Hindistan, Cava, Rumeli, Anadolu, Şam, Fas, Irak, Bahreyn, Maskat, Yemen, Avrupa ve Asya'dan gelen mallar bulunuyordu. Bu durum, Cidde'nin uluslararası ticaret ağındaki merkezi rolünü pekiştirmiştir.[86]

Cidde'nin stratejik önemi, Kızıldeniz'deki deniz taşımacılığının yeniden canlanması ve Körfez yolu karşısındaki üstünlüğü sayesinde büyük ölçüde artmıştır. Tarihsel olarak, Kızıldeniz ve Körfez yolları arasında büyük bir rekabet bulunmaktaydı. Bu rekabet, her iki yolun önemi ve kullanım oranı dönemin güç dengelerine ve kontrol eden devletlere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, Fatımiler Kızıldeniz üzerinden deniz ticaretini yönlendirmeyi başardılar. Kızıldeniz, bu dönemde ticaretin ana rotası haline geldi ve Batı ile bölge arasında ticaret açısından en önemli

---

[84] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ. el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*,(Kahire: Mektebetü Madbouly, 1991), 1/79.

[85] İbn Cübeyr, *er-Rihle,* 53.

[86] İbrahim. Rıfat, *Mira'tu'l-Harameyn*,(Kahire: Dâru'l Kütübi Mısriyye, 1925), 1/24.

bağlantıyı sağladı. Fatımiler, deniz taşımacılığını güvence altına alarak Kızıldeniz'deki ticaret yollarını koruma altına aldılar ve Mekke'ye gelen ve giden hacıların güvenliğini sağladılar. Bu durum, Eyyûbîler döneminde de devam etti.[87]

Kızıldeniz yolunun artan önemi, Haçlıların bu yolu kontrol etme çabalarının bir sonucuydu. Bu, İslam'ın kutsal yerlerini doğrudan tehdit ediyordu. 578/1182 yılında, Prens Arnat tarafından gerçekleştirilen bir deniz operasyonu, Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerin dokunulmazlığını ihlal etmeyi hedeflemiştir.[88] Ayrıca, Haçlılar, Kızıldeniz'i kontrol ederek ve Aden'i ele geçirerek Orta Doğu ticaretini kontrol etme amacını güdüyorlardı.[89]

Eyyûbîler, Kızıldeniz yolunu başarılı bir şekilde korumayı başarırken Memlükler de bu yolun stratejik önemini yeniden tesis etmek için çaba sarf ettiler. Suriye'deki Haçlı varlığı nedeniyle Sina yolunun kullanılamaması durumunda, Ayzâb yolu bir alternatif olarak öne çıktı. Zâhir Baybars, Sina üzerinden Hicaz'a giden kara yolunu yeniden açana kadar, Ayzâb yolu kullanılmaya devam etti. Mısır'dan çıkış yapan kervanlar, bu yol üzerinden Mekke'ye ulaşmaktaydılar.[90]

Cidde'deki ticarî faaliyetin, Sina üzerinden kara yolunun yeniden açılmasıyla etkilenmiş olması muhtemeldir. Bu yol, Mısır ile Hicaz arasındaki ticareti kolaylaştırarak Cidde'deki ticaret hacmini artırmıştır. 13. yüzyılda Moğolların Asya'daki ticaret yollarına hâkim olması, Mısır ve Asya ülkeleri arasındaki ticaret hacmini azaltmış ve Mısır mallarına olan talebi düşürmüştür. Bu ekonomik zorlukları aşmak amacıyla Memlükler, çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Memlûkler hem Kızıldeniz hem de Körfez yollarının güvenliğini sağlamak ve tüccarlara büyük kolaylıklar sunmak için ticareti kolaylaştırıcı politikalar uygulamışlardır. Ayrıca, Suriye'deki Haçlılarla dostane ilişkiler kurarak ticaretin

---

87 Muhammed Abdaal. Ahmet, *el-Eyyûbiyyûn fi'l Yemen*, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetu li'l-kütub 1980), 80.

88 Muhammed Abdaal. Ahmet, *el-Eyyûbiyyûn fi'l Yemen*, 118-119.

89 Ahmet. Ramazan Ahmet, *Şibhu cezîret-i Sina fi'l-usûri'l-vustâ*, (Kahire: el-Câhız Merkezi li'l-Kütüb,1977), 121.

90 Muhammed Abdülâl. Ahmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*,(İskenderiye: Dâru'l-Marife, 1989), 380-381.

sürekliliğini desteklemişlerdir. Bu önlemler, Cidde'nin ticarî önemini korumaya ve artırmaya yönelik önemli adımlardı.[91]

Fatımiler döneminde Kızıldeniz'e yönlendirilen ticaret yolları, Moğolların Asya'daki ticaret yollarına hâkim olmasıyla birlikte Körfez ticaretinin yeniden önem kazanmasına neden oldu. Bu gelişme, Mısır ve Asya ülkeleri arasındaki ticaret hacminin azalmasına ve Mısır mallarına olan talebin düşmesine yol açtı. Memlükler, bu durumu daha da kötüleştiren yüksek gümrük vergileri uygulayarak, tüccarların alternatif ticaret yolları aramasına neden oldular. Öte yandan, o dönemde Müslümanlar dışındaki toplumların limanlara erişiminin kısıtlanması, Haçlılar ve Moğol Hanları tarafından Körfez üzerinden ticaretin teşvik edilmesine yol açtı. Bu gruplar, Mısır'ı ekonomik olarak zayıflatmak ve ticarî çıkarlarını korumak amacıyla Mısır limanlarını boykot ederek Kızıldeniz ticaretini ortadan kaldırdılar.[92]

Bu faktörler, Körfez ticaretinin Memlükler döneminde gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunarak, bölgeyi Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan önemli bir ticaret merkezi haline getirdi.

Cidde'nin Hindistan ile ticareti, büyük bir gelişim göstermiştir. Hindistan'dan gelen ticaret gemileri yılda iki kez Cidde'ye ulaşmakta, burada Cidde'li tüccarlar tarafından alınan mallar, Kızıldeniz'deki ticaret limanı olan Tur'a taşınmaktadır. Tur'dan ise, mallar kafileler aracılığıyla Kahire'ye sevk edilmektedir.[93]

Bu süreçte, Memlükler'in ticaret politikaları Cidde'yi ana bir merkez haline getirmiştir. Memlûklerin stratejileri, Cidde'yi Hindistan ve Orta Doğu tüccarlarının önemli bir deposu konumuna yükseltmiş ve bu durum Mekke'nin ekonomik refahına önemli bir katkı

---

91 Muhammed AbdülâlAhmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*, 448-450.
92 Muhammed AbdülâlAhmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*, 450-451.
93 Naim Zekî. Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, (Kahire: Mektebetü'l-Arabiyya, 1973), 135.

sağlamıştır. Mekke, bu dönemde Yarımada'daki kervan hareketlerinin ana istasyonu olarak rol oynamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE MEKKE'DE GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI

I. MEKKE EMİRLİĞİ VE BENİ KATADE İLE YAŞANAN MÜCADELE

Benû Katade veya Katâdeoğulları, Haşimi ve Hasanî soyundan gelen Arap bir kabiledir. Bu topluluk, Hz. Muhammed'in torunu Hasan b. Ali'nin on üçüncü nesilden torunu olan Katâde b. İdris'in soyundan gelmektedir. Katade b. İdris, 655/1201 yılında Mekke'nin yönetimini ele geçirerek Hicaz bölgesinde güçlü bir otorite kurmuş ve ilerleyen zamanlarda bu soy Mekke'nin idaresinde önemli bir rol oynamıştır.[94] Memlükler döneminde de Mekke'nin yerel idaresi, Benû Katade liderlerinin elinde devam etmiştir. Memlük sultanları, Mekke'nin yönetimini Katâdeoğulları'na devretmiş olsalar da, bu liderlerin üzerindeki nüfuzlarını diplomatik yollar ve mali destekle sürdürmüşlerdir. Katâdeoğulları, hem Mekke'nin idaresini başarıyla yürütmüş hem de Memlüklerle olan ilişkilerini güçlü tutarak bölgedeki siyasi etkinliklerini devam ettirmişlerdir. Bu dönemde, Katâdeoğulları, Mekke'nin güvenliğini sağlama ve hac yolcularına hizmet etme gibi kritik sorumluluklar üstlenmişlerdir.[95]

Mısır ve Yemen'de yaşanan siyasî gelişmeler, Beni Katade şeriflerinin Mekke'deki bağımsızlıklarını pekiştirmelerine olanak sağlamıştır. Bu süreçte, Yemen hükümdarı Melikü'l-Muzaffer Yusuf'un Benû Katada şeriflerine gönderdiği destek de önemli bir rol oynamıştır. [96]

Benû Katada şerifleri arasında yaşanan iktidar mücadeleleri ve Mekke ile Medine'deki iki emir arasındaki rekabet, özellikle hac mevsimlerinde Mekke'de kaos ve istikrarsızlığa yol

---

[94] İbrahim b. Mansûr el-Hâşimî, *Tahkiku muniyeti't-tâlib fî marifeti'l-eşârif,* (Beyrut: müssestü'l Reyyan,1998), 16.

[95] el-Hâşimî, *Tahkiku muniyeti't-tâlib fî marifeti'l-eşârif,* 17.

[96] Muhammed AbdülâlAhmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*, 362.

açan bir ortam oluşturmuştur.[97] Bu istikrarsızlık, Mekke'nin ticaretini de olumsuz etkilemiş, şerifler arasındaki çatışmalar ve yağmalar nedeniyle ticarî faaliyetler sekteye uğramış, fiyatlar yükselmiştir. [98]

Bu kargaşa döneminde, çatışan taraflar Yemen, Mısır ve Irak gibi bölgelerden destek almıştır. [99] Mekke'de Memlükleri davet eden ilk kişi olan Ebû Numay (654-701/1256-1301) aynı zamanda Memlük otoritesine ilk karşı çıkan şerif olarak dikkat çekmektedir. Ebû Numay, Sultan Baybars'ın ölümünden sonra 659-776/1261-1374 Memlüklerin iç karışıklıklarla meşgul olmasını fırsat bilerek Yemen'e bağlılığını bildirmiş ve Mekke'de bağımsızlığını ilan etmiştir. [100]

Ebû Numay, Memlükler'in Mekke'nin içişlerine giderek artan müdahalelerinden endişe duymaya başlamıştı. Özellikle oğulları arasında emirlik meselesine dair giderek büyüyen anlaşmazlık, Memlükler'in Mekke'ye doğrudan müdahale etmesine yol açabilir ve böylece kendi çabalarıyla kurduğu düzenin bozulmasına sebep olabilirdi. Bu durumun önüne geçmek için Ebû Numay, Memlükler'e bağlılığını bir kez daha bildirmiştir.[101]

Sultan Melik Mansur Kalavun 678-689/1279-1290 yıllarında Hicaz üzerindeki Memlük kontrolünü sağlamlaştırmış ve tüm saltanatı boyunca Memlük egemenliğini kabul ettirmeyi başarmıştır. Ancak 683/1284 yılında Yemen'in bir tarafı desteklemek için askeri müdahalede bulunduğu bir anlaşmazlık ve emirlik mücadelesi sonucunda Mekke, yeniden bir kargaşa dönemine girmiştir. Bu dönemde Ebû Numay, Yemen güçlerini Mekke'den çıkarmayı başarmış ve onları cezalandırmak amacıyla vergi oranlarını artırmıştır.[102]

---

97 Takiyüddîn Muhammed b. Ahmed. el-Fâsî. *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*,(Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1998), 1/466.

98 Takiyüddîn Muhammed b. Ahmed. el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram*,(Mekke: İhya Kütübi'l-İlmiyye, 1956), 2/272.

99 el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn,* 1/191-192.

100 Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*,(Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1997), 1/806.

101 el-Makrîzî, es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk, 1/807

102 el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 1/724; Ali b. Taceddîn b. Takiyyüddîn. el-Sincârî, *Manâ'ihü'l-kerem fi 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-Harem,* 1/302.

Sultan Kalavun, Memlüklerin Mekke üzerindeki egemenliğini pekiştirmek ve Resûlîlerin [103] saldırganlığını engellemek amacıyla aynı yıl Mekke'ye üç yüz süvari ile desteklenen bir vekil gönderdi.[104] Bu kuvvet Mekke'ye ulaştığında Ebû Numay, onları karşılamaya gelmedi. Bunun yerine, komutanlarını göndererek Memlük kuvvetlerinin Mekke'ye girişini engelledi ve şehrin kapılarını kapattı. Ancak Memlükler, şehri kuşattıktan ve surların bir kapısını yaktıktan sonra zorla içeri girmeyi başardılar. Bu gelişme, Ebû Numay'nın hac mevsimi sırasında Mekke'den kaçmasına yol açtı.[105] Daha sonra Memlük askerlerinin bir kısmı Mina'ya gitmiş ve burada Ebû Numay'ın saldırısına uğrayarak yağmalanmış, komutanları da öldürülmüştü. Ebû Numay, bu olayın ardından Mekke'ye geri dönerek Memlük askerlerini mağlup etti. Bu durum, Sultan Kalavun'u öfkelendirdi ve Ebû Numay'a karşı intikam arzusunu körükledi. Ebû Numay ise durumu düzeltmek için hızla özür diledi ve Sultan'a hediyeler sunarak onun hoşnutluğunu kazandı.[106]Ancak, Ebû Numay'nın Sultan Kalavun'a yemin ettiği şartları ihlal etmesinin ardından, Memlükler Mekke üzerindeki egemenliklerini sürdürme arzusuyla (687- 688/1288-1289) yıllarında Medine Emiri Cemaz bin Şeyha'ya destek olmak amacıyla bir ordu gönderdi.[107] Cemaz, Mekke'yi ele geçirip Ebû Numay'yı şehirden çıkarmayı başardı. Aynı yıl Cemaz adına hutbe okundu ve sikke onun adına basıldı. Ancak kısa süre sonra hastalanan Cemaz, Ebû Numay'dan korktuğu için şehri terk etti. Ebû Numay geri dönerek 701/1301 yılına kadar Mekke'de tek başına hüküm sürdü. Bu dönemde, 689/1290 yılında büyük bir isyan patlak verdi; kılıçlar çekildi, birçok insan öldü ve dükkanlar yağmalandı.[108]

Sultan Kalavun'un ölümünün ardından, Ebû Numay harekete geçerek Yemen hükümdarı Melikü'l-Muzaffer adına hutbe okutmuştur. 691/1292 yılı başlarında ise Kalavun'un oğlu Halil duruma müdahale etmiş ve hutbeyi tekrar Kalavun adına okutmuştur. Bir müddet

---

[103] Resûli Devleti, Hicaz'ın güneyinde Yemen'de kurulan ve Eyyübilerden bağımsızlığını ilan eden bir Arap devletiydi. 626- 858 Hicri yılları arasında hüküm sürmüştür.

[104] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 1/724-726.

[105] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn,* 1/192; el-Sincârî, *Manâ'ihü'l-kerem fî 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-Harem,* 1/303.

[106] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,*1/724-725; el-Sincârî, *Manâ'ihü'l-kerem fî 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-Harem,* 1/203.

[107] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn,*1/462; el-Sincârî, *Manâ'ihü'l-kerem fî 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-Harem,* 1/203.

[108] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn,* 1/466.

sonra Yemen'in güneyinde bulunan Resûlilerin yöneticileri hutbenin tekrar Yemen hükümdarı adına okunmasını sağlamışlardır.[109] İlerleyen zamanlarda Yemen ve Mekke arasındaki ilişkiler düzelmeye başlamış, bunun sonucu olarak da 696/1297 yılında Yemen'e ait kervanlar uzun bir aradan sonra yeniden Mekke'ye yolculuk yapabilmiş ve hac mevsiminde Arafat'da Yemen hükümdarına dua edilmiştir.[110]

El-Fâsî, Ebû Numay'ın Yemen hükümdarını Mısır hükümdarına tercih etmesinin nedenini, Yemen Sultanı El-Melikü'l-Müeyyed tarafından gönderilen altın, tahıl, örtüler, misk, amber ve renkli kumaşlardan oluşan hediyelerin, Mısır'dan her yıl gönderilen hediyelerin üç katı değerinde olmasına bağlar. Bu hediyeler, Mısır'ın Mekke'ye her yıl gönderdiği miktardan fazlaydı.[111] Buna karşın Şerif Ebû Numay, Yemenlilere vergilendirme konusunda oldukça katı davranmıştır. [112]

Ebû Numay'ın ölümünden sonra, oğulları arasında iktidar mücadelesi başlamış ve bu durum Mekke'deki ticaret ve tüccarların zarar görmesine yol açmıştır. Ancak Memlük sultanları, Mekke'deki yönetim üzerinde sıkı bir kontrol kurmayı başarmış ve diledikleri kişileri görevden alıp yerine yenilerini atamışlardır. Memlükler, Mekke'deki egemenliklerini ve istikrarı sürdürmek için birden fazla kişiyi iktidara getirme politikasını uygulamaya başlamışlardır. Bu politika, kardeşler arasında çıkan isyan haberleri üzerine Mekke'ye askeri seferler düzenlenmesine de neden olmuştur.[113]

707/1307 ile 712/1312 yılları arasında Mekke'deki ticarî faaliyetler, Ebû Numay'ın oğulları Ramise, Hamida ve Mekke'deki kölelerin hacılara ve tüccarlara kötü muamelede bulunmaları, mallarını yağmalamaları ve açgözlü davranışları nedeniyle büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu koşullar, ticaret erbabının Mekke'ye girişini ciddi şekilde

---

[109] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,1/463; el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*,1/786.

[110] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 1/872.

[111] Ahmed es-Sebaî, *Târîhu Mekke*,(Riyad: Mektebetü Melik Feyhd, 1999), 1/236.

[112] Abdülkadir b. Muhammed El-Ensârî. el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame,* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 285-286.

[113] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn,* 4/404-407.

azaltmıştır.[114] 712/1312 yılında, komşu bölgelerden gelenler ve hacılar, Mekke'deki bu kötü durumu Memlük Sultanı Nasir'e şikâyet etmişlerdir. Sultan Nâsır, bunun üzerine Mısır ve Şam'dan bir ordu ve emirler göndererek Mekke'deki düzeni sağlama ve Ebu'l-Gays'ı Mekke'nin valisi olarak atama emri vermiştir.[115] Ordu, Ebu'l-Gays ile birlikte kalarak, durum düzelene kadar ona yardımcı olmuştur. Ebu'l-Gays, tüccarlardan vergiler toplamış ve 714/1314 yılına kadar Mekke'yi yönetmiştir. Ancak Hamida'nın kardeşleri tarafından öldürülmüş ve cesedi halka teşhir edilmiştir.[116]

Ramise olmadan Mekke'yi yönetmeyi başaran Hamida, komşulara ve tüccarlara saldırmayacağına dair söz vermiş ancak bu sözünü tutmamıştır. Ramise, Memlük sultanından yardım alarak Mekke valiliğine atanmış ve yanında bir ordu ile Hamida'ya karşı harekete geçmiştir. Hamida, Halef'e[117] kaçmış, beraberinde para ve buğday da götürmüştür. Zalimliği o kadar ileri gitmiştir ki taşıyamadığı her şeyi yeni kalesinde yakmış ve iki bin hurma ağacını kesmiştir. Ancak Memlük ordusu onu takip etmiş, kuşatmış ve mallarını ele geçirmiştir ki; bu malların sayısı oldukça fazlaydı.[118]

Mısır hükümdarından intikam almak amacıyla Irak'a geçen Hamida orada para ve adam desteği almıştır. 718/1318 yılında Hamida, Mısır Sultanı'na hutbe okunmasını engellemiş ve Irak Emir'i Ebu Said b. Horbanda adına hutbe okutmaya başlamıştır. Aynı zamanda tüccarlara zulmederek mallarını gasp etmiştir.[119]

Tarihi kaynaklar, 730/1330 yılında Mekke'de meydana gelen büyük fitneyi ayrıntılı olarak tasvir etmektedir. Bu fitne sırasında Mekke'nin çarşıları yağmalanmış, bazı hacılar ve diğer bireyler hayatını kaybetmiş ve Kâbe'de silahlar çekilmiştir. İbn Aybek, bu olayın

---

[114] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,4/406; el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 292-294.

[115] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/236-237.

[116] el-Sincârî, *Manâ'ihü'l-kerem fî 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-Harem*, 1/27.

[117] Mekke'den yedi gün uzaklıkta bir kale. el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/238.

[118] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,4/238; el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 295.

[119] el Fâsî, *el Ikdu's-semin fî tarihi'l-beledi'l-emin*, 4/241; el-Makrîzî. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 2/176.

sebeplerini ayrıntılı bir şekilde açıklamamış, sadece fitnenin yarattığı dehşeti aktarmıştır.[120] Ancak, "*en-Nücûmü'z-Zâhire*" adlı eserde, Mekke'deki bazı kölelerin güvenliği bozarak, Irak'tan gelen hacıları hedef alıp mallarını gasp etmeye kalkıştıkları belirtilmektedir. Bu olaylar sırasında Memlük emirlerinden İzzeddin Aydemir, Şerif Atyifa ile birlikte hareket etmiş, ancak çatışmada hem oğlunu hem de kölesini kaybetmiştir.[121] El-Sincârî de benzer bir şekilde bu olaylara değinmektedir.[122]

Bu bilgilerden, Mekke'de yaşanan olayların kişisel hırslar ve siyasî saikler doğrultusunda geliştiği anlaşılmaktadır. Memlük güçlerinin zaman zaman güvenliği sağlamakta başarısız kalması, ekonomik ve güvenlik koşullarının bozulmasına neden olmuştur. Mekke, artan yolsuzluk ve zulüm nedeniyle güvenli bir şehir olmaktan çıkmış, açgözlülerin faaliyetlerine sahne olmuştur. Sonuç olarak, Mekke tüccarlardan ve insanlardan yoksun kalmış ve ticarî faaliyetler diğer bölgelere kaydırılmıştır. [123]

Bu bağlamda, Mekke'de hükümdar aileleri arasındaki iktidar mücadelesinin, ticaret faaliyetlerini doğrudan etkileyen, tüccarların ve mallarının çıkarlarını tehdit eden ve Mekke-i Mükerreme'de can kaybına ve tesislerin tahribatına yol açan önemli bir etken olduğu söylenebilir.

II. MEKKENİN GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK İÇİN ALINAN ÖNLEMLER

Memlükler dönemindeki huzursuzluklar, tehlikeler ve güvensizlik, ayrıca Mekke'nin kutsallığının ihlali, Sultan Zahir Baybars'ı kutsal topraklarda düzeni sağlamaya yönelten başlıca nedenler arasında yer almaktadır. 667/1268 yılında, Memlük Sultanı, Şerif Ebû Numay'ın Mekke'nin yönetimini tek başına üstlenme talebini, Fasî'nin belirttiği ve kabul ettiği bazı şartlara bağlı olarak onayladı. Bu şartlar şunlardır: Kâbe'nin hem hacılar hem de bedeviler için açık olması, hacılardan vergi alınmaması, gündüz veya gece ziyarete

[120] Seyfüddîn |Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek. ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiʿu'l-gurer,* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 9/353-354.
[121] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire,* 9/282-283.
[122] el-Sincârî, *Menayihü'l-kerem fî 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vulâti'l-Harem,* 1/312.
[123] el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram,* 2/273-274.

gelenlerin engellenmemesi, tüccarlara ve hacılara haksızlık yapılmaması, hutbe ve para basma yetkisinin Sultan Baybars'a ait olması ve karşılığında sultanın her yıl Ebû Numay'a yirmi bin dirhem vermesi.[124]

Kutsal topraklarda güvenliği sağlama amacıyla Sultan Baybars, 667/1268 yılındaki hac sırasında Şerif Ebû Numay ile amcası İdris arasındaki anlaşmazlığı çözerek Mekke'nin yönetimine İdris'i de dahil etti. Sultan, vasiyetinde Mekke emirlerine adaleti ve güvenliği sağlamalarını ve tüccarlara zulüm yapmamalarını emretti.[125] Ayrıca, Mekke Şeriflerinin talebi üzerine Şemsuddin Mervan el-Zahiri'yi Mekke'ye vekil olarak atadı.[126]

Sultan Kalavun, 681/1282 yılında Mekke Şerifini, Mısır'ın tek başına Haremeyn üzerindeki egemenliğini tanımaya zorlamayı başardı. İdari organizasyon konusundaki yetkinliğini göstererek Mekke'de kendisine ve oğullarına bağlılık sağlamayı başardı. Bu bağlılık, Ebû Numay'ın Mısır Sultanı'na itaat etmeyi, güvenliği ve adaleti sağlamayı ve Sultan'ın törenlerine katılmayı kabul ettiği bir bağlılık yeminiyle pekiştirildi.[127]

Memlüklerin Mekke'deki ticarete verdikleri önemin en açık göstergesi, Resûlîlerin sultanlarıyla kurdukları dostluk ilişkileridir. Bu ilişkiler, Zahir Baybars döneminden Sultan Gavri dönemine kadar karşılıklı elçilik ve hediyeleşme yoluyla güçlendirilmiştir. Örneğin, Yemen hükümdarı Muzaffer, Sultan Kalavun'a öd ağacı, amber ve diğer değerli hediyeler göndermiş ve kendisine bir güvence talep etmiştir. Sultan Kalavun da bu talebi karşılayarak Muzaffer'e bir emanname vermiş ve ona hediyeler göndermiştir.[128]

---

[124] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*,1/459; el-Sincârî, *Manâ'ihü'l-kerem fî 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-Harem,* 1/201; Âmir Abdulllah Hamid, "ed-Davrü'l-hadârî ve's-siyâsî li selâtîni'l-memâlik fî Mekketi'l-Mükerreme", *el-Mecelle el-Arabiyyetü li'l-Ulûmi'l-İnsâniyyeti ve'l-İctimâiyye* 23 (Şubat 2024), 2.

[125] el-Sincârî, *Manâ'ihü'l-kerem fî 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-Harem*,1/201.

[126] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*,1/177; el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*,1/201.

[127] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*,1/462-463.

[128] Şemsüddîn Ebu Hasan, *el-'Ukûdu'l-l'ül'üiyye fi ahbâri ed-Devlet'r-resûliyye,* 2/169; Muhammed Abdülâl Ahmet*, Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*,286.

Memlük sultanları, bu tür siyasî yakınlaşmalarla iki lider arasında dostluk ilişkilerini genişletmeye çalışmışlardır. Bu çabalar, Habeşistan kralıyla da benzer bir dostane ilişki kurulmasını sağlamıştır.[129]

Memlük sultanlarının Mekke'de güvenliğin sağlanmasına yönelik özenlerini vurgulamak önemlidir. Gönderilen ordu güçleri, sadece durumu sakinleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Beytullah'ta güvenliği ve adaleti tesis etmiş, hac ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamıştır. Ayrıca, Mekke'nin yaşadığı ekonomik krizlerin çözümüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu amaçla yüklü miktarda para harcamış, Mekke ve çevresindeki insanlara yiyecek, erzak ve yardımlar göndermişlerdir.[130]

703 -704/1303-1304 yıllarında, Şerifler Hamide ve Ramise adaleti tesis etmiş ve vergileri kaldırmıştır. Bu gelişme, Mekke'de pazarların yeniden açılmasına, alım satım yoluyla kamu menfaatlerinin artmasına ve ticarî faaliyetlerin canlanmasına yol açmıştır.[131]

Mekke'deki karışıklıklar, önemli bir sorun olarak öne çıkmıştır. Memlükler, özellikle rakip şerifler arasındaki çatışmaları çözmek için birkaç kez askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmışlardır.[132] Bu müdahaleler genellikle mevcut şeriflerin görevden alınması ve yerlerine, Memlüklerin taleplerine daha uyumlu olan şeriflerin atanması şeklinde gerçekleşmiştir. Memlüklerin taleplerinin merkezinde, Mekke'ye gelen hacı ve ziyaretçilerin güvenliğinin sağlanması bulunmaktaydı.[133]

---

[129] Muhammed Abdaal. Ahmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*,376.

[130] et-Taberî, *İthâfü fuzalâi'l ez-zemen*,29.

[131] el Fâsî, el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn,4/406et-Taberî, İthâfü fuzalâi'l ez-zemen, 29; Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *el-Duraru'l fevaid münazaame fi ahbar-i hac ve tarık Mekkeel-muazzame*, 292.

[132] Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. el-Askalânî, *el-Duraru'l-kâmine*,(Haydarabad: Dârü'l-Maʿârif'l-Osmaniyya), 1993.1/422; el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*,4/421-423.

[133] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 2/190.

Şerifler olayından sonra, 719/1319 yılında Sultan Nasır Muhammed Mekke valiliğine Atyifa'yi atadı. Atyifa, o dönemde Mısır'da ikamet etmekteydi.[134] Bu atama, Memlüklerin Mekke üzerindeki egemenliğini pekiştirdi. Aynı yıl Nasır Muhammed hac ziyareti gerçekleştirdi ve Mekke'ye büyük bir tevazu ile girdi. Sultan'ın bu haccı, iki önemli sonuca yol açtı: Birincisi, Memlüklerin Mekke üzerindeki egemenliğini ve hakimiyetini güçlendirdi. İkincisi ise her yıl değişen bir garnizonun Mekke'ye yerleştirilmesi kararı alındı.[135] Bu uygulama sayesinde tüccarlar ve çevredeki halk için güvenlik ve refah sağlanması hedeflendi. [136]

Atyifa döneminde Mekke, güvenli bir hale geldi; ticaret gelişti, fiyatlar düştü ve bolluk arttı.[137] Bu dönem, Mekke'nin maddi kalkınma ve ticarî refah açısından önemli bir pay aldığı bir dönem olarak kaydedilmektedir. Yemen ve Kârim tüccarlarının Mekke'ye büyük sayılarda akın etmesi,[138] şehrin istikrar, güvenlik ve adalet sağladığını göstermektedir. Ancak, Ebû Numay'ın oğlu Ramise Mısır'dan Atyifa'nin ortağı olarak gelmesi halk arasında üzüntüye yol açtı.[139] Çünkü Atyifa, adaleti ve olumlu itibarı nedeniyle halk tarafından sevilmekteydi.[140]

732-735/ 1332-1334 yılları, nispeten sakin ve istikrarlı bir ticaret dönemi olarak değerlendirilir. Bu dönemde, mallar ve dükkânlar bol olup, fiyatlar düşük ve yaşam standartları yüksek oldu.[141] Şerif Aclan b. Remise'nin 746-747/1345-1346 yıllarında Mekke'nin emirliğini üstlenmesiyle birlikte, ticaret daha da önem kazandı. Aclan, tüccarları şehre çekme konusunda başarılı bir strateji izledi ve Hindistan ile Yemen'den gelen tüccarların Mekke'ye akın etmelerini sağladı,[142] vergilerde indirim yaptı, Mekke'de

---

134 el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 2/190; el-Sincârî, *Manâ'ihü'l-kerem fî 'ahbari Mekke ve'l-beyti ve vülâti'l-Harem*,1/309.

135 el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn,* 6/96.

136 el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,4/242; Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame*, 298.

137 el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,6/96; et-Taberî, *İthâfü fuzalâi'l ez-zemen,* 32.

138 el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,6/97; Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame,* 299.

139 el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/411.

140 el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 6/97.

141 el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 2/341.

142 İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1975), 297.

adalet ve güvenliği tesis etti, tüccarlar ve çevre halktan haksız yere alınan vergileri ortadan kaldırdı. Bu akıllıca politika, çekişme ve rekabetten kaynaklanan sorunları sona erdirdi ve büyük karlar elde edilmesini sağladı, tüccarlardan önemli miktarda gelir sağlandı. [143]

Tarihi kaynaklar, Memlüklerin Mekke'deki güvenlik ve düzeni sağlama konusundaki kararlılığını açıkça ortaya koymaktadır. 866/1462 yılında Sultan, Mekke'ye gönderilen askeri birliklerin tüccarlarla ticaret yaparak alışverişle meşgul olduğunu tespit etmiştir. Bu durumdan endişelenen sultan Mekke Emiri'ne bir mektup göndererek askerleri uyarmasını ve bu tür faaliyetlere devam edenlerin Mekke'den uzaklaştırılmasını emretmiştir [144]

A. Kara Yollarının Güvenliği

Memlükler döneminde Mekke-i Mükerreme'nin ticaretinin gelişmesi rastlantısal bir durum değildir. Mekke'nin kutsal şehir olma özelliği, Kâbe'yi barındırması ve Müslümanların hac, umre, ziyaret ve ticaret gibi çeşitli amaçlarla bu şehre gelmeleri, Mekke'yi canlı bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Şehir, yalnızca Arap Yarımadası'na değil, tüm İslam dünyasına yayılan karayolu kervan ağlarına bağlıydı. Bu bağlamda, ticaretin gelişmesiyle Mekke, Doğu ve Batı arasındaki en önemli aktarma ve dağıtım merkezlerinden biri olmuştur.

Memlük sultanlarının Mekke'ye yönelik ilgisi, şehrin refahı ve kalkınması üzerinde belirgin bir etki yaratmıştır. Özellikle hac ve umre yolcularının güvenliğini sağlama çabaları, hacca katılımın artmasına ve Mekke ekonomisinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

---

[143] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,6/61; Ömer b. Fehd b. Muhammed b. Muhammed. İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*,298; Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 307-308.

[144] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 428.

Mekke'ye gelen tüccarların güvenliğini sağlamak ve ticaret yollarını tehdit eden tehlikeleri önlemek, büyük bir güç ve mali destek gerektiren bir görevdi. Memlükler, bu zorluğu etkili bir şekilde yönetmiş ve akıllıca bir ticaret politikası benimsemiştir. Bu politika doğrultusunda, Mısır'dan Mekke'ye uzanan ticaret yolları üzerindeki kabilelerin saldırılarını engellemek amacıyla, bu kabilelerin önde gelen temsilcileriyle hac ve ticaret kervanlarının korunmasını sağlamaları için anlaşmalar yapılmıştır. Bu strateji hem ticaret yollarının güvenliğini sağlama hem de kara ticaretinin düzenli bir şekilde işlemesini temin etme konusunda büyük bir başarı sağlamıştır. Böylece, Mekke'nin ekonomik refahı korunmuş ve ticaret akışının kesintisiz bir şekilde devam etmesi mümkün kılınmıştır.[145]

Memlük sultanlarının ticaret güvenliğini sağlama konusundaki rolünün yanı sıra, Moğol sultanlarının da bu hususta önemli katkıları olmuştur. Özellikle Moğol Sultanı Ahmed Ağa Hilavun, 681/1282 yılında Memlük Sultanı Kalavun'a gönderdiği mektupta, hacıların güvenliğini sağlama, ticaret yollarını koruma ve ticareti teşvik etme yönünde aldığı tedbirleri belirtmiştir. Bu mektup, iki sultan arasındaki iyi ilişkileri ve ticaretin geliştirilmesine yönelik ortak ilgiyi yansıtmaktadır. Mektubunda yer alan bazı önemli noktalar şunlardır: "*Hacılar için gerekli kolaylıkları sağladık, yollarını güvence altına aldık ve kervanlarını güvenli bir şekilde yönettik. Seyahatlerinin sorunsuz geçmesini sağlamak için gerekli adımları attık. Ayrıca, şehirlerin gelişiminde önemli rol oynayan tüccarların ve ülkemize gelen ziyaretçilerin serbestçe seyahat etmelerine izin verdik. Bu tedbirler, insanların yolculuklarında kendilerini güvende hissetmelerini ve herhangi bir zarara uğramayacaklarına dair güven duymalarını sağladı. Bununla birlikte, askerlerin, muhafızların ve dilencilerin, hacıların ve tüccarların kaynaklarını yağmalamalarını ve onlara zarar vermelerini yasakladık. Bu kişilere, her zaman istedikleri yere güvenle seyahat etme hakkı tanıdık*."[146]

741 /1340 yılında Memlük Sultanı Nasır Muhammed'in vefatının ardından Mısır'da ciddi bir siyasî kargaşa yaşanmıştır. Bu durum, Mısır'dan Mekke'ye hacca giden hacı sayısında

[145] Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 449- 451.
[146] İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-gurer*, 8/252.

kayda değer bir azalmaya neden olmuştur. Aynı dönemde Arap Mehna kabilesi, ticaret yollarına saldırılar düzenleyerek ticaretin kesilmesine yol açmıştır. Kabilenin bu saldırıları, Mısır'daki siyasî istikrarsızlıktan faydalanarak ticaret kervanlarını yağmalama arzusundan kaynaklanmıştır. Arab Mehna kabilesinin lideri, Memlük sultanı tarafından tutuklanmış, ancak bu olay sonrasında kabile, ticaret kervanlarına yönelik saldırılarını artırmıştır. Bir yıl sonra, Memlük sultanı kabile liderini serbest bırakmış ve kabilenin itaat etmesi, ticaret kervanlarına saldırmaması şartıyla bir barış anlaşması yapılmıştır.[147]

Sultan Berkuk döneminde, hac ve ticaret kervanlarının güvenliğini sağlamak amacıyla önemli tedbirler alınmıştır. Sultan Berkuk, bu alanda Memlüklerin kuruluşundan itibaren uygulanan politikaları daha da geliştirerek kervanların etkin bir şekilde korunmasını hedeflemiştir. Memlüklerin geleneksel politikası, kervanların güvenliğini sağlamak amacıyla güçlü kabilelere yıllık vergi ya da belirli miktarda para ödemek şeklinde idi. Ancak Sultan Berkuk, bu politikayı daha ileriye taşıyarak her yıl hacı kervanlarıyla birlikte seyahat eden bir askeri birlik oluşturmuştur. Bu askeri birliğin temel görevi, kervanları herhangi bir saldırıya karşı korumak ve yol boyunca gerekli lojistik desteği sağlamaktı.[148]

Sultan Berkuk'un aldığı tedbirler, hacı ve ticaret kervanlarının güvenliğini büyük ölçüde artırmıştır. Askeri birliğin varlığı, potansiyel saldırganları caydırmış ve kervanların daha güvenli bir şekilde yolculuk etmelerini sağlamıştır. Ayrıca bu birliğin sağladığı lojistik destek, kervanların yiyecek, su ve diğer temel ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sunmuştur.

Hicaz bölgesinde ticaretin gelişmesine önemli katkılar sağlayan bir diğer isim Şerif Hasan b. Aclan'dır. Şerif Hasan, özellikle Yemenli tüccarların Cidde'ye gelmelerini teşvik etmek amacıyla birçok adım atmıştır. Yemenli tüccarlardan alınan vergilerin üçte birini

147 el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 2/692.
148 Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame*, 509-512.

kaldırarak onlara mali kolaylıklar sağlamış, ticaret yollarında güvenliği temin ederek hem Mekke'ye gidişlerinde hem de geri dönüşlerinde tüccarların korunmalarını sağlamıştır. [149]

Şerif Hasan'ın Yemenli tüccarları Cidde'ye çekme konusundaki çabalarının başarısını gösteren en somut delillerden biri, 799/1397 yılında Mekke'den Cidde'ye hareket eden Yemenli tüccar kervanlarının büyüklüğüdür. Bu kervanlar, hacimli yapıları nedeniyle ikiye bölünmek zorunda kalmış ve her bir kervanda 1.000'den fazla deve, Yemen'den getirilen çeşitli mal ve ürünlerle yüklenmiştir.[150]

Hicaz'daki soyluların ve komutanların sadakatini korumak, bilgi ve beceri gerektiren hassas bir mesele olduğundan, Şerif Hasan uzlaşmacı politikalar benimsemiştir. Ticaretle uğraşanlara zarar vermemeleri karşılığında soylulara belirli miktarda para vermeyi taahhüt etmiş, ayrıca ticaret yolunu kesen kabilelere de ödeme yaparak tüccarların güvenliğini temin etmeye çalışmıştır. Bu sabırlı politika başarısız olduğu durumlarda ise, fesadı ortadan kaldırmak amacıyla zor kullanmaktan çekinmemiştir.[151]

Mısır sultanlarının çabalarının özellikle Mısır ile Mekke arasındaki ticaret ve hac yoluna odaklandığı görülmektedir. Bu yol, en büyük hac ve ticaret kervanlarının güzergahıydı. Fas ve Afrika'dan gelen hacılar, önce Mısır'a ulaşır, buradan Mısır kervanına katılarak Mekke'ye doğru yol alırlardı.[152] Bu nedenle sultanlar ve emirler, bu yolun bakım ve onarımına, kervanlara hizmet sunan tesislerin kurulmasına ve güvenlik önlemlerinin alınmasına büyük önem vermiştir. Yolda depolar, istasyonlar, hanlar ve askerlerle donatılmış gözetleme kuleleri inşa edilmiştir. Ayrıca, su kaynakları kazılmış, su havuzları ve diğer ihtiyaçları karşılayacak tesisler kurulmuştur. Geleneksel olarak, yol tamiri ve

[149] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/90-91.
[150] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 319-320.
[151] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/91-93.
[152] el-Makrizî, *ez-Zehebü'l-mesbûk fî zikri men hacce mine'l-hulefâi ve'l-mülûk*, 113; el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 315.

düzenlenmesi için inşaatçılar, işçiler ve taş ustaları gönderilmiştir; kervanların konakladığı yerlerde kuyu kazma çalışmaları da yapılmıştır.[153]

Bu yoğun ilgi ve koruma çabalarına rağmen, tüccarların ve hac kervanlarının tehlikeye atıldığı ve Bedevilerin saldırılarına uğradığı bazı olaylar da yaşanmıştır. Hicaz'da Memlük otoritesinin bulunmasına rağmen, 828/1425 yılında Mekke ve çevresinde güvenlik tam olarak sağlanamamıştır. Örneğin, Akîlî kervanı yağmalanmış, malları ve develeri çalınmıştır. Mekke Kadısı Siraceddin Hanbeli ve Ömer b. Abdülhamid, Acem diyarından dönerken saldırıya uğramışlardır. Ayrıca, Bedevi eşkıyalar, Mina'da Zilhicce'nin dokuzuncu gecesinde hacıların eşyalarına el koymuş, yüklerini ve develerini çalmış ve bazı hacıları hac vazifesinden alıkoymuştur.[154] Benzer şekilde, 830/1427 yılında Akîlî kervanı bir kez daha yağmalanmıştır. Bu kervanda Şerif Hasan b. Aclan'ın oğulları, Şerif Ahmed ve Şerif Ali, doğuya gidip büyük bir servetle geri dönmüşlerdi. Ancak bu servet de saldırganlar tarafından yağmalanmıştır.[155] Aynı zamanda, Iraklı tüccarların büyük miktarda parasına el konulmuş,[156] bir tüccarın ise yüz deve dolusu kumaş, ipek, baharat ve diğer malları çalınmıştır.[157]

834/1430 yılında, Sadüddin b. el-Mürre, bin kişilik bir grupla Mekke'de ikamet etmek amacıyla Cidde'ye gelmişti.[158] Yanlarında yaklaşık bin beş yüz deve yükü eşya bulunmaktaydı.[159] Ancak yolculukları sırasında iki kez eşkıya saldırısına uğradılar. İlk saldırı, Zübeyd kabilesi tarafından gerçekleştirildi ve neredeyse büyük bir fitneye yol açacaktı. Sadüddin b. el-Mürre'nin zekice diplomatik çabaları sayesinde, yüz dinar fidye karşılığında barış sağlandı.[160] Bazı kaynaklar ise bu fidyenin bin dinar olduğunu

[153] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/860; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 9/60; *İbn Fehd. İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 367.
[154] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 361.
[155] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/756; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 365; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. el-Askalânî, *İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr*,(Kahire: İhiyâü't-Türâs'il-İslâmî), 3/383.
[156] el-Askalânî, *İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr*, 3/383.
[157] el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/756.
[158] el-Askalânî, *İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr*, 3/456.
[159] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 371.
[160] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 371.

belirtmektedir.[161] İbn Mürre, fidyeyi kendi cebinden ödeyerek hac kervanından herhangi bir ödeme talep etmedi. Ancak yolculuk bitmeden Şerif Zehir el-Hasan, yüz atlı ile kervanı durdurdu ve yağmalamaya teşebbüs etti. İbn Mürre, onlarla mücadele etti ve nihayetinde bin beş yüz dinar değerinde[162] elbise, yün ve deri gibi mallar karşılığında barış anlaşması imzalandı. Bu malların toplam değeri dört yüz dinar olarak hesaplanmıştır.[163]

Memlük sultanının Hicaz Araplarını cezalandırmak için herhangi bir girişimde bulunmamasının sebebi bilinmemektedir. Bu Arap kabileleri, Mekke'ye giden yolları sık sık hedef alarak bölgenin güvenliğini tehdit ediyordu. Sultan, 836/1432 yılında zayıf bir çözümle yetinerek, insanların İbn el-Mürre ile seyahat etmelerini yasakladı. Ancak, hac ibadetini yerine getirmek isteyenlerin ısrarı üzerine, Memlük sultanı durumu yeniden değerlendirmek zorunda kaldı ve Hicaz'a Rucubiyye birlikleriyle birlikte 50 Memlük askerini gönderdi. Daha önce Hicaz'da görev yapan Memlüklerin yerine geçen bu birlik, daha sonra Kahire'ye geri döndü. Bu ihmalin sebebi, muhtemelen devletin o dönemde Akdeniz adalarında gerçekleştirdiği büyük fetihlerle meşgul olmasıydı.[164]

841/1437 yılında, Bele Arapları, Gazzeli hacıların yanı sıra Ramallah, Kudüs, Filistin kıyıları ve Yenbu'dan gelen hacı ve tüccarların oluşturduğu bir kervana saldırı düzenledi. Bu saldırı, kervandakilere büyük zararlar verdi ve Araplar, bu kişilerden tazminat talep etti. Yenbu halkı, belirli bir miktar altın ödeyerek hayatlarını kurtarabilmişti. Ancak, Gazzeliler ve diğer bazı kervan üyeleri, Araplarla çatışmaya girdi ve üç Arap savaşçısını öldürdüler. Buna karşılık, Araplar kervana daha şiddetli bir saldırı düzenleyerek birçok kişiyi katlettiler, bazılarını esir aldılar ve büyük bir servet elde ettiler. Bele Araplarının yağmaladığı malların değeri 3000 deve yüküne ulaşmış olup, bu mallar arasında altın, gümüş, kumaş ve yiyecek gibi değerli eşyalar bulunmaktaydı. Bu talihsiz saldırı sonucunda kervandan sağ kurtulanlar, büyük bir perişanlık içinde evlerine geri

[161] el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 3/456.
[162] el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 3/456.
[163] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 372.
[164] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 373/380.

dönebilmişlerdir. Bu olay, yolculuk sırasında yaşanan en korkunç ve travmatik olaylardan biri olarak tarihe geçmiştir.[165]

B. Kızıl Deniz Ticaret Güzergâhı Ve Güvenliği

Kızıldeniz'in Süveyş'ten Babü'l-Mendeb Boğazı'na kadar uzanan mesafesi 2240 kilometre olup, en geniş noktasında 350 kilometreye ulaşmaktadır. Deniz, adını Yunanca bir terimden almıştır. İslam dünyasında ise Kızıldeniz'e kıyısındaki şehirler ve ülkeler göz önünde bulundurularak farklı isimler verilmiştir. Bunlar arasında Kızıldeniz, Cidde Denizi, Yemen Denizi, Hicaz Denizi ve Firavun Denizi bulunmaktadır.[166]

Tarihçilerin genel görüşüne göre, İslam'ın 7. yüzyılda ortaya çıkışıyla birlikte ticaret yollarında önemli bir değişim meydana gelmiş ve İslam'ın yayılması, doğu ticaretinde büyük bir etki oluşturmuştur. İslam'ın erken dönemlerinde birçok Arap Müslüman tüccar, baharat ve parfüm ticareti yapmak amacıyla Hindistan kıyılarına yerleşmiştir.[167] Bu yerleşim, Bengal Körfezi'ni[168] Araplar ve Çinliler için ortak bir ticaret alanı haline getirmiştir. 8. yüzyıldan itibaren Arap Müslümanlar, 150 ila 200 kişilik büyük Çin gemilerini kullanmaya başlamış ve ticaret, Afrika'dan Süveyş'e ve batıya doğru yeniden canlanmıştır. Ancak, Hint ve Çin gemilerinin Kızıldeniz'e girmesine izin verilmemiş, bu gemiler için Aden, ulaşabilecekleri son liman olarak kalmıştır.[169]

Kızıldeniz'in ticaret yollarındaki bu canlanması, Fatımi Devleti'nin yükselişiyle paralel bir süreç izlemiştir. Fatımi Devleti, bu yolu geliştirerek ekonomik kalkınmasında ve medeniyetinin yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fatımiler, Kızıldeniz ticaret

---

165 İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 381.

166 Firavun Denizi olarak adlandırılmasının sebebi, Mısır Firavunu'nun Hz. Musa'yı (a.s.) takip ederken bu denizde boğulmasıdır. Ahmed Muhtar Abâdi- Abdülaziz Salim, *Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fî Mısr ve'ş-Şâm*, (Beyrut: Câmi'etu Beyrut, 1972), 252-254.

167 Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, (Kahire: Mektebutu'n-Nahdati'l-Mısriyye ,1957), 29.

168 Bengal Körfezi, Hint Okyanusu'nun kuzeydoğudaki bir uzantısıdır. Şekil olarak bir üçgen'e benzer. Hindistan'da birçok nehir batıdan doğuya doğru akar ve sularını Bengal Körfezi'ne boşaltır. Aynı zamanda Bengal Körfezi, Dünya'nın en büyük körfezidir

169 Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*,153.

yolunu hem canlandırmış hem de koruma altına almıştır. Sonraki dönemlerde, Kızıldeniz ticaret yollarının güvenliğine verilen bu önem, Eyyübiler döneminde de devam etmiştir. Eyyübiler, Hint Okyanusu'ndaki ticaret gemilerini korsan saldırılarından korumak amacıyla deniz kuvvetleri göndermişlerdir. Bu adımlar, bölgedeki ticaretin güvenliğini sağlama ve Kızıldeniz'e daha fazla ticaret gemisi çekme çabalarının bir parçası olmuştur.[170]

Memlük sultanları, deniz ticaretine büyük önem vermiş ve özellikle Kızıldeniz'in kuzey ve güney bölgelerinde deniz ticaretinin güvenliğini sağlamak için çeşitli adımlar atmışlardır. Sultanlar, Çin ve Hindistan'dan gelen tüccarları çekmek amacıyla teşvik edici fermanlar yayımlayarak, bu tüccarların Hicaz ve Mısır limanlarını tercih etmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Örneğin, Memlük Sultanı Kalavun, 682/1283 yılında ticaretle ilgili bir ferman yayımlayarak tüccarları Memlük topraklarına davet etmiştir. Fermanında şu ifadeler yer almaktadır: "*Geniş, gölgeli ovaları ve ferah bahçeleriyle Memlük topraklarına ayak basmak isteyenlere; Allah'ın iyilik ve bereketle bahşettiği bu topraklarda yaşayanlara; yiyeceğe ya da malzemeye ihtiyaç duymayacaklar, zira buradaki dünya bilgeler için bir Cennet Bahçesi ve gurbetçiler için bir camidir. Bu toprakların güzelliklerinden biri de Allah'ın yeryüzündeki işareti olmasıdır. Yemen'den, Hindistan'dan, Çin'den, Sind'den ve diğer ülkelerden gelen tüm tüccarlara sesleniyoruz: Bu fermanı okuyun, bu toprakların güzelliklerini ve iyiliklerini göz önünde bulundurarak buraya gelmeye hazırlanın. Gelenler, söylediklerimizin doğruluğunu görecek, söz verdiklerimizden fazlasını keşfedecekler. Burada güven içinde yaşayacak, canlarını ve mallarını güvende tutacak, refaha kavuşacak ve umut dolu olacaklar*".[171]

Memlüklerde vilayet valileri, sadece yönetim görevlerini yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda ticaretin gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır. Kızıldeniz, ticaret için hayati bir ulaşım yolu olduğundan, bu bölgede görev yapan valilerin çalışmaları büyük önem taşımaktaydı. Valiler hem karada hem de denizde ticaretin güvenliğini sağlamaya

[170] Muhammed AbdülâlAhmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*, 387-389.
[171] Ahmed Muhtar Abâdi- Abdülaziz Salim, *Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fî Mısr ve'ş-Şâm*, 264.

yönelik politikalar geliştirerek, Memlük ekonomisinin güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır.[172]

Memlük Sultanları, Kızıldeniz'deki varlıklarını güçlendirme konusunda büyük çaba sarf etmiş ve doğu ile batı arasındaki ekonomik bağları resmi hale getirmişler, Kızıldeniz'deki ticaretin sürekliliğini sağlamışlardır. Bu bağlamda, Sultan Baybars'ın Yemen'deki tüccarların yaşadığı sıkıntıları dikkate alarak onları Memlük Devleti ile doğrudan ticarî ilişki kurmaya teşvik etmesi, dönemin doğal bir sonucu olarak görülmektedir.[173] Sultan Baybars, ticarî faaliyetlerin Cidde'ye kaymasıyla birlikte Hindistan ve Çin ile olan ticarî ilişkileri geliştirerek Cidde'yi önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir.[174]

Tarihî kaynaklar, Sultan Baybars 'ın 826/1423 yılında Mekke Şerifi Hasan'a mektuplar gönderdiğini ve Şerifin Hintli tüccarların biberlerine el koymasına sert tepki gösterdiğini bildirmektedir. Sultan Baybars, bu durumun Memlük Devleti'nin izlediği akıllı ekonomik politikalarla çeliştiğini vurgulamıştır. Mektuplarında, Memlük Devleti'nin Şerif Hasan'a olan güvenini ve onun Hicaz'da sağladığı refah ve istikrarı takdir ettiğini belirtmiştir.[175] Ancak, Sultan Barsbay, Şerif Hasan'a tam olarak güvenmeyerek, o yıl içerisinde onu görevden almış ve Mekke emirliğini Şerif Ali b. İnan'a vermiştir. Sultan Barsbay, Hintli tüccarlarla benzer olayların tekrar yaşanmaması gerektiğini özellikle vurgulamıştır.[176] Bu nedenle, aynı yıl Mekke'ye dönen tüccarlar Mekke Emiri tarafından iyi karşılanmış ve memnuniyetle ayrılmışlardır.[177]

Görüldüğü üzere, Memlük sultanları, Kızıldeniz'deki ticaretin hareketliliğini korumak amacıyla çeşitli stratejik önlemler almışlardır. Bu önlemler arasında, Hint ve Çin

---

[172] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn,* 4/459.
[173] Muhammed Abdülâl Ahmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*, 455.
[174] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 355.
[175] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*,356; el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/146
[176] el Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,4/148; el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram* , 2/11; el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*,3/326.
[177] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 4/681; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 358.

gemilerinin Cidde Limanı'na demirlemeleri için teşvik edici politikalar benimsemek ve tüccarlarla ilişkileri iyileştirerek ticarî çıkarlarını desteklemek yer almaktadır. Aynı zamanda, Aden'in ticaretteki tekelini kırmak amacıyla, Aden'de demirleyen Yemen gemilerine el koyma politikasını da uygulamışlardır.[178]

Düzenli idari yapı ve planlı ekonomik yönlendirme sayesinde Cidde, Kızıldeniz'deki başlıca ticaret merkezi haline gelmiştir. Çeşitli ülkelerden gelen gemiler, ticaret yapmak üzere Cidde limanına ulaşmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda, Aden Kızıldeniz üzerindeki ve Afrika'nın doğu kıyılarındaki ticaret üzerindeki kontrolünü kaybetmiş ve deniz ticareti Memlüklerin egemenliğine geçmiştir.

828/1425 yılında, Memlük Sultanı Yemen'i fethetmeye teşebbüs etmiştir.[179] Bu girişiminin, Resulî Sultanı'nın Cidde'nin stratejik ve ticarî önemini kaybetmesine yol açabilecek herhangi bir eylemde bulunmasını engellemeyi amaçladığı düşünülmektedir. Aynı zamanda, Memlük Sultanı dış ticarete büyük önem vererek ticaretin daha da canlanmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler, tüccarların Aden'i terk etmesine ve Aden'in ticarî öneminin azalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, Yemen'deki Memlük hakimiyeti zayıflamış[180] ve Resulî Sultanı Zahir Yahya, Aden'e zarar veren Hintli tüccarları affetmeyip Babü'l-Mendeb'deki savaşçılar silahlarla donatıp sefer hazırlıkları başlatmıştır. Bu stratejiyle, Hindistan'dan gelen gemileri tehdit ederek Cidde'ye ulaşmalarını engellemeyi, Aden'e yönelmeye zorlamayı ve bazı gemilere el koyarak onları Aden'e yönlendirmeyi amaçlamıştır.[181]

Memlük Sultanı Barsbay, Resulî Sultanı'nın Kızıldeniz ticaretine yönelik tehditlerini öğrenir öğrenmez, derhal kuvvetlerini hazırlamış ve Yemen'e ciddi bir uyarıda bulunmuştur. Barsbay, Resulî Sultanı'nın bu eylemlerini şahsına yönelik açık bir meydan

[178] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 4/929; el-Askalânî, *İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr,* 3/539; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ,* 278.
[179] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ,* 360.
[180] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/707; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ,* 360.
[181] Muhammed Abdülâl Ahmet*, Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*,458-459.

okuma olarak değerlendirmiştir.[182] Memlük Sultanı, Yemen hükümdarının ticaret gemilerine saldırmayacağı ve gemilerin istedikleri limana özgürce demirleyebileceği konusunda taahhütte bulunmasından sonra tehditlerini geri çekmiştir.[183]

Memlük Sultanı Barsbay'ın eylemleri, Memlüklerin Kızıldeniz ticaret güvenliğini sağlama çabalarının bir parçası olarak görülse de bu adımlar Memlüklerin kendilerini önemli bir deniz ticaret gücü olarak konumlandırmalarına yol açmıştır. Bu durum, onların Kızıldeniz üzerinde egemenlik kurma ve bölgeyi Aden'in hakimiyetinden tamamen çıkarma konusunda kararlı olmalarını gerektirmiştir.

Bu kapsamlı çabalar, Memlüklerin Cidde'deki ticaretinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş ve Cidde, Kızıldeniz'in ana ekonomik merkezi haline gelmiştir. Ancak, ekonomik güç dengesi, Kızıldeniz üzerinden başka bir rotanın lehine değişmeye başlamıştır. Vasco da Gama'nın 1498'de Ümit Burnu (Fırtınalar Burnu)[184] üzerinden Hindistan'a ulaşması, yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Bu gelişme, Cidde ve Kızıldeniz üzerindeki ticarî faaliyetin azalmasına yol açmış ve Memlükler için büyük bir ekonomik gerileme tehdidi oluşturmuştur. Bu durum, kısa sürede büyük bir ekonomik çöküşe ve felakete dönüşmüştür.[185]

Portekiz keşiflerinin Haçlı Seferleri ile olan yakın bağı net bir şekilde görünmektedir. Asıl hedef, İslam'a karşı mücadele etmektir.[186] Portekizliler, Hint Okyanusu ve Körfez'deki ticaret merkezlerine yönelik yıkıcı saldırılarının ardından, doğu sularını kontrolleri altına almayı başarmışlardır. Bu kontrol, özellikle baharat ticaretini tekeline olma hedefini gerçekleştirmek için önemli bir adımdı.[187]

---

[182] Halîl b. Şâhîn ez-Zâhirî, *Keşfü'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik,*(Beyrut:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1997),137.

[183] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/929; Muhammed Abdülâl. Ahmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye,* 458-459.

[184] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye,* 471.

[185] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye,* 492.

[186] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye,* 472.

[187] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* ,8/60.

Portekizlilerin İslam ekonomisini ve güçlerini zayıflatma çabaları, Cidde'ye ve Kızıldeniz'e giden Arap ve Hint ticaret gemilerine karşı korsanlık faaliyetlerinin artışıyla kendini göstermiştir.[188] Bu durum, savaş donanmalarının parçalarını ayırarak Babü'l-Mendeb yakınlarında savunma yapıları oluşturma ve Kızıldeniz'i ablukaya alma amacıyla askeri varlıklarının bir kısmını tahsis etme noktasına gelmiştir.[189]

Memlük Devleti, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'deki kritik durum karşısında büyük umutlar bağlanarak, Şeriflerin çağrısı üzerine Sultan Kansu Gavri'den deniz yollarını ve doğu ticaretini korumak için acil bir kuvvet oluşturmasını talep etti.[190] Ancak, Memlük Devleti bu çağrıya hızlı ve olumlu bir şekilde yanıt veremedi. Devlet, önceki güçlü konumunun aksine iç ve dış sorunlar nedeniyle zayıf bir durumdaydı ve güçlü bir deniz filosuna sahip olmadığı için Portekiz filolarına karşı etkili bir yanıt veremedi.[191]

Portekizlilerin mülümanların ticaretine karşı baskısı artarken, Sultan Kansu Gavri, bu tehdidi engellemek için askeri bir çözüm arayışına girdi. Büyük bir filo hazırlamaya yönelik çabalarını yoğunlaştırdı[192], gemileri toplar ve ateşli silahlarla donatmak için harekete geçti. Ayrıca, Mısır'daki gemi kerestelerini kontrol altına aldı. Bu sebeple Anadolu ve Venedik Cumhuriyeti'nden kereste ithal etmeye başladı.[193]

911/1505 yılında, Memlük filosunun komutanı Emir Hüseyin el-Kurdi Cidde'ye ulaştı ve burada büyük sur duvarları inşa etmeye başladı.[194] Bu surlar hem Cidde'yi korumak hem de kutsal yerlerin güvenliğini sağlamak amacıyla yapıldı. Ancak, Memlüklerin Portekizlilere karşı elde ettikleri bazı başarılarına rağmen, devletin genel zayıflığı ve

[188] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye*, 482.
[189] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *el-Bahrü'l-Ahmar*,(İskenderiye: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetu li'l-kütub,1980), 79.
[190] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *el-Bahrü'l-Ahmar*, 81-82.
[191] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *el-Bahrü'l-Ahmar*, 81-82.
[192] Muhammed Abdülâl. *el-Bahrü'l-Ahmar*, 89-91.
[193] Ahmed Muhtar el-Abadî, *Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fî Mısr ve'ş-Şâm*, 266.
[194] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *el-Bahrü'l-Ahmar*, 92.

diğer faktörler mücadelelerini sürdürmedlerine engel teşkil etti. Memlükler Devleti'nin zayıflaması, Portekiz varlığının Doğu sularında güçlenmesine katkıda bulundu.[195]

Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki varlığı ve ticaret yollarını değiştirmesi, Kızıldeniz ticaret yolunu zayıflattı ve Cidde'nin ekonomik refahı üzerinde büyük bir etki yaratarak şehre ulaşan tüccarların sayısının azalmasına yol açtı. Sonuç olarak, Portekizliler Hindistan yarımadasında ticaret merkezleri kurmayı başardılar ve Memlük Devleti'nin ana gelir kaynağı olan Avrupa'ya yönelik baharat ticaretini ele geçirdiler. Bu durum, Memlük İmparatorluğu'nu mali açıdan zayıflattı.

[195] Muhammed Abdülâl. Ahmet, *el-Bahrü'l-Ahmar*, 92-93.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKE'DE TİCARET METAI OLAN ÜRÜNLER

Mekke'nin dinî önemi ve stratejik coğrafi konumu, ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. Bu sebeple şehir halkı, ticarete yönelmiş ve Doğu ile Batı arasındaki en değerli ticaret ürünlerinden biri olan baharatlar, tıbbi ilaçlar ve değerli taşlar gibi malların ticaretini yapmış ya da bu süreçte aracı olarak görev almıştır. Söz konusu mallar, özellikle Avrupa'da büyük bir talep görmüştür.

Mekke'nin kara yoluyla olan ticaretindeki önemi dikkat çekicidir. Ayrıca, Cidde'nin Aden limanını geride bırakarak büyümesi, ticaretin Cidde ve ardından Mekke'de yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu süreç, 14. yüzyılın başlarından itibaren belirgin hale gelmiştir. Bu sayede, Cidde dünya ticaretinin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu gelişmeler, Mekke'deki tüccarların ithalatlarını artırmalarına, Arap Yarımadası'nda üretilen ürünler için geniş bir pazar bulmalarına ve Mekke ile dünyanın diğer ticaret merkezleri, özellikle de Doğu arasında doğrudan ticarî bağlantılar kurmalarına imkan oluşturmuştur.[196]

I. BAHARAT

Doğudan gelen baharatlar önce Cidde'ye, ardından Mekke'ye getirilir ve burada Mısır ve Şam'a taşınmak üzere hazırlanırdı. Bu baharatlar, Akdeniz limanlarına gönderilerek Avrupa'ya yeniden ihraç edilirdi. Baharat ticareti, tüccarlara ve nakliyecilere büyük kazançlar sağlamış ve bu kazançlar, kuşkusuz Avrupalı tüccarların zenginleşmesine imkân tanımıştır.[197] Bu ticaret, aynı zamanda Avrupalıların gemilerle okyanuslara açılarak baharat kaynaklarını keşfetmelerine, üretim bölgelerini kolonileştirmelerine,

[196] Fatma Abîd, "el-Avdâ'u-l-iktisâdiyyetu fî Mekketi'l-Mükerreme", *el-Mecelle el-İlmiyye* 2/37 (2024), 1779.

[197] Abdülaziz. eş-Şennâvî, *Avrupa fî matlaʿi usûri'l-hadîse,* (Kahire: Mektebutu Anglo el-Mısriyye, 1997), 1/109-110.

servetlerini gasp etmelerine ve ticareti Müslümanların elinden almalarına yol açan önemli etkenlerden biri olmuştur.[198]

Baharat ticareti, o dönemde halklar arasındaki ilişkilerin ve etkileşimin güçlenmesinde ve Doğu ile Batı arasında sürekli bir bağlantı kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Aden, Mekke, Cidde, Suakin, Ayzâb ve Kahire gibi şehirler sadece Doğu'nun ticaret merkezleri olarak değil, aynı zamanda Hindistan, Çin ve diğer ülkeler ile Avrupa arasında bir köprü olarak büyük öneme sahip olmuşlardır. Bu bağlantı hem insan etkileşimi hem de nakliye araçları aracılığıyla sağlanmıştır.[199]

Mısır'da hüküm süren Memlükler, baharat ticaretini canlandırmak ve Hint Okyanusu'ndaki ihracat merkezlerini Kızıldeniz'deki limanlar üzerinden kendi topraklarındaki[200] dağıtım noktalarına bağlamak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalar, kara taşımacılığı operasyonlarının ve Kızıldeniz'deki deniz trafiğinin mükemmel bir şekilde organize edilmesini,[201] Yemen, Hindistan, Çin, Sind ve diğer ülkelerdeki tüccarları cezbetmek amacıyla çeşitli teşvik edici broşürler yayınlamayı içeriyordu. Tarihçiler bu girişimleri, günümüzün turizm reklamlarına benzetmiştir.[202]

Baharat ticaretinin gelişmesinde etkili olan en önemli faktörlerden biri, Avrupalıların bu ürünlere olan yoğun talebiydi. Avrupalılar, baharatların sağlığa ve vücuda olan faydalarına inanıyorlardı. Özellikle sindirimi kolaylaştırdığı ve soğuk kış günlerinde veya uzun oruç dönemlerinde vücudu ısıttığı düşünülüyordu.[203] Ayrıca, baharatlar yemeklere lezzet katıyor, onları daha çekici hale getiriyordu. Baharatlar, yiyecek ve içecekleri havadaki nemden kaynaklanan küf ve bozulmaya karşı koruma amacıyla da kullanılıyordu. Gıda dışında, birçok tıbbi ilacın üretiminde de önemli bir yer tutuyordu.[204]

---

198 Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, 9.
199 el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm,* 1/125.
200 el-Makrîzî. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk,* 1/581.
201 el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame,* 497,508.
202 Ahmed Muhtar el-Abadî, *Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fî Mısr ve'ş-Şâm,* 264.
203 Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, 37.
204 Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 192.

Baharatların dinî törenlerde kullanımı da oldukça yaygındı. Kilise, ayinlerde ve diğer dinî ritüellerde büyük miktarlarda baharat tüketiyor, kilise liderleri ise baharatlarla ödeme alıyordu. Hatta köleler ve hizmetçiler özgürlüklerini birkaç kilo baharat karşılığında satın alabiliyordu. Kilise mensupları, Avrupa'daki Yahudi cemaatlerinden, mezar taşı sahibi olmak veya çocukları için okul yaptırmak[205] amacıyla zencefil, biber ve balmumu vergisi şeklinde ödeme alıyordu. Baharatlar, ticarette değerli metallerin yerini alarak gelinlere çeyiz olarak veriliyor[206] ve tarım arazilerinin kiralanmasında kullanılıyordu.[207]

Baharat ticaretinin gelişmesine katkıda bulunan bir diğer önemli faktör ise, Doğu mallarının ve baharat ticaretinin kontrolünü elinde bulunduran Kârimiyye adlı İslami ticaret kuruluşuydu. Bu kuruluş, ticarette uzmanlaşmış ve büyük bir servet biriktiren birçok ailenin yetişmesine zemin hazırlamıştı.[208]

A. Karabiber

Biber, Orta Çağ'da en popüler ve tanınmış baharatlardan biri olarak öne çıkmıştır. Yemeklere lezzet katmak, içecekler hazırlamak, yiyecekleri ve etleri korumak amacıyla kullanılmıştır. Biberin yemeklere lezzet katmasının yanı sıra idrar söktürücü bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, tıbbi amaçlarla kullanıldığında birçok faydası mevcuttur. Örneğin, biber defneyaprağı ile karıştırıldığında zehirli hayvan sokmalarına karşı etkili bir ilaç, içeceklerle karıştırıldığında grip ve zatürre gibi rahatsızlıklara karşı faydalı bir tedavi olarak kullanılmıştır. Yağ ile karıştırıldığında ise uzun süre etkili bir merhem elde edilir.[209]

Memlükler döneminde, karabiber diğer baharatlardan daha fazla talep görüyor ve yüksek fiyatına rağmen rağbet ediliyordu. Mekke'den Mısır'a getirilen karabiberin fiyatları hac

---

[205] Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil, çev*. Muhammed Aziz Rifât, 22-23.
[206] Abdulaziz Muhammed eş-Şennâvî, *Avrupa fî matla'i usûri'l-hadîse*, 110.
[207] Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, 23.
[208] Ebü'l-Fadl Ca'fer b. Ali. ed-Dımaşkî, *el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre*, (Beyrut: Dâr Sadîr, 1999), 22.
[209] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Tâlib el-Ensârî ed-Dımaşkî, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna,1963), 173.

mevsiminde daha da yükseliyordu. 747/1346 yılında Kahire'de karabiberin fiyatı, rıtıl başına kırk altı dirheme kadar çıkarken, hacıların dönüşü ve Hintli tüccarların gelişiyle rıtıl fiyatı beş dirheme kadar düşmüştü.[210] 833/1430 yılından itibaren karabiber, önce Cidde'den Tur'a, oradan da Mısır'a taşınmaya başladı.[211]

Mekke, Taif ve diğer Hicaz bölgelerinde halk, karabibere büyük ilgi gösterir ve onu bolca kullanırdı. Hatta yemeklerine, diğer bölgelere kıyasla on kat veya daha fazla karabiber ekledikleri belirtilir.[212]

En kaliteli karabiber türü, dışı siyah ve içi beyaz olanıdır. Bu türün tadı acı ve yakıcı olup, kokusu da oldukça güzeldir.[213] En iyi siyah biber, ağır, yoğun siyah renkte, toz ve taşlardan, yanıklardan ve küflerden arındırılmış olmalıdır.[214] Bazı biber türleri keskin bir kokuya sahipken, bazıları kokusuz olabilir.[215] Biberin önemli üretim merkezlerinden biri "Biber Ülkesi" olarak bilinen Malabar kıyılarıdır. Ayrıca Malabar, Bangalore ve Kollam şehirlerinde bol miktarda yetiştirilmektedir. Kollam, biber yetiştiriciliğinin son noktası olarak kabul edilmektedit.[216]

B. Karanfil

Bu bitki, ekonomik ve tıbbi değerinin artmasıyla dikkat çekmiştir. Sindirim sistemi, karaciğer ve kalp hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır. Ayrıca, beyin üzerinde rahatlatıcı bir etkisi vardır ve baş ağrısını hafifletir. Bir tür içecek ile karıştırıldığında ve göze sürüldüğünde görme keskinliğini artırdığı, göz iltihabı ve kızarıklığının tedavisinde faydalı olduğu belirtilmiştir. Kalp yetmezliği tedavisinde de olumlu etkileri bulunur ve sinirleri yatıştırıcı bir etkisi vardır.[217]

---

[210] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 2/725.
[211] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 4/822-824.
[212] İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-nebevî,* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr,2020), 76.
[213] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 197.
[214] Ebü'l-Fadl, *el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre,* 22.
[215] Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, , 54.
[216] Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr,* 173.
[217] Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, 21.

Sekizinci yüzyıldan itibaren Müslüman Arap tüccarlar, bu bitkinin ticaretinde aracılık yapmışlardır. Bitki, Sumatra, Cava, Borneo ve Maluku adalarından Mekkeye getirilmiş ve oradan tüccarlar tarafından batıya taşınmıştır.[218]Ayrıca, Hindistan, Singi Adaları, Çin Denizi Adaları ve Banda Adası'nda da yetiştirilmektedir.[219]

C. Tarçın

Mekke'ye gelen önemli mallardan biri tarçındır. Fiyatı yüksek olmasına rağmen, tarçına olan talep oldukça fazladır. Fiyatı, karabiber ile eşit veya biraz daha yüksektir.[220] Tarçın, özellikle eczacılar için büyük bir öneme sahiptir. Kış aylarında ferahlatıcı bir içecek olarak ve yiyeceklerin korunmasında kullanılmaktadır. Arap doktorlar tarçını tıbbi ilaçların yapımında kullanmışlardır.[221] Mide için faydalı olup, görüşü iyileştirir ve vücudu ısıtır. Tarçının yapraklarından çıkarılan güçlü kokulu yağ, bağırsak hastalıklarında yararlıdır ve yaralar ile yanıklar için merhem olarak kullanılır.[222]

En kaliteli tarçın türü, kırmızı renkli ve keskin tadı olanıdır. Kötü kalite tarçın ise ince, sert ve siyaha yakın renktedir.[223] Tarçın, Kızıldeniz yoluyla Mısır'dan Mekke'ye ulaşırdı.[224] Bitkinin kökeninin Çin olduğu söylenir ve Çin'de "dar çin" olarak bilinir. İran'da "Çin odunu" ve Avrupa'da "Hint yaprakları" olarak adlandırılır.[225]

---

[218] Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, ,41.
[219] Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 154; el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 1/154; İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, 66, 77; Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, , 109.
[220] Sonia E. Howe, *In Quest of Spices / fi Talebi't-tevâbil*, çev. Muhammed Aziz Rifât, , 202.
[221] Ebü'l-Fadl, *el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre*, 23.
[222] Ebû Muhammed Ziyâüddîn. İbnü'l-Baytâr, *el-Câmiʿli-müfredâti'l-edviye ve'l- ağziye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1992), 1/104.
[223] İbnü'l-Baytâr, *el-Câmiʿli-müfredâti'l-edviye ve'l- ağziye*, 1/104.
[224] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 202.
[225] İbnü'l-Baytâr, *el-Câmiʿli-müfredâti'l-edviye ve'l- ağziye*, 1/83-84.

D. Zencefil

Kur'an-ı Kerim'de, cennetin nimetlerinden biri olarak zencefil yer alır ve cennetlik kullara, zencefil katkılı içecekle dolu bir kâseden içirilmesi vaat edilir.[226] Bu, zencefilin dinî ve kültürel önemini vurgular.

Zencefil, Mekke'nin ticaretinde önemli bir rol oynayan baharatlardan biridir ve karabiber gibi diğer baharatlarla aynı öneme sahiptir. Yemeklerin ve içeceklerin korunmasında, ayrıca ilaç yapımında yaygın olarak kullanılmaktadır. Zencefil, soğuk algınlığını gidermekte, sindirimi kolaylaştırmakta, karaciğer ve mideye fayda sağlamaktadır. Ayrıca göz kararmasını gidermek amacıyla hem içilerek hem de göze sürülerek kullanılabilir.[227] Zencefil müshil, mide yatıştırıcı ve kramp giderici özelliklere sahip olup, astım hastalıklarına da iyi gelir. Hem tıbbi ilaç olarak hem de yemeklere lezzet katmak amacıyla kullanılmaktadır.[228]

Arap Yarımadası'ndaki birçok tüccar, en iyi zencefil türlerini elde etmek için Hindistan ve Malabar bölgelerine gitmektedir.[229] Çin, Semerkant ve bazı Arap bölgelerinde de büyük miktarlarda zencefil yetiştirilmekte olsa da en kaliteli zencefil genellikle Arap Yarımadası ve Hindistan'da yetiştirilmektedir.[230]

II. TEDAVİ AMAÇLI KULLANILAN ÜRÜNLER

Mekke'de ilaç ticareti zirve noktasına ulaşmıştı ve pazarlar Doğu ile Batı arasında değiş tokuş edilen yüzlerce bitkiyle dolmuştur. Mekke, tıpta kullanılan ve sıklıkla kendisine atfedilen birçok bitki ve ot kaynağıydı. Bu önemli Doğu ve Mekke mallarından bazıları şunlardır: Kâfur, Kudret Helvası, Sarısabır, es-Senna, Misvak Ağacı.

---

[226] İnsân 76/17.
[227] İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-nebevî,* 246.
[228] İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-nebevî,* 246.
[229] İbn Battûta, *er-Rihle,* 550.
[230] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 205-206.

A. Kâfur

Çin ve Hindistan kıyılarında yetişen, uzun ve saz benzeri bir deniz ağacının reçinesi olarak bilinen kâfur[231], kamışa benzer fakat daha uzun ve kalın yapılıdır. Gövdesi oldukça şişkin olup, deri benzeri bir dokuya sahip ve mızrak şeklinde, kulaksız ve tam kenarlı yapraklar taşır.[232] Mes'ûdî, çevresel faktörlerin ve iklim değişikliklerinin kâfur ağacının büyümesine etkisini şu şekilde açıklar:" *Yıldırım, şimşek, gök gürültüsü, volkan patlamaları ve depremlerin sık yaşandığı yıllarda kâfur ağacı daha hızlı büyürken, bu olayların nadir olduğu yıllarda kâfur ağacının varlığı azalır.*"[233]

Müslüman Arapların kâfurle tanışması, ilk fetihler sırasında Fars topraklarına kadar uzanır. Mekke'de oldukça rağbet gören bir pazarı vardı ve bu baharat Hindistan, Çin adaları ve Cava Adası'ndan getirilirdi.[234]

En yüksek kalitedeki kâfur türü, Çin'den ithal edilen "rabbahi" türüdür.[235] Bu tür, çok beyaz ve yumuşak bir yapıya sahip olup keskin bir koku yayar. Tıbbi açıdan birçok faydası bulunan rabbahi kâfur, sinirler, kalp ve karaciğer için yararlıdır ve nemi giderir. Kâfur yalnızca ağacının tepelerinde ve dallarında bulunur; diğer kâfur türleri ise tıbbi ilaç yapımında kullanılmamaktadır.[236]

---

[231] İbn Hurdâzbih*, Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, 65; Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 103-104.
[232] İbn Battûta, *er-Rihle,* 660.
[233] el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 1/152.
[234] el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb,* 1/152-154; Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*,212; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 97.
[235] Bu Kafur türü onun ilk tanıyan Kral Rabah'a nisbet edilir. Ebu Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 104-105.
[236] Mustafa Abdülaziz, *en-Nebâtü'l-âm*, (Kahire: Mektebetu Anglo, 1996), 596.

B. Kudret Helvası

Mekke, Arabistan Yarımadası'nın önemli ürünlerinden biri olan kudret helvası bitkisinin yetiştiği ve ticaretinin yapıldığı başlıca merkezlerden biri olarak bilinmektedir.[237] Orta Çağ Avrupa'sında, Arap kudret helvası, diğer türlere kıyasla üstün kabul edilmiştir. Günümüz tıbbi araştırmaları da Mekke'nin kudret helvasının en kaliteli çeşitlerinden birine sahip olduğunu doğrulamaktadır. Batı belgelerinde bu bitki, Mekke'ye atfen "makayna" olarak adlandırılmıştır.[238] Kudret helvası bitkisinin en önemli kaynakları arasında Mekke ve Arabistan Yarımadası'nın yanı sıra Sina Yarımadası, İstanbul, Kıbrıs ve Sicilya bulunmaktadır.[239]

C. Sarısabır

Sabır ağacından elde edilen reçine, tıbbi ve ticarî açıdan önemli bir üründür. Bu ağacın yaprakları, süsen yaprağına benzemekle birlikte kenarlarında küçük dikenler bulunur. Sabır yaprağı, süsen yaprağından daha uzun olup ele yapışan bir nem taşır. Yaprağın ortasında tek bir damar bulunur.[240] Hindistan, İran, Hadramut, Ahkâf ve Sokotra, sabır üretiminde öne çıkan bölgeler arasındadır.[241] Özellikle Sokotralı sabır, Orta Çağ'da geniş bir üne kavuşmuş ve ticarette öncelikli hale gelmiştir. Kalitesi ve düşük maliyetiyle dikkat çekmiş, gezginler ve coğrafyacılar tarafından sıkça bahsedilmiş, Avrupa'ya Mekke sonra Mısır üzerinden ihraç edilmiştir.[242] Sabır yaprağının özsuyu, ilaç yapımında temel bileşenlerden biridir. Hint sabrı göğüs hastalıklarını tedavi eder, saç dökülmesini önler[243], beyni ve görme sinirlerini temizler. Gül suyu ile karıştırıldığında, alın ve şakaklara sürüldüğünde burun ve ağız yaralarını iyileştirir. Bazı kabızlık vakalarında da

[237] Na‘im Zekî Fehmî, *Tarîku’t-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne’ş-şark ve’l-garb,* 211-212.
[238] Na‘im Zekî Fehmî, *Tarîku’t-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne’ş-şark ve’l-garb,* 216
[239] Na‘im Zekî Fehmî, *Tarîku’t-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne’ş-şark ve’l-garb,* 216.
[240] Ebu Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr,* 81.
[241] Ebu Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr,* 217.
[242] Na‘im Zekî Fehmî, *Tarîku’t-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne’ş-şark ve’l-garb,*217.
[243] Sonia E Howe, *In quest of spices/ fi Talebi tevabil*, çev. Muhamet Aziz Rifât, 54.

kullanılır.[244] İran sabrı ise zihni keskinleştirir, kalbi güçlendirir ve mide sağlığına faydalıdır. Ancak soğuk havalarda kullanılması tavsiye edilmez.[245]

D. es-Senâ (Sinameki)

Orta Çağ tıp dünyasında ün kazanmış doğal bitkilerden biri olan es-Senâ, özellikle Hicaz bölgesinde yetişmesine rağmen adı Mekke ile özdeşleşmiştir ve en kaliteli türü Mekke'de bulunur.[246] es-Senâ yaprakları, kabızlığı gidermek amacıyla müshil olarak kullanılmıştır. Kullanılacak miktar, bireyin ihtiyacına göre değişiklik gösterebilir. Ayrıca es-Senâ, kalbi güçlendiren özelliklere sahiptir ve bu da onu değerli kılar. Bitki, karabasan, vücut çatlakları, bit, kronik baş ağrısı, uyuz, sivilce, kaşıntı ve epilepsi gibi rahatsızlıkların tedavisinde de kullanılmaktadır.[247]

E. Misvak Ağacı

Mekke'nin vadilerinde bolca yetişen yabani bir bitki olan misvak, sağlığın korunmasında önemli bir rol oynar. Araplar, ağız temizliği ve diş fırçalama işlemlerinde sıklıkla misvak kullanırlar. Bu nedenle misvak Mekke'nin ihracat ürünlerinden biri olarak kabul edilebilir.[248]

En kaliteli misvak, Arak/misvak ağacından elde edilmiştir. Bu ağacın türünün doğru olduğundan emin olunmalıdır, zira bilinmeyen ağaçlardan elde edilen misvaklar zehirli olabilir. Misvak, genellikle gül suyuyla ıslatıldığında en etkili şekilde kullanılır.[249]

Misvakın sağlığa olan çeşitli faydaları arasında ağzı temizlemesi, diş etlerini güçlendirmesi, balgamı kesmesi, dişleri temizlemesi ve çürümesini önlemesi, beyin

[244] Ebü'l-Fadl, *el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre*, 20.
[245] İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-nebevî*, 258.
[246] İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 59.
[247] İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 58-59.
[248] İbn Battuta, *er-Rihle*, 143.
[249] İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 249.

fonksiyonlarını desteklemesi, mideye iyi gelmesi, yiyeceklerin sindirimini kolaylaştırması, sesi açması ve duyuları keskinleştirmesi bulunmaktadır.[250]

III. TEKSTİL (DOKUMA)

Mekke pazarları, özellikle Hac mevsiminde, doğudan ve batıdan gelen tüccarların sunduğu çeşitli tekstil ürünleri ile ünlüdür. Bu canlı pazarlar, Mısır'dan gelen ipek, keten, pamuk ve yün kumaşlarının öne çıkmasıyla dikkat çeker. Bu kumaşlar, kalite, hassasiyet ve renklerin dayanıklılığı açısından beğenilmiştir.[251]

İslam ülkelerinde tekstil endüstrisi ve ticareti büyük teşvik görmüştür. Mısır'da özel ve kamusal atölyelerde halı, perde, çadır, kilim ve ip üretimi yaygınlaşmıştır.[252] Ancak, Memlüklerin ikinci döneminde yerel üretimde bir azalma gözlemlenmiştir. Bunun nedeni, devletin Çin'den doğrudan ithalat yapmaya başlamasıdır. Kızıldeniz üzerinden yönlendirilen ticaret, Çin'den çeşitli lüks tekstil ürünlerinin, elbiselerin, mendillerin, pamuklu kumaşların, ipeklerin ve şalların gelmesine yol açmıştır.[253]

Tekstil ürünleri, Kızıldeniz'deki ana ticaret limanı olan Cidde'ye gelir, buradan Mekke'ye ulaşır ve sonrasında yeniden ihraç edilirdi. Böylece tekstil ürünleri Mısır, Şam, Fars, Irak, Fas ve Endülüs'e ulaşırdı. Her bölge, kendine özgü tekstil ürünleriyle tanınmıştır.[254] Musul, muslin ve Şam Dımaşkî ipeği ile; Fars bölgesi elbiseleri, dîbâc ve keten kumaşları ile; Irak, ipek, kürk, ince kumaşlar, renkli ipek kumaşlar, iyi işçilikli bal rengi yün

[250] İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 284-249.
[251] es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî ahbari Mısır ve'l- Kahire*, 2/327; el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm*, 203; Abîd,"*el-Avdâ'u-l-iktisâdiyyetu fî Mekketi'l-Mükerreme*", 1783.
[252] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 245; es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî ahbari Mısır ve'l- Kahire*, 2/326.
[253] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 245.
[254] İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 97.

kumaşlar,[255] Kerkük yünü ve lüks sarıklarla; [256]Deylem bölgesi[257] ise beyaz pamuklu lüks mendillerle ünlüydü.[258]

Mekke'de beyaz giysiler büyük popülerlik kazanmıştı.[259] Mekke halkı beyaz giysileri tercih etmekle birlikte, mavi kumaşlar, şallar, ipek ve Hint ile Şam kumaşlarına da talep göstermiştir.[260] Hac sırasında, hacı kafileleri ve havutları[261] süslemek amacıyla ipek kolyeler ve yere kadar uzanan işlemeli perdeler kullanılmaktaydı.[262]

IV. DEĞERLİ TAŞLAR

Değerli taşlar, seyyahların Mekke pazarları hakkında yaptıkları açıklamalarda sıklıkla bahsedilen bir ticaret ürünüdür.[263] Bu ticaret yalnızca Mekke'nin iç pazarlarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Mekkeli tüccarların değerli taşları dış pazarlarda taşıyıp pazarlamalarıyla da geniş bir ticarî hareketliliğe yol açmıştır. Bu durum, İslam öncesi dönemlere kadar uzanan köklü bir ticaret ilişkisinin varlığını gösterir.[264] Memlük sultanları, nadir bulunan değerli taşları toplama konusunda özel bir özen gösteriyordu; bu taşlar, krallar ve sultanlar tarafından en değerli hediyeler arasında yer alıyordu.[265]

A. Yakut

Orta Çağ'da mücevherat dünyasında önemli bir liderlik rolü üstlenen yakut, bilim adamları tarafından "*metallerin insanı*" ve "*erimez taşların efendisi*" olarak

[255] el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm,* 442-443.
[256] el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm,*128-129.
[257] Bugünkü İran ülkesinin kuzeyinde yer alan Gilan Eyaletinin, Siyahkel şehrine bağlı küçük bir yerleşim bölgesidir.
[258] el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm,* 367.
[259] İbn Battuta, *er-Rihle,* 143.
[260] Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân,* 135,353.
[261] Deve semeri. Kubbealtı Lugati, ''Kubbealtı Akademisi kültür ve sanat Vakfı'' (Erişim 11 Ocak 2024).
[262] İbn Cübeyr, *er-Rihle,* 107.
[263] İbn Cübeyr, *er-Rihle,* 97.
[264] Ahmed. Ebu Fadıl**,** *Mekke fi asri mâ-kabli'l-İslâm* (Riyad: Dâru'l-Melik Abdülaziz, 1981), 139-140.
[265] Ebu Abdullah**,** *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr,* 86-88.

adlandırılmıştır.[266] Yakutlar, kırmızı, sarı, mavi ve beyaz olmak üzere dört ana renkte bulunur ve her rengin altında çeşitli tonlar yer alır.[267] Yakutlar genellikle ana kaynaklarından ham madde olarak temin edilir ve işlenip cilalanmak üzere Kozhikode'ye gönderilirdi.[268] Hindistan, yakut üretiminin en önemli merkezi olarak kabul edilir; özellikle Serendib Dağı, tüm yakut türlerini içeren ana kaynağıdır ve en kaliteli yakutlar bu dağdan çıkarılır.[269] Ayrıca, Orta Çağ'da Endülüs de yakutların ihracatında önemli bir rol oynamıştır, çünkü bu taşlar Endülüs'teki madenlerden çıkarılıyordu. Yakutlar, Yemen ve Doğu Afrika'da da bulunmaktaydı.[270]

Bu maden, Hicaz'daki Vadi el-Safra'da yer almaktadır.[271] Orta Çağ'da doğuda ve batıda yakuta olan talep oldukça artmış, fiyatı da bir hayli yükselmiştir. Kaynaklar, 842/1438 yılında Şerif Berakat b. Hasan b. Aclan'ın Mısır'daki Melik Zahir Sayfeddin Çakmak Sultan'a gönderdiği değerli hediyeler arasında 15 karatlık kırmızı bir yakut parçasının bulunduğunu kaydetmektedir.[272]

B. Elmas

Dünya genelinde en değerli taşlardan biri olan elmas, krallar ve yöneticiler tarafından büyük bir ilgi ve talep görmektedir. Bu talebin arkasındaki en önemli neden, elmasın dünya üzerindeki hiçbir siyasî ya da ekonomik koşuldan etkilenmeden değerini korumasıdır. Elmas elde etmek, araştırma ve kazı süreçlerinde büyük çaba gerektirir ve bu nedenle nadir bulunur. En nadir elmas türü, Hindistan'ın Keşmir bölgesinden elde edilir.[273] Aynı zamanda, Serendib'de bulunan ve "Yakut ve Elmas Dağı" olarak bilinen dağ da elmas kaynakları arasındadır.[274]

---

[266] Ebu Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 61.
[267] İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, 70.
[268] İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, 70.
[269] İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, 70.
[270] Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 161.
[271] Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 65.
[272] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 382.
[273] Büzürg b. Şehriyar Râmhürmüzi, *ʿAcâ'ibü'l-Hind*, (Mısır: Matbatu's-Sa'âde, 1908), 128-129.
[274] Büzürg b. Şehriyar Râmhürmüzi, *ʿAcâ'ibü'l-Hind*, 179.

Elmaslar, temel olarak kristal ve yağlı olmak üzere iki ana türe ayrılır. Kristal elmaslar, içlerinde kristal yapılar barındırdıkları için en değerli ve en kaliteli elmaslar olarak kabul edilir. Bu tür elmasların bazıları, ışığı gökkuşağı renklerinde yansıtır ve bu özellikleriyle son derece nadir bulunur. Genellikle kraliyet aileleri tarafından mücevher olarak tercih edilen bu özel elmaslar, zenginliğin ve gücün sembolü olarak kullanılır.[275]

Mekke emirleri ve Cidde'deki ticaret yetkilileri, Memlük sultanlarına değerli hediyeler sunardı. Hicri 842 yılında Şerif Berakat b. Hasan b. Aclan, Sultan Melik Zahir Sayfeddin Çakmak'a 19 karat ağırlığında bir elmas göndermiştir. Aynı zamanda, Cidde nazırı Kerîmüddin b. Katib de ona yaklaşık 20 karat ağırlığında başka bir elmas hediye etmiştir.[276]

C. Zümrüt

Eski çağlardan beri Mısır, yeşil taş madenleri ile tanınmaktadır. Bu taş, yılın her mevsiminde Mısır'da bulunabilir; ancak bazı dönemlerde daha bol miktarda çıkar. Havanın ve ışığın etkisi, taşın rengini ve parlaklığını belirleyici faktörlerdendir.[277] Genellikle mücevher yapımında kullanılan bu değerli taş, yeşil rengini krom ve vanadyum gibi elementlerin ışığı kırıp yansıttığı için alır.[278]

Arap Yarımadası da benzer madenlerle bilinir. Özellikle Hicaz bölgesinde, Hayber ve Vâdilkurâ çevresinde bu taşın yataklarına rastlanır.[279] Yemen de bu madenlerin bulunduğu önemli bir bölgedir.[280] Hindistan'dan getirilen taşlar bazen "Mekki" adıyla anılmaktadır, çünkü bu taşlar Hindistan'dan Mekke'ye taşınırdı. Ayrıca Mekke,

[275] Ebû Abdullah, *Nühbetü'd-dehr fî ʿacâ'ibi'l-ber ve'l-bahr*, 66.
[276] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*,382.
[277] el-Mesʿûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/23-25.
[278] el-Mesʿûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/23-25.
[279] Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 67-68.
[280] Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 67-68.

Endülüs'teki madenlerde çıkarılan taşların dünyanın çeşitli bölgelerine gönderilen merkez olmasıyla da ünlüdür.[281]

D. Akik

Akik, güneş ışığında ve ateşle temas ettiğinde daha da parlak bir görünüm kazanan ışıltılı bir taştır. Madenden çıkarıldığında üzerinde ince bir tabaka bulunur; bu tabaka temizlendiğinde taşın gerçek güzelliği ortaya çıkar.[282] Yemen'in San'a şehri, akik madenleri ile ünlüdür ve akik, Yemen'in en önemli ticaret mallarından biri olmuştur.[283] Eski bir Yemen atasözü şu şekildedir: "Akik isteyen, San'a'da bir parça toprak satın alsın ve kazsın. Belki bir taş parçası bulur, belki de hiçbir şey çıkmaz."[284]

Güzelliği ve dayanıklılığı nedeniyle akik, yüzyıllardır süs eşyası olarak kullanılmaktadır. Genellikle yüzük, kolye, küpe ve bilezik gibi mücevherlerde tercih edilir. Ayrıca tespih, biblo ve diğer dekoratif eşyaların yapımında da kullanılır.[285]

V. GIDA MADDELERİ

Mekke, kurak iklimi ve sınırlı doğal kaynaklarına rağmen güçlü ekonomik ve ticarî ilişkileri sayesinde bu zorlukların üstesinden gelmeyi başarmıştır. Dünyanın dört bir yanından gelen hacıların Mekke'de oluşturduğu istikrarlı ekonomik hareketlilik, şehrin ticaret hayatını canlı tutmuştur.[286]

---

[281] el-Mesʿûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 2/25.
[282] Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 69.
[283] el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm*, 98; Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 69.
[284] el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm*, 101.
[285] Ebû Abdullah, *Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr*, 69.
[286] el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram*, 2/270-277.

Mekke'nin pazarlarında en önemli gıda ürünleri tahıllardır. Buğday, mısır ve arpa, dönemin temel gıdalarını oluşturur.[287] Buğday ve un sevkiyatları genellikle Serât, Yemen, Suakin, Zeyla, Mısır ve Şam gibi bölgelerden yapılmaktaydı.[288]

Gezginler, Mekke'nin kurak iklimine, az yağışına ve tarım için uygun olmayan vadisine rağmen, şehirde çeşitli yiyecek ve meyvelerin bulunmasından şaşkınlıklarını dile getirirler. İbn Cübeyr, "*Endülüs'ün bu konuda diğer bölgelerden üstün olduğunu sanıyorduk, fakat bu mübarek şehre vardığımızda, bol nimet ve meyveyle karşılaştık. İncir, üzüm, nar, ayva, şeftali, ceviz, kavun, karpuz ve birçok baklagil vardı. Karpuz yıl boyunca kesilmezdi.*" der.[289] İbn Battûta ise, "*Mekke'de, dünyada eşi benzeri olmayan meyveler, üzüm, incir, şeftali ve hurma yedim. Mekke'ye getirilen kavun, lezzet ve tatlılık açısından eşsizdir*." şeklinde ifade eder.[290]

Mekke'nin pazarlarına gelen meyve ve sebzelerin çoğu, Tâif'ten,[291]Mekke yakınlarından ve Hint hurması yetiştirilen bahçelerden sağlanırdı.[292] Ayrıca, pazarlarında şeker ve şeker kamışı gibi önemli ürünler de bulunurdu.[293] Şeker ve şeker kamışı, genellikle Şam ve Mısır'dan getirilirdi. Şeker kamışının anavatanı Hindistan ve Uzak Doğu'dur.[294] Şeker endüstrisinin yayılması ve geliştirilmesinde Müslümanların önemli katkıları bulunurdu. Şeker kamışının yetiştirilmesi Irak, Şam, Mısır ve Endülüs'e taşınmış, üretimi Doğu ve Batı'ya yayılmıştır. Mısır'dan, özellikle Yukarı Mısır'dan gelen şeker ve şeker kamışı, Mekke'ye en kaliteli ve bol miktarda getirilen türleridir.[295]

---

[287] el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram,* 2/270-277.
[288] el Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram* ,2/270-277; el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/621; Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame,* 229.
[289] İbn Cübeyr, *er-Rihle,*17.
[290] İbn Battûta, *er-Rihle,*126.
[291] el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm,* 79.
[292] et-Taberî, *İthâfü fuzalâi'l ez-zemen,* 71.
[293] İbn Cübeyr, *er-Rihle,*98.
[294] İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik,* 66.
[295] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 242.

Mekke'nin pazarlarında hurma da önemli bir gıda maddesi olarak yer alır. Farklı türleri ile hurma, vücut için oldukça besleyici bir meyvedir.[296] Gıda, ilaç, içecek ve tatlı olarak tüketilen hurmanın karaciğeri güçlendirmesi, bağırsakları yumuşatması ve aç karnına yendiğinde solucanları öldürmesi gibi birçok faydası bulunmaktadır.[297]

VI. HAYVANLAR (DEVELER, ATLAR, KOYUNLAR)

Mekke'de hayvan ticareti, özellikle hac mevsiminde büyük bir gelişme göstermiştir. Hz. İbrahim'in (a.s.) sünnetine ve İslam dininin emirlerine uygun olarak kurban ve hediye amacıyla birçok hayvan kesilmektedir. Bu durum ticaretin gelişmesiyle birlikte yün, kıl ve işlenmiş deriler, Mekke'nin en önemli ihracat kalemleri arasında sayılmıştır. Ayrıca yün ve kıl, halılar, çadırlar gibi basit el sanatlarında da kullanılmıştır.[298]

Seyyahlar, Mekke'deki etlerin, dünyanın diğer bölgelerindeki etlere göre daha lezzetli olduğunu belirtmişlerdir. Mekke'nin verimli meralarının hayvanların kalitesine olumlu etkileri olduğu düşünülmektedir.[299]

Mekke, Arabistan Yarımadası'nda at ve deve ticaretinin önemli bir aracı konumundaydı. Memlük sultanları, üstün nitelikli atlar yetiştirmeye önem vermiş ve bu atları Kuzey Arabistan'dan temin etmek için büyük paralar ödemiştir. Atların fiyatları on bin ila otuz bin dirhem arasında değişmekteydi. Mekke'den gelen atlar, Yemen üzerinden Hindistan'a ihraç edilirdi. Bu ticaret tüccarlara büyük kazançlar sağlamıştır.[300]

Develer, "çölün gemileri" olarak bilinir ve Mekke, bu ticarette önemli bir merkez olmuştur. Arabistan Yarımadası'nı birbirine bağlayan kara yollarında malların ve yolcuların taşınmasında büyük talep görmüşlerdir. Suriye, deve ihracatının merkezi iken, Sudan'dan Cidde'ye, oradan da Mekke'ye develer taşınmaktaydı.[301] Bu develer hacıların,

---

296 el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm*, 470.
297 İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-nebevî*, 225.
298 el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî maʿrifeti'l-ekâlîm*, 490.
299 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 98-99; İbn Battuta, *er-Rihle*, 126.
300 Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevâʿiz ve'l-iʿtibâr bi-(fî) zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/69.
301 el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/798.

umrecilerin ve diğer ziyaretçilerin taşınmasında kiralanırdı ve bazı yıllarda bir devenin kirası kırk dinara kadar yükselirdi.[302]

Mekke, tüm bu ticarî faaliyetleri yürüterek tüccarların buluşma noktası ve ticaretin merkezi haline gelmiştir. Bu ticarî hareketlilik, İslam ülkelerinde refahın yayılmasına katkı sağlamıştır.

[302] el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/1192.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKKE'DE İKTİSADÎ FAALİYETLER VE TİCARET ERBABI

I. İKTİSADÎ FAALİYETLER

A. Fiyatlar ve fiyatları Olumsuz Etkileyen Durumlar

Mekkede satılan ürünlerin fiyatları zaman zaman değişse de bazı yıllara ait değerlerin verilmesi bu konuda fikir verebilmesi bakımından faydalı olacaktır. 704/1304 yılında buğdayın 1 müdü [303] 20 dirhem, darının 1 müdü 16 dirhem, arpanın 1 veybesi [304] 40 dirhem, unun 1 veybesi ise 60 dirhemden satılmaktaydı. 721/1321 yılında tereyağı 1 ukiyye[305] karşılığında 5 dirheme, et ise 4 rıtl[306] karşılığında 1 dirheme satılmıştır. 722/1322 yılında hurmanın 1 men [307] 3 dirheme alıcı bulurken, 728/1327 yılında peynirin 1 men'i 2 dirhem olarak kaydedilmiştir. 738/1337 yılında ise bal, 4 rıtlı 1 dirhem gibi oldukça düşük bir fiyatla ticarete konu olmuştur. Bu veriler, dönemler arasında farklı ürünlerin fiyatlarındaki değişimlere ışık tutmaktadır.[308]

Mekke'nin tarihine ilgi duyan herkes, şehirdeki büyük fiyat dalgalanmalarını fark edebilmektedir. Doğu ve Batı'dan gelen malların kesişme noktası ve ticaret merkezi olmasına rağmen, Mekke de diğer ticaret merkezleri gibi doğal afetler, siyasî krizler, ekonomik zorluklar ve sosyal değişimlerden etkilenmiştir. Bu faktörler, zaman zaman mal ve hizmet fiyatlarında dalgalanmalara neden olmuştur.

---

[303] Yaklaşık 740 litrelik hacmiyle 513,178 kg. Civarında buğday ölçen bir hacim ölçüsüdür. Cengiz Kallek, "Müd", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/455-457.

[304] İki Rıtıl demektir, 19,968 gr. Molla Camii, "Hacim Ölçüleri", Molla Camii Resmi Web Sitesi, 10 Ocak 2025, https://hadis.mollacami.com/konu-3580.html.

[305] 200 gramdır. Cengiz Kallek, "Ukıyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 47/67-70.

[306] 1 rıtl 453 gram eşittir. Cengiz Kallek, "Rıtl", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/52-55.

[307] İki rıtldır. Cengiz Kallek, "Men", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2004),29/105-107.

[308] Richard T. Mortel, "Memlûkler Devrinde Mekke'de Fiyatlar", çev. Süleyman Kızıltoprak, *Belleten Dergisi* Cilt 64/240 (Ağustos 2000), 240- 599.

Açlık, kıtlık ve salgın hastalıklar, fiyatların artmasına yol açan en önemli doğal etkenler arasında yer alır. 663-668/1265-1269 yılları arasında Mekke'de yaşanan kıtlık, eşi benzeri görülmemiş bir felaketti. Beş yıl süren bu kıtlık, halkı büyük sıkıntılara sokmuş, yiyecek fiyatları yükselmiş ve hastalıklar yaygınlaşmıştır. Ancak Mekkeliler, sabır ve tevekkülle bu zorlu süreci atlatmıştır.[309]

722/1322 yılında yağışsız geçen bir dönemde Mekke'de kuraklık baş göstermiş ve gıda kıtlığına yol açmıştır. Buğdayın bir çuvalı yirmi beş dinara[310], mısır ise benzer bir fiyata satılmaya fiyattan satılmıştır. Yiyecek fiyatlarının yükselmesiyle yağ da aşırı pahalı hale gelmiştir. Fasî, Mekke'nin tarihindeki en büyük fiyat artışının 793/1391 yılında gerçekleştiğini belirtir. Bu dönemde bir kova buğday beş yüz kırk dirheme satılmış ve insanlar diğer tahıl türlerini tüketmek zorunda kalmıştır.[311] Bu dönemde ayrıca salgın hastalıklar yayılmış ve Mekke'de günde kırk kişinin hayatını kaybettiği ifade edilmiştir.[312] 837/1433 yılında ise Mekke ve çevresindeki vadilerde salgın hastalıklar yayılmış, günde elli kişinin öldüğü kaydedilmiştir.[313]

Mekke'deki fiyatlar, şehri besleyen ülkelerdeki ekonomik koşulların kötüleşmesi nedeniyle de yükselebiliyordu. 694/1295 yılında Mısır'da Nil Nehri'nin suyu azalmış, bunun sonucunda tarım ürünleri zarar görmüştür. Bu durum Mısır'da büyük bir pahalılığa yol açmış, Doğu ve Batı'daki diğer ülkelerle birlikte Hicaz da bu durumdan etkilenmiştir.[314]

Fiyat artışlarının bir diğer sebebi de kazalar ve felaketlerdir. Özellikle deniz yoluyla gelen mallarda bu tür riskler mevcuttu. Denizdeki mercan kayalıkları, birçok geminin batmasına neden olabiliyordu. Mekke'ye gelen tüccarların yaşadığı en büyük

309 el Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram,* 2/271-272.
310 el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-ʿumr*, 2/103.
311 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 1/210
312 el Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram,* 2/274.
313 İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire,* 15/43.
314 el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 1/810.

felaketlerden biri 794/1392 yılında Cidde limanında yaşanmıştır, Buna göre Yemen'den gelen 36 gemi burada batmıştır.[315]

Mekke'deki nüfus yoğunluğu da fiyat artışlarına neden olabilecek bir başka faktördür. Şehrin dinî önemi nedeniyle bu faktör, özellikle hac ve umre dönemlerinde daha belirgin hale geliyordu. Bu dönemler, Mekke'de ticaretin en yoğun olduğu zamanlardır. Ancak Mekke'nin doğal sınırlamaları, ticaretin bazen yetersiz kalmasına neden olabiliyordu. Örneğin, 651/1253 yılında yaşanan fiyat artışları bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Cezeri bu durumu şöyle anlatır: "*Bu yıl, karadan ve denizden hac için çok sayıda insan geldi ve bu daha önce hiç görülmemişti. Sezon boyunca insanlar arasında şiddetli bir susuzluk yaşandı.*"[316] Bu dönemde su bir dinara, koyun ise kırk dinara satılmaya başlamıştır.[317] 843/1439 yılında da Mekke'ye gelen kalabalık, fiyat artışlarına neden olmuş ve bir devenin kirası kırk dinara kadar çıkmıştır.[318]

Bazen kötüleşen siyasî koşullar ve güvenlik eksikliği de fiyat artışlarına ve tüccarların Mekke'den kaçmasına yol açmıştır. Yöneticiler arasındaki çekişmeler, Mısır Sultanı ya da Yemen yöneticileriyle olan kötü ilişkiler, bazı dönemlerde Mekke'deki ekonomik hayatı olumsuz etkilemiştir. 707/1307 yılında Mekke'de yaşanan en belirgin fiyat artışı, Yemen Hükümdarı Müyed'in Mekke'nin Şerifleri Ramise ve Hamide'ye karşı düşmanlığından dolayı şehre yapılan yardım kesilmiştir.[319]

Ticarî faaliyetler 712/1312 yılına kadar bu durumdan etkilenmiş, tüccarların Mekke'ye girişi azalmıştır. Bunun nedeni, Şeriflerin tüccarlara kötü muamelede bulunması, mallarının yağmalanması ve gasp edilmesiydi. Bu nedenle ithalat azalmış ve fiyatlar yükselmiştir.[320]

---

315 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 6/210.
316 Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 278.
317 İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 7/30.
318 el-Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 3/460.
319 el Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram*, 2/271-273.
320 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/406.

B. Paralar

Memlükler dönemindeki para birimleri, altın dinarlar, gümüş dirhemler ve bakır paralar olarak üç ana grupta sınıflandırılmıştır.[321]

Altın dinarlar: Altın madeninden yapılmış paralardır ve kendi değerine sahiptirler. Altın, diğer para birimlerinin temelini oluşturmuştur. Dinar kelimesi Latince "*denarius*"[322] kelimesinden türetilmiştir ve "miskal" olarak da bilinir. İslami dinarın yasal ağırlığı 72 arpa tanesi veya 4.25 gramdır.[323] Mısır'da, Abbâsî Halifeliği'nin 759/1385 yılında yeniden canlandırılmasından sonra paraların üzerinde Abbâsî Halifesi ve Mısır Memlük Sultanının isimleri birlikte yer almıştır.[324] Ancak kısa süre sonra halifenin adı paralardan kaldırılmıştır.[325] Paranın ön yüzünde Memlük Sultanının adı, arka yüzünde ise "*La ilahe illallah Muhammedün resulullah, erselahü bi'l-hüda ve dinil-hakkı li-yuzhriyehu ala'd-dini küllih" veya "Ve ma nasrun illa min indillahi, la ilahe illallah Muhammedün resulullah, erselahü bi'l-hüda ve dinil-hakkı*" ifadesi yer alıyordu.[326] Altın paraların kalitesi, ağırlıkları ve boyutları değişiklik gösterebilir ve fiyatları arz-talep yasalarına ve Memlük Sultanının isteğine göre belirlenirdi. Bu durum, Memlük Sultanını altın para basmaya, biriktirmeye veya yüksek piyasa fiyatına satarak kâr elde etmeye teşvik etmiştir. 8. yüzyılın sonuna kadar dinar kuru 20 ila 30 dirhem arasında değişmiştir.[327]

Gümüş Paralar: Memlükler döneminde, gümüş para birimleri, altın dinarlarla birlikte kullanılmaya başlanmış ve gümüş dirhemler devletin para birimi olarak altına rakip olmuştur. Bu sistemde, birimin değeri hem altın hem de gümüş metallerine göre belirlenmiştir. Maaşlar, hizmetler ve fiyatlar altın dinar cinsinden hesaplanmış, ödemeler ise gümüş dirhemlerle yapılmıştır.[328] "*Dirhem*" kelimesi Arapça değildir; Araplar bu

---

321 Abdülrahman Fehmi, *en-Nukudu'l arabiye madiyha ve hadiruha* (Kahire: Dâru'l Kalem 1964), 91.
322 Abdülrahman Fehmi, *en-Nukudu'l arabiye madiyha ve hadiruha,* 8.
323 Abdülrahman Fehmi, *en-Nukudu'l arabiye madiyha ve hadiruha,* 9.
324 es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi ahbari Mısır ve'l- Kahire,* 2/52, 53, 58, 59.
325 el-Askalânî, *el-Duraru'l-kâmine,* 1/119-120.
326 Abdülrahman Fehmi, *en-Nukudu'l arabiye madiyha ve hadiruha,* 91.
327 es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi ahbari Mısır ve'l- Kahire,* 2/203.
328 Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. el-Makrîzî, *İgâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme,* (Mısır: Dâr Ayn li'd-dirasat ve'l-buhûs, 2007), 66.

kelimeyi Farsça'daki "*direm*" kelimesinden almışlardır. Bu kelimenin kökeni ise Yunanca'dır.[329] Şer'i dirhem, yedi miskalin onda yedisidir; yani bir dinar elli beş buğday tanesi ağırlığındadır ve bu da 2,975 grama (yaklaşık üç gram) eşittir.[330] Mekke'de Memlükler döneminde, Eyyübi Sultanı el-Kâmil Muazzam'ın adını taşıyan "Kâmilîye" adlı paralara büyük bir rağbet gösterilmiştir.[331] Ancak bu paralar da sahtecilik kurbanı olmuş ve her dinarın dokuzda biri bakır, onda biri gümüş olmuştur.[332] Ayrıca, Yemen Sultanı el-Mes'ud'un adını taşıyan "Mesudîye" adlı gümüş dirhemler de mevcuttur. Bu dirhemler saf gümüşten yapılmış olup kare şeklindedir ve yaklaşık yarım gram ağırlığındadır. Ancak zamanla ağırlıkları azalarak altıda bir grama kadar düşmüştür.[333] Mekkeliler, Eyyubiler ve Memlükler dönemlerinde, 800-900/1397-1495 yılları arasında hem Kâmilîye hem de Mesudîye dinarlarını ticarî işlemlerde yaygın olarak kullanmışlardır.[334]

Bakır Paralar (Kuruş/ Fülûs): Orta çağda bakır paralar, küçük satışları kolaylaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu paralar, genellikle küçük ölçekli işlemlerde kullanılmış ve değerleri bir dirhemden veya bir dirhemin parçasından az olmamıştır. Bakır, altın veya gümüş gibi değerli metaller kadar yüksek bir statüye sahip olmamıştır ve sadece ev masrafları ile sebze ve bakliyat gibi ihtiyaçlar için kullanılmıştır.[335] 650/1252 yılı, Mısır Memluk Devleti'nde bakır para birimlerinin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde, darphaneler bakır para birimlerini basmaya başlamış ve her bir dirhem 40 yerine 24 fülûs değerinde olmuştur.[336] Bu durum, devletin hızlı ve kolay gelir elde etmek için bakır para birimlerine yönelmesine neden olmuştur. Bakır paralar giderek yaygınlaşmış ve ülkenin baskın para birimi haline gelmiştir. Bu paralar, büyük miktarlarda ve hafif olarak basıldığından, mallar yeni ve eski bakır paralar için iki farklı fiyatla satılmıştır.[337] Bu durum, pazar sahiplerinin işlemlerinde büyük

[329] el-Makrîzî, *İgâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme,* 76.
[330] el-Makrîzî, *İgâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme,* 57.
[331] es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l- Kahire,* 2/34.
[332] es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l- Kahire,* 2/308.
[333] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn,* 1/190.
[334] el Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram* , 2/274-277.
[335] el-Makrîzî, *İgâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme,* 70-71.
[336] el-Makrîzî, *İgâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme,* 70-72; el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 4/629.
[337] Abdülrahman Fehmi, *el-Nukudu'l arabiye madiyha ve hadiruha,* 104-110.

kayıplar yaşamasına neden olmuştur.[338] Bir Rıtıl[339] bakır para, on sekiz dirhem olarak değerlendirilmiştir.[340]

Memlükler döneminde para piyasalarındaki bozulma ve fiyat artışları, parasal değerlerin yükselmesinden daha fazla olmuştur. Bu durum, piyasaların tıkanmasına ve durgunlaşmasına yol açmıştır. Ancak, Mekke'nin stratejik konumu ve özerk yapısı, paranın değerini arz ve talep ile metalin değerine göre şekillendirmiştir. Bu da Mekke ekonomisinin başarısına ve gelişimine katkı sağlamıştır.[341]

C. Ticaret Mekânları

1. Pazarlar

Pazar yerleri, ekonomik yaşamın sürekliliği için gerekli temel unsurlardan biri olarak kabul edilir. Bu pazarlar, ticaretin en eski biçimlerinden olup, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda gelişmiş ve genişlemiştir. Pazarlar, geçimlerini sağlamak isteyen bireyleri ve sermaye sahiplerini çekmiştir.

Memlükler döneminde Kızıldeniz'deki korsanların etkisiz hale getirilmesi, hacılar ve tüccarların korunması için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu çabalar neticesinde, Doğu ticareti doğrudan Cidde limanına ulaşmaya başlamış ve Aden'in yerine geçmiştir. Aden, tüccarların uğrak noktası olmaktan çıkarken, bu durum Mekke ve Cidde'deki ticaretin gelişmesine yol açmıştır.[342]

---

[338] el-Makrîzî, *İgâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme,* 70-72; el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 4/629.

[339] Bir ölçü olarak kullanılır ve şer'i dirhem, yani Bağdat dirhemi 22 okkadır. Muhammed Ziyaddin, *el-Harac,*(Kahire: Dâru'l Maraif 1969), 366-367.

[340] Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn. İbn İyâs, *Bedâ'iʿu'z-zühûr fî vekâ'iʿi'd-dühûr,*(Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1982), 4/251.

[341] İbn İyâs, *Bedâ'iʿu'z-zühûr fî vekâ'iʿi'd-dühûr,* 4,251.

[342] el-Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 4/640.

Mekke'deki pazarlar, yerel, mevsimlik ve yıllık pazarlar olarak üç ana kategoriye ayrılabilir:

a. Yerel Pazarlar

Mekke'de yüzyıllar boyunca ünlü olan ve her zaman açık olan pazarlardır. Bu pazarlar genellikle aynı zanaatı yapan veya aynı ürünü satan kişilerin belirli mahallelerde toplanmasıyla oluşturulmuştur. En ünlü yerel pazarlardan biri, Bâb-ı Benî Şeybe yakınında bulunan pazardır.[343] Bu pazar çeşitli baharatlar, tütün ve tütsü türlerini satmasıyla ünlüdür. Bu pazar o dönemlerde en büyük ve en popüler pazarlardan biriydi. Onun ünü bu türlerin talebinin yüksek olmasından kaynaklanıyordu. Mekke'deki yerel pazarlardan bir diğeri de "Baezzâzîn Pazarı"dır. Bâb-ı Benî Şeybe yakınında yer almaktadır. Bu pazarda çeşitli kumaş ve tekstil ürünleri satılmaktaydı.[344]

Diğer pazarlar arasında yer alan "*Sûku'l-Şam*" (Şam Pazarı), Bab-ı Şam yakınında yer almaktadır. Bu pazarda çeşitli mücevher, değerli taş ve takılar satmaktaydı. Küçük pazar, Mescid-i Haram'ın batısındaki sebze ve et pazarıydı.[345] Mekke'nin doğusunda bulunan "*Sûku'l-Leyl*" (Gece Pazarı), şehrin en ünlü pazarlarından biriydi. Bu pazarda hacılar için ihtiyaç duyulan tüm malzemeler satılmaktaydı.[346] Pazarda ayrıca bir demirci dükkânı, bir meyve pazarı ve bir de hurma pazarı vardı.[347]

Mekke'nin tarihi merkezinde bulunan pazarların yanı sıra, şehrin diğer mahallelerinde de birçok pazar vardı. Bu pazarlar da belirli ürünlere veya hizmetlere odaklanmaları ile tanınıyordu. Mekke'nin aşağısında bulunan "*Sûku'l- Hattâb*"[348] (Odun Pazarı) ve "*Sûku'l-Alfeha*"[349] (Samanlık Pazarı)'ında odun ve saman gibi malzemeler, ortasında bulunan "*Sûku'l-Musufela*"[350] (Musufela Pazarı)'da süt, peynir ve diğer süt ürünleri,

[343] İbn ziya, *Tarih-u Mekke*,108. İbn Battûta, *er-Rihle,* 136.
[344] İbn Battûta, *er-Rihle,*136.
[345] İbrahim Rıfat, *Mira'tu'l-Harameyn,* 1/207.
[346] İbrahim Rıfat, *Mira'tu'l-Harameyn,* 1/207.
[347] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr,*(Mekke: Dâru'l Sekafe,1965), 2/239.
[348] el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr,* 2/201.
[349] el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr,* 2/201.
[350] et-Taberî, *İthâfü fuzalâi'l ez-zemen,* 77.

yukarısında bulunan "*Sûku'l-Ganaim*"[351] (Koyun Pazarı)'de koyun ve keçi gibi hayvanlar, Mina'da bulunan "*Sûku'l-Cemel*" (Deve Pazarı)'ında ise develer satılıyordu.[352]

Mekke'de belirli ürünlere odaklanan pazarlar, o dönemde ve öncesinde yaygındı. Bu sistem serbest ve adil rekabetin genişletilmesi gibi avantajlara sahipti. Bir tüccar meslektaşlarından farklı davranamaz veya ticaret yaptığı malların fiyatını yükseltemezdi. Bir alıcı ise, piyasada dolaştıktan ve sunulan fiyatları ve ürünleri inceledikten sonra en iyi ürünü en düşük fiyata elde edebilirdi. Bu sistemin avantajları olduğu gibi dezavantajları da vardır. En önemli dezavantajlarından biri, zaman kaybıdır. Bir alıcı birkaç farklı ürün satın almak istiyorsa şayet, şehri baştan sona dolaşmak zorundadır.[353] Bu tür pazarların tüccarları, ya dükkanları ve depoları olan yerleşik tüccarlar ya da gün boyu pazarda kalan ve ertesi gün geri dönmek için ayrılan seyyar satıcılardı.

b. Mevsimsel Pazarlar

Orta Çağ'da, Doğu ve Batı arasındaki ticaret hareketliliğinin artması ve baharat ticaretinin gelişmesi, Mekke ve Cidde pazarlarında mevsimsel pazarların ortaya çıkmasına yol açtı. Bu pazarlar, Hindistan ve Çin'den gelen baharatların teslim alındığı mevsimlerde düzenlenirdi. Baharatların geliş tarihi, mevsimsel rüzgârların etkisine bağlı olarak her yıl belirli zamanlarda sabit olarak gerçekleşirdi. Aynı şekilde, Avrupalı gemiler de Batı'dan Mısır ve Şam pazarlarına bu Doğu ürünlerini almak üzere aynı sabit tarihlerde gelirdi.[354]

Mekke'de başka bir mevsimsel pazar daha vardı. Bu pazarı, Serat[355] bölgesinden gelenler kurardı. Serat'tan gelenler hem umre yapmak hem de Mekke'ye yiyecek getirmek amacıyla gelirlerdi. Bu insanların Mekke'nin ekonomik yaşamında önemli bir rolü vardı. Gelişleri, refah ve düşük fiyatlar anlamına gelirdi. Getirdikleri yiyeceklerin çoğu fazlalık oluşturur ve Mekke halkı ile çevre sakinleri bu fazlalığı depolar, sonraki yiyecek

[351] el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr,* 2/201.
[352] İbn Battûta, *er-Rihle,*128-129.
[353] İbn Battûta, *er-Rihle,* 130.
[354] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 283.
[355] Arap yarım adasının güney batsında yer almaktadır

tedarikinin gelmesini beklerdi. Kaynaklar, bu yiyecek tedarikinin olmaması durumunda Mekke halkının zor durumda kalacağını belirtir.[356] Benzer şekilde, Serat'tan gelen malların gecikmesi veya gelmemesi, fiyatların artmasına ve pahalılığın yükselmesine neden olurdu.[357]

c. Yıllık Pazarlar

Üçüncü tür pazar, hac mevsiminde Mekke'de kurulan büyük ve canlı pazarlar olarak bilinirdi. Bu dönemde, dünyanın dört bir yanından gelen çok sayıda hacı ve Müslüman tüccar Mekke'yi ziyaret ederdi. Mekke, kısa sürede yoğun bir ticaret merkezi haline gelir ve hacılar, hac görevlerini yerine getirmenin yanı sıra maddi kazanç elde etmek amacıyla çeşitli malları farklı ülkelerden Mekke'ye getirip burada satarak hem kendileri için kazanç sağlar hem de ülkelerine ve ailelerine Mekke'nin eşsiz ürünlerinden ve diğer bölgelerden gelen mallardan satın alırlardı.[358]

Mina ve Arafat'ta kurulan pazarlar, hac mevsimindeki en ünlü pazarlar arasında yer alırdı. Bu pazarların kökeni, İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanır. Arafat'ta büyük bir pazar kurulur ve burada çeşitli yiyecekler satılırdı.[359] Mina'da ise mücevherlerden boncuklara kadar her türlü eşyayı bulmak mümkündü. Mina ve Arafat pazarları, hac mevsiminde yüksek ticarî faaliyet gösterirdi.[360] Hacılar, satıcıların taleplerini karşılamak için Mina'da bir gün daha kalabiliyorlardı.[361]

Hac mevsiminde ticarî faaliyetler yalnızca Mina ve Arafat pazarlarıyla sınırlı kalmazdı. Mekke'nin tüm pazarları, hac mevsiminde yoğun ve sürekli ticarî alışverişle hareket halinde olurdu. Hacılar gün boyunca bu pazarları ziyaret ederdi ve ticarî hareketlilik her

---

356 İbn Cübeyr, *er-Rihle*,110; İbn Battûta, *er-Rihle*, 160.

357 el Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram* ,2/270; el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-ʿumr*,1/332.

358 el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr*,2/292.

359 İbrahim Rıfat, *Miratu'l-Harameyn*, 1/327.

360 İbn Cübeyr, *er-Rihle*,157.

361 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 1/199; el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-ʿumr*, 3/341.

zaman güçlü olurdu. Ticaretin zirvesinin en belirgin kanıtlarından biri, Mekke'deki Mescid-i Haram çevresinde kurulan pazarlardı. Safa ve Merve arasında tavaf edenler, satıcılara olan yoğun ilgi nedeniyle sık sık engellenirdi.[362]

Hac mevsimi, Mekke ve çevresindeki pazarların en canlı olduğu dönemdi. Bu dönemde ticarî faaliyetler, her zamankinden daha yoğundu. Bitkisel ilaçlar, baharatlar ve değerli parfümlerle dolu aktar ve tütsü pazarları, havayı mis gibi bir koku ile doldururken, kuyumcu pazarları en kaliteli mücevherler, değerli taşlar ve kıymetli mücevherlerle dolup taşardı.[363]

2. Ticaret Mekânları

Memlükler dönemindeki ticarî genişleme ve canlı ticaret ilişkilerinin sonucu olarak, Mekke'de dükkânlar, hanlar, acenteler ve bunların üzerine inşa edilen mahalleler önemli ticaret merkezleri haline geldi. Bu tesisler, tüccarlar ve hacıların ihtiyaçlarına yönelik geniş bir hizmet yelpazesi sunuyor. Satış ve satın almayı içeren pazarların yanı sıra pansiyon ve konaklama imkânları sağlıyor, ayrıca mallarını ve paralarını saklayabilecekleri depolar sunuyordu. Bunun yanında, geçici ticaretle uğraşan tüccarlar için boşaltma, yükleme ve depolama hizmetleri de sağlanıyordu.

Orta Çağ'da, acentelerde ticaret organizasyonunun önemli bir parçasıydı. Genellikle farklı ülkelerden gelen genç tüccarlar, zenginlik ve deneyim kazanmak amacıyla ülkelerini terk ederek bu acentelerde ticaret yapıyorlardı. Özellikle Kârimî ticareti bu tür organizasyonlarda önemli bir yere sahipti. Naim Zeki Fihmi, bazı Avrupalıların bu ticaret merkezlerine "Lokanta" adını verdiklerini ve bu yerlerin gezginler ve tüccarlar için konaklama, yemek, içecek ve hamam gibi hizmetler sunduğunu belirtir.[364]

---

[362] el Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram*,2/225.
[363] İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 97. İbrahim Rıfat, *Miratu'l-Harameyn,* 1/206-207.
[364] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 286-287.

Tüccarlar genellikle aynı ülkeden gelenlerle aynı acentede kalmayı tercih ederdi Bu durum, birbirlerini tanımalarını ve mallarının güvenliğini sağlamalarını kolaylaştırırdı. Memlük sultanları, bu ticaret merkezlerinin güvenliğini sağlamak için özel önlemler alıyordu. Bu önlemler, haydut saldırılarını önlemek ve yangın gibi felaketlerden korunmak için gerekli tedbirleri içeriyordu.[365]

Memlükler dönemindeki bir diğer ticarî kurum ise "*kayasir*" olarak bilinen üstü kapalı pazarlardı. Bu yapılar, tüccarların odalarını ve depolarını barındıran genellikle iki ya da üç katlı binalardı.[366] Kayasirler, büyük karlar elde etmek isteyen yatırımcılar için önemli finansal yatırım alanlarıydı. Büyük tüccarlar için özel kayasirler olduğu gibi, küçük tüccarlar ve zanaatkarlar için de belirli alanlar tahsis edilirdi.[367]

Memlükler döneminde ticarî projelerin zirve noktası ise otellerdi. Bu Hanlar (oteller), ticaretin ilerlemesini temsil eden lüks kare şeklinde binalardı. Birden fazla katı olan bu binaların açık avluları, zemin kattaki dükkânlarla çevriliydi ve üst katlarda tüccarların odaları bulunurdu.[368] Ayrıca, hanların bahçelerinde tüccarlar kendi ülkelerinden getirdikleri ağaçları dikebilirlerdi. Hanlarda ticaret anlaşmalarının yapıldığı genel bir oda da bulunurdu.[369] Bu tür mekanlar, Mısır'da "*otel*" ya da "*acente*" olarak bilinirken, Şam ve Türkiye'de "han" olarak anılıyordu. Hicaz bölgesinde ise "*han*" adı daha yaygın kullanılıyordu.[370]

Hanlar, hacıların ve tüccarların malları ve hayvanlarıyla birlikte konaklayabileceği büyük ve kapsamlı binalardı. Büyük ve küçük depolar, dükkânlar, avlular, ahırlar ve konutlar hanların temel bileşenleriydi. Hanlar ayrıca küçük bir cami, su kuyusu ve genel bir hazine

[365] Saîd Aşûr, *Asru'l-Memâlik*,(Kahire: Dâru'l Nahda 1976), 209.
[366] Saîd Aşûr, *Asru'l-Memâlik,* 463.
[367] et-Taberî, *İthâfü fuzalâi'l ez-zemen*, 71,82; Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 295-296.
[368] Na'im. Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 288.
[369] Na'im. Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 288.
[370] Na'im. Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 288-293.

içeriyordu. Bu ticaret merkezlerinde düzenlenen ticarî müzayedeler, hanların önemini daha da artırıyordu.[371] Mekke'deki bazı önemli Memlük hanları şunlardır:

Hanü'l-Kararin: Mekke'ye ulaşan hacıların şehre girişten sonra ilk konaklayabilecekleri yerlerden biri olduğu tahmin edilmektedir. Şehrin daha yoğun kesimlerinin dışında, hacıların dinlenebileceği ve hayvanlarını barındırabilecekleri bir alan olarak inşa edilmiş olması muhtemeldir.[372]

Hanü'l-Haremeyn: Bu han, özellikle Mekke ve Medine'ye gelen hacılar için yapılmıştır. Hacılara kolaylık sağlamak amacıyla Harem bölgesine, yani Mescid-i Haram'a yakın bir konumda inşa edilmiştir. Özellikle kalabalık hac dönemlerinde hacıların konaklama ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamıştır.[373]

Hanü'l-Mısriyyin: Memlük Sultanlığı'nın Mısır merkezli yönetimi göz önüne alındığında, Mısır'dan gelen hacılara tahsis edilmiştir. Mekke'de Mısırlı hacıların yoğunlukla kullandığı güzergâh üzerinde olduğu düşünülmektedir ve Mısırlı hacıların konaklama ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik inşa edilmiştir.[374]

Hanü'l-Hudeybiyye: Hudeybiye veya çevresinde olduğu bilinen bu han, Mekke'ye yaklaşık 22 km uzaklıktaki tarihî Hudeybiye bölgesinde bulunmaktaydı. Mekke'ye ulaşmadan önceki son duraklardan biri olan bu han, hacıların dinlenmesi için uygun bir konaklama yeri olarak hizmet vermiştir.[375]

---

[371] Saîd. Aşûr, *Asru'l-Memâlik*, 433; Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 293.

[372] Saîd. Aşûr, *Asru'l-Memâlik*, 434; Na'im. Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 295

[373] Saîd. Aşûr, *Asru'l-Memâlik*, 434-435; Na'im. Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 295.

[374] Saîd. Aşûr, *Asru'l-Memâlik*, 435-436; Na'im. Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 296.

[375] Saîd. Aşûr, *Asru'l-Memâlik*, 436; Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 296-297.

Memlükler döneminde ticaretin genişlemesiyle birlikte, prensler, iş adamları ve tüccarlar büyük ve lüks binalar inşa etmek için adeta yarışmışlardır. Bu binaları hanlara, otellere, acentelere ve kayasirlere dönüştürerek tüccarlara yüksek fiyatlarla kiralıyorlardı [376] Bu tür projelerin ticaretin düzenlenmesine ve gelişimine katkı sağladığı, yatırım ve istihdam fırsatları oluşturarak ekonomik kalkınmaya destek olduğu açıktır. Aynı zamanda ticaret standartlarının yükseltilmesine de katkıda bulunmuş ve yatırımcıların çıkarlarını koruma altına almıştır.

D. Ticarî Mekanların Yönetimi

Memlükler döneminde ticarî işletmeler denetimsiz bırakılmamış, buraları denetlemek ve yönetmek için belirli görevliler atanmıştır. Bu merkezleri denetleyen ana görevlilerden biri "*Muhtesib*" idi.[377] Muhtesibin görevleri arasında iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, pazarları denetlemek ve sahtekârlığı önlemek yer alıyordu. Ayrıca fiyat ve ağırlık oynamalarını ve mal kalitesinde bozulmaları engellemek de bu görevin kapsamındaydı.

Hisbe[378] sistemi, İslam hukukuna dayalı olarak ihlallerin önlenmesini sağlıyordu. Muhtesib[379], piyasaları gece gündüz gözetim altında tutarak, ticarî düzenin korunmasına çalışırdı. Bu görevde yardımcı olarak çalışan köleler ve gözetmenler de bulunurdu.[380] Her meslek grubu için atanmış bilirkişiler, hileleri tespit etmekte ve muhtesibe bilgi aktarmakta önemli rol oynardı.[381]

---

[376] Na'im. Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb,* 293.

[377] Cengiz Kallek, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/143-145.

[378] Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder. Cengiz Kallek, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/143-145.

[379] İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilât.

[380] Abdurrahman. el-Şayzeri, *Nihayetu'r-Rutbe fî talebi'l-hisbe*(Beyrut: Dâru'l Kurubi İlmiye, 2003), 9-10.

[381] Abdurrahman. el-Şayzeri, *Nihayetu'r-rutbe fî talebi'l-hisbe*,(Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 12.

Muhtesibin en sıkı denetimi, özellikle halk sağlığına yönelik olarak gıda sektörüne yöneliyordu. Piyasalarda satılan yiyeceklerin temizliği ve güvenliği kontrol ediliyordu. Bozulmuş gıda tespit edildiğinde, satıcılar ağır şekilde cezalandırılırdı.[382] Muhtesib ayrıca esnafa dükkânlarını temiz tutmalarını emreder, yolları kapatan engelleri kaldırırdı. Fiyatlandırma yetkisi olmasa da arzın stoklanması yasak olan durumlarda tüccarları mallarını zorunlu olarak satmaya zorlayabilirdi.[383]

Teraziler ve ölçü aletleri de muhtesibin denetimine tabiydi. Hileli tartılar tespit edildiğinde, bunlar müsadere edilirdi. Muhtesibin aynı zamanda hile ve dolandırıcılık davalarında karar verme yetkisi bulunuyordu.[384] Bu pozisyona atanacak kişilerin bilim, görüş ve zekâ ile tanınmış, yargı tecrübesi olan kişiler olması gerekiyordu. İbn Battûta, Mekke muhtesibi Takiyyuddin el-Meârri'nin, hırsızlık yapan birni cezalandırarak bu yargı yetkisini kullandığını belirtmiştir.[385]

Mekke'de muhtesiblik görevinde bulunan ünlü kişiler arasında Hanbeli kadı Muhammed b. Osman[386], Kadı Muhammed b. Ahmed el-Ukayli[387] ve Kadı Şehabettin Ahmed b. Zuhayra[388] gibi isimler yer alıyordu.

Cidde'de ticareti denetleyen önemli görevlerden biri de "*Cidde Nâzırlığı*" idi[389]. Nâzır[390], Cidde'nin idari ve mali işlerinden sorumlu üst düzey bir memur olarak devlet işlerinin yürütülmesinde aktif rol oynardı. Nâzırların unvanları ve görev tanımları, sorumlu oldukları alanlara göre değişirdi. Örneğin, Mal Nâzırı devletin gelir ve giderlerini kontrol ederken, Ordu Nâzırı ordunun mali işlerinden sorumluydu.[391]

---

382 Saîd. Aşûr, *Asru'l-Memâlik*, 310.
383 Abdurrahman. el-Şayzeri, *Nihayetu'r-rutbe fi talebi'l-hisbe,* 10.
384 Abdurrahman. el-Şayzeri, *Nihayetu'r-rutbe fi talebi'l-hisbe,* 11-14.
385 İbn Battûta, *er-Rihle,*146
386 İbn Battûta, *er-Rihle,*146.
387 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 2/134-136.
388 el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 1/403; el-Askalânî, *el-Duraru'l-Kâmine,*1/143-144.
389 el-Askalânî, İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr,3/434.
390 Cengiz Tomar, "Nâzır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/449-450.
391 es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l- Kahire*, 2/132.

"*Müstevfî*"[392] Divan'ın en üst düzey memurlarından biri olup, Divan'ı düzenlemek ve devletin gelirlerini toplamakla görevliydi.[393] Cidde Divanı'nda ayrıca, hesapları denetleyen "şad" adlı bir görevli de bulunuyordu.[394]

Bu dönemde, günümüzdeki ticaret odalarına benzer yapılar olan esnaf loncaları da yaygındı. Mekke'de ticarî işlemleri denetleyen, sahteciliği ve aldatmayı önleyen bir tüccar kurumu bulunuyordu. Bu kurum, ticaret alanında geniş deneyime sahip seçkin tüccarlardan oluşan bir başkan tarafından yönetiliyordu. Ticaret lideri olarak adlandırılan bu kişi, "Ticaret Reisi", "Büyük Tüccar" ya da "Şeyh" gibi unvanlarla anılırdı.[395]

Mekke'de esnaf yöneticisi olmak için şehrin yerlisi olma şartı aranmıyordu. Gerekli niteliklere sahip olan herhangi bir tüccar bu görevi üstlenebilirdi.[396] Mekke'nin geniş ticarî faaliyetleri, dünyanın dört bir yanından Müslüman tüccarları cezbetmekteydi ve bu durum şehrin ticarî yapısını daha da zenginleştiriyordu.

E. Vergiler

Mekke ve Cidde'deki ticarî faaliyetler ile mali kaynaklar üzerine yapılan düzenlemeler, bölgenin ekonomik yapısında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Mekke Şerif'inin uyguladığı çeşitli vergiler, ticaretin gelişimi ve tüccarlar üzerindeki etkileri açısından dikkat çekicidir. Mekke'de uygulanan vergilerden biri olan "*rübu*" (dörtte bir vergisi), gemileri hasar gören ve Cidde'de tamir edilen tüccarların ödediği bir vergi türüydü. Örneğin, 824/1421 yılında Kârimî tüccarlardan toplanan bu verginin 65.000 dinarı aştığı kaydedilmiştir. Bu ağır vergilendirme tüccarların tepkisini çekmiş ve Mekke Şerifi Hasan

[392] Abbas Sabbâğ, Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/147-148.
[393] el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 3/521.
[394] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 1/105.
[395] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*,6/106-107; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 16/353.
[396] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 16/353.

b. Aclân zamanında tüccarlar, onun görevden alınması için girişimlerde bulunmuşlardır.[397]

Mekke ve Cidde'de şer'i dayanağı olmayan gelir kaynaklarına "mukus" veya "el-Cibâye" denilmekteydi. Mukus, Hac Mukusu ve Ticaret Mukusu olmak üzere ikiye ayrılıyordu.[398] Hac mukusu, Karmatîler tarafından 321/933 yılında uygulanan bir yenilik olarak kabul edilmektedir. Karmatîler, Mekke'ye girmek isteyen hacılar için her yıl yaklaşık 50.000 dinar hac vergisi koymuşlardı. Bu, hacılar üzerinde uygulanan ilk mukus vergisi olarak kaydedilmiştir.[399] Hac mukusunun toplanması genellikle Cidde veya Ayzâb'da gerçekleştirilirdi. Vergi ödeyen hacıların isimleri kaydedilir, vergi ödemeyenler ise Cidde'de ödeme yapmaya zorlanırdı. Ödeme yapamayanlar, hapis cezasına çarptırılır, işkenceye maruz kalır ve hacdan veya ticaretten men edilirdi.[400] Her hacıdan yedi buçuk Mısır dinarı olarak alınan Hac vergisi Mekke Emiri tarafından toplanırdı.[401]

Selahaddin Eyyubi, bu vergiyi kaldıran ilk lider olmuştur.[402] Selahaddin, Mekke Emirine her yıl 2.000 dinar, 1.000 ardeb buğday ve Mısır'ın Said bölgesi ile Yemen'deki bazı toprakları tahsis ederek hac vergisini kaldırmıştır.[403] Ancak, Selahaddin Eyyubi'nin halefleri bu sözleri yerine getirmeyince, Mekke emirleri tekrar hac vergisini uygulamaya koymuşlardır.[404]

Sultan ez-Zahir Baybars, Mısır Sultanı olduğu dönemde Mekke'yi ziyaret ettiğinde, Mekke Şerifi ona gösterdiği hürmetin bir işareti olarak Mısır ve Şam'dan gelen hacıların ödedikleri vergileri kaldırmıştır. Baybars'ın bizzat tanıklığıyla zengin-fakir ayrımı

---

397 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/99-100.
398 Abîd, "*el-Avdâ'u-l-iktisâdiyyetu fi Mekketi'l-Mükerreme*", 1793.
399 İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fi vekâ'i'i'd-dühûr*, 4/90.
400 es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi ahbari Mısır ve'l- Kahire*, 2/20.
401 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 28-29.
402 Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (İbn Haldûn), *Kitâbü'l-'iber* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981), 1/234.
403 Her tahıl türünün belirli bir ağırlığı vardır ve buna "İrdeb" denir: Buğday ardebi = 150 kilogram. Cengiz Kallek, "İrdeb", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/440-442.
404 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 55.

olmaksızın, Mısır ve Şam'dan gelen tüm hacılar ve tüccarlar, bu vergilerden muaf tutulmuştur.[405]

696/1297 yılında hacca giden et-Tücîbî es-Sebtî, Mekke Şerifi Ebu Nemi tarafından Cidde'de gümrük ve vergileri toplamakla görevlendirilmiş bir memurun varlığından bahseder.[406] Bu memur, özellikle gıda vergileri ve hacıların kiraladığı develerden alınan vergileri tahsil etmekle yükümlüydü.[407] Mekke Emiri tarafından Cidde'de toplanan gümrük vergileri zaman zaman Memlük sultanlarının müdahalesi ile kaldırılmıştı. Bu gümrük vergilerinin asıl amacı, Mekke'ye giden yolları güvenli hale getirmek ve hacıların Mekke ve Cidde'de korunmasını sağlamaktı.[408] Ancak bazı emirlerin açgözlülüğü, hacılardan daha fazla gümrük vergisi talep etmelerine yol açmıştır. 809/1406 yılında, bir Emir her deve için bir dinar vergi talep etmiş ve hacı kervanlarını bu vergiyi ödemeye zorlamıştır. Bu durumu öğrenen Sultan Melik Nasır, Emiri tutuklamış ve mallarına el koymuştur.[409] Bu gibi olaylar, zaman zaman Memlük yönetiminin Mekke'deki vergi uygulamalarına müdahale ettiğini göstermektedir.

Tarihi kaynaklar, 7. yüzyılda tüccarlardan yanlarındaki tüm mallar için gümrük vergisi alındığını, ticaret yapmayan hacılardan ise Mekke Emirine belirli bir ücret ödendiğini belirtmektedir. Ebu Leheb'in mezarı yakınında durdurulan kervanlar, her deve için belirlenen vergiyi ödemeden yollarına devam edemiyordu.[410] Yemen'den gelen kervanlardan her deve için 30 dirhem vergi alınırken, Mısır'dan gelen kervanlardan daha yüksek bir miktar olan 50 dirhem vergi tahsil edilirdi. Ancak Memlük Sultanı Baybars'ın müdahalesi ile 683/1284 yılından itibaren Mısırlı hacılar da Yemenli hacılarla aynı vergiyi ödemeye başlamışlardır.[411]

---

[405] Abdülkadir b. Muhammed el-Ensari, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 281.
[406] et-Tücîbî es-Sebtî, *Müstefâdu'l-rihle ve'l-igtirâb*, 219-220.
[407] et-Tücîbî es-Sebtî, *Müstefâdu'l-rihle ve'l-igtirâb*, 219-220.
[408] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/459,462.
[409] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 12/53
[410] el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 281.
[411] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 1/724.

Vergi oranlarının değişkenliği, Mekke'nin güvenlik durumu ve dış ilişkileriyle bağlantılıydı.[412] Mekke Şerifi Ebû Numay, hacılardan vergi almayacağına dair söz vermesine rağmen, hacılar ve tüccarlar üzerinde tekrar zalimce vergi uygulamaya başlamış ve vergi toplama konusunda katı bir tutum sergilemiştir. Bu durum, Mekke'deki vergi uygulamalarının siyasî ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişken olduğunu ve bu süreçlerde yerel yöneticilerin insafına kaldığını göstermektedir.[413]

Bazı tarihi kaynaklar, Mekke'deki ticarî mallar için belirlenmiş gümrük vergilerine dair detaylı bilgiler vermektedir. 702-704/1302-1304 yıllarında, Mekke Şerifleri Hamide ve Ramise, Mekke'deki gümrük vergilerinin bir kısmını kaldırarak özellikle gerekli ve halkın ihtiyaç duyduğu mallara yönelik vergileri hafifletmişlerdir.[414] Seyyid Aclan b. Ramise, tüccarlar, hacılar ve Mekke halkı için adil ve güvenli bir ticaret ortamı oluşturmak amacıyla bazı vergilerin ve harçların dörtte birini kaldıran bir talimat yayınlamıştır. Bu tür uygulamalar, şehirdeki ticaret ve sosyal yaşamın gelişmesine katkıda bulunmuştur.[415]

Sultan Muhammed bi. Kalavun, 722/1322 yılında gıda maddeleri üzerindeki vergileri kaldıran bir ferman yayınlamış ve Mekke Emirini tazmin etmiştir. Ancak bu vergi muafiyeti kalıcı olmamış, daha sonraki dönemlerde gıda maddeleri üzerindeki vergiler yeniden uygulamaya konulmuştur 760/1359 yılında tekrar kaldırıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır.[416]

Fasî, o dönemdeki gıda maddelerine uygulanan vergilerin değerine dair önemli bilgiler vermektedir.[417] Örneğin, deniz yoluyla Cidde'ye getirilen bir deve yükü buğday için bir

[412] et-Taberî, *İthâfü fuzalâi'l ez-zemen,* 27.
[413] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 1/724.
[414] el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame,* 292; Et-Taberî, *İthâfü Fuzalâi'l ez-Zemen,* 29.
[415] el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame,* 307-308.
[416] et-Taberî, *İthâfü Fuzalâi'l ez-Zemen,*37; el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram,*2/248; Abîd, "*el-Avdâ'u-l-İktisâdiyyetu fî Mekketi'l-Mükerreme*", 1792-1793.
[417] el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram,* 2/249.

Müd,[418] Taif'ten gelen bir deve yükü buğday için ise bir buçuk Müd vergi alınmıştır.[419] Gıda maddelerine uygulanan vergiler arasında hurma ve sakız taşıma vergisi de yer almaktadır. Bu malları Mekke'ye getirenlerden sekiz dinar vergi tahsil edilirdi. Ayrıca, bu vergi satıcılardan ve aracılardan ayrı olarak tahsil edilir, her bir hurma sepeti için bir dinar vergi alınırdı.[420]

Hurma, bal ve sebzeler gibi gıda maddelerinin satışından alınan vergi satış fiyatının altıda biri olarak belirlenmiştir. Örneğin, altı dinara satılan bir üründen bir dinar vergi alınırdı. Bu vergilendirme sistemi, özellikle Mekke gibi büyük bir ticaret merkezinde, hem hacıların hem de tüccarların üzerindeki ekonomik yükü hafifletmeye çalışırken aynı zamanda şehir ekonomisine katkıda bulunmayı amaçlamaktaydı.[421]

799/1397 yılında, Mekke Şerifi Hasan b. Aclan, tüccarlardan alınan vergilerin üçte birini kaldırarak ticaretin daha da canlanmasını sağlamıştır. Bu tür vergi indirimleri, ticarî faaliyetlerin artmasına ve şehirdeki ekonomik gelirlerin yükselmesine yol açmıştır. Mekke'de bu tür vergi reformlarının, şehrin bir ticaret merkezi olarak cazibesini artırdığı ve ticaret hacmini büyüttüğü görülmektedir.[422]

818-819/1415-1416 yıllarında Mekke Emiri Şerif Hasan'ın tüccarlardan topladığı vergiler, Mekke'deki ticaretin ve vergilendirme sisteminin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.[423] Şerif Hasan, 818/1415 yılında sadece üç tüccardan topladığı vergilerle kırk bin dinardan fazla bir gelir elde etmiş, 819/1416 yılında ise Kârimîler'den gelen tüccarlardan on üç bin iki yüz on üç dinar vergi toplamıştır.[424] Fakat bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus, Şerif Hasan'ın iktidar mücadelesi sonucunda emirlikten azledilmiş olmasıdır. Bu durum, ticaretle uğraşan tacirlerin, siyasî çekişmelerin doğrudan kurbanı

[418] Hanifelere göre bir Müd 1072 gram
[419] el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram,* 2/249.
[420] el-Fâsî, *Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram,* 2/249-250; el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame,* 211.
[421] el-Fâsî, Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram, 2/249-250; el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame,* 211.
[422] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn,* 4/90-95.
[423] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn,* 4/117.
[424] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn,* 4/120.

olduğunu ve büyük kayıplar yaşadığını göstermektedir.[425] Zira iktidar mücadeleleri sırasında artan gümrük vergileri, özellikle kaos ortamında tacirlerden iki kere tahsil edilmiş ve her iki taraf da topladığı vergileri kendi çıkarları için kullanmaya çalışmıştır.[426]

828/1425[427] veya 829/1426[428] yılında Cidde'deki tüccarların verdikleri vergilerden Memlük hazinesine aktarılan miktarın yetmiş bin dinardan fazla olduğu kaydedilmiştir.[429] Bu gelirler ticaretin Cidde ve Mekke'deki önemini daha da gözler önüne sermektedir. Ancak esas araştırılması gereken konu, bu vergilerin nerelere gittiği ve kimin faydalandığıdır. Memlükler döneminde, özellikle ticaretin refah içinde olduğu zamanlar hariç, genellikle Mekke Emiri bu gümrük vergilerini tek başına toplar ve bu gelirleri kendi ihtiyaçları, yakın çevresi, emirliğin masrafları ve istikrarı sağlamak için kullanırdı.[430]

Memlük Devleti, parlak dönemlerinde Hicaz'daki ticarî faaliyetlerden sağlanan vergilere ihtiyaç duymuyordu. Çünkü devletin tarıma dayalı feodal sistemi, mali ihtiyaçları karşılamada yeterliydi. Bu nedenle Memlükler, Mekke'deki ticareti canlandırmaya ve Mekke Emirlerini tacirlere zarar vermemeleri için teşvik etmeye büyük önem veriyorlardı. Emirlerin bu amaçla maddi olarak desteklenmesi, Mekke'de ticarî refahın artmasına katkıda bulunmuş ve tüccarların kutsal şehre ticaret yapma arzusunu güçlendirmiştir.[431]

Mekke Emirliği'nin ticarî gelirlerden yararlanması 827/1424 yılına kadar sınırlı kaldı.[432] Memlük Devleti, bu tarihten itibaren Mekke'deki ticaretten elde edilen yeni kaynakların bir kısmını kendi masraflarını karşılamak için kullanma yoluna gitti. Ancak bu durum,

---

425 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 6/439.
426 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/120-122; el-Makrîzî. es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk, 2/887-888.
427 el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fi ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame*, 260.
428 el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/808-827.
429 el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/808-827; el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fi ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame*, 223.
430 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 3/296.
431 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*,4/87-88; el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 1/706-707.
432 el-Askalânî, *İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr*, 3/326.

Mekke Emirlerinin ticaret kervanlarından ve özellikle Yemen'den gelen tüccarlardan aldığı gümrük vergilerinden büyük karlar elde etmesini engellemedi. Mekke Emirleri öyle bir zenginleşti ki, Memlük Sultanları onları devletin mali ihtiyaçları için her yıl belirli miktarda ödeme yapmaya zorladı. Ayrıca, Hindistan'dan gelen ticaret mallarının öşürlerinden (vergi) pay almamalarını emrettiler.[433] Bu emirler, emirlerin ticaret üzerinden tek başlarına büyük servet elde etme alışkanlıklarına bir müdahale anlamına geliyordu.[434]

Gümrük vergilerini tek başlarına toplama hakkına sahip olan Mekke Emirleri, Memlük Sultanlarının müdahalelerinden hoşnut değillerdi. 820/1417 yılında, Beni Aclan ailesi, Cidde Naibi aracılığıyla Memlük Sultanlarına başvurarak, babalarının döneminde aldıkları öşürleri talep etti. Bu gerginlik, Cidde'deki paraların güvenliği ve şehrin savunmasını güçlendirmek için bir askeri birliğin gönderilmesine kadar vardı.[435]

Memlük Sultanı Eşref Seyfeddin Barsbay, 822/1419 yılında Mekke şerifine Hindistan'dan gelen gemilerden elde edilen gelirlerin üçte birini vermeyi kabul etti. Geri kalan üçte ikisi Memlük hazinesine aktarılmaya devam etti. Mekke şerifi bu karardan memnuniyet duydu ve pazarlar süslenerek kutlama yapıldı.[436] Bu hareket, sultanın Mekke şerifini kendi tarafına çekmek ve Mekke'deki ticareti kontrol altına almak için bir strateji olarak değerlendirilebilir.[437] 840/1436 yılında da Sultan Barsbay, Hindistanlı tüccarların gemilerinden alınan öşürlerin yarısını Mekke şerifine vermeyi kabul etti.[438]

Yemen'den kara yoluyla Mekke'ye gelen ticaret mallarının gümrük vergileri, 881/1476 yılına kadar Mekke şerifinin payına düşüyordu. Ancak bu tarihte Sultan, vergilerin

---

[433] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*,4/706; el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame*, 324; *İbn Fehd, İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 364

[434] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 364

[435] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk,* 4/780-781; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 264.

[436] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 368.

[437] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 370.

[438] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 276-277; et-Taberî, *İthâfü fuzalâi'l ez-zemen*, 68.

yarısını paylaşma kararı aldı.[439] Daha sonra 886/1481 yılında, Yemen ürünlerinin tüm öşürlerinin Mekke emirine verilmesine ve önceki kararın iptal edilmesine dair bir ferman yayımlandı.[440]

Bu bilgiler, Cidde'nin altın çağında ticaretin, özellikle de Hindistan ve Çin ile gelişen ilişkilerin, Memlük Devleti'nin gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Memlük Devleti, Cidde'nin ticarî önemini korumak ve Aden'den gelen gemilere uygulanan ticarî vergileri siyasî ve ekonomik baskı unsuru olarak kullanmayı amaçlayan bir politika izliyordu. Bu sayede, Memlük ekonomisi desteklenmiş ve Cidde'nin bölgedeki stratejik önemi korunmuş oldu.

II. TİCARET ERBABI

Memlük sultanlarının ticaret yollarında güvenliği sağlamaya yönelik çabaları ve doğu ticaretinin ihracat ve ithalatını gerçekleştiren ülkelerle ekonomik ilişkiler kurma arzusu, ticarî faaliyetlerin gelişmesine katkı sağladı. Mekke-i Mükerreme'nin dinî bir merkez olması ve ana ticaret yolları üzerinde yer alması, onu dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden biri hâline getirdi. Cidde limanına yanaşan gemiler aracılığıyla Müslüman tüccarlar, yerel, mevsimlik ve yıllık pazarlarda toplanarak Mekkeli tacirlerle ticaret yaparlardı.

Araplar, fıtratları gereği tüccardı ve İslam, ticareti teşvik edip rızk arayışını özendirmişti. İslam dünyasında ticarî sistemler farklı dallarda gelişmiş ve ticaret Allah'a davet aracı hâline getiren kurallar çerçevesinde düzenlenmiştir. Birçok tüccar aynı zamanda fakih idi ve bu durum, ticaretle birlikte İslami davetin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bu tüccarların kim olduğunu tanımlamak ve bazılarını anmak büyük önem taşımaktadır.

[439] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 477; el-Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-mu'azzame*, 328.
[440] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 454.

A. Yerli Tüccarlar

Yerel tüccarlar iki ana gruba ayrılmaktaydı: Mekkeli yerel tüccarlar ve İslam dünyasının farklı bölgelerinden Mekke'ye yerleşen ya da komşu olan göçmen tüccarlar. Her iki grup da genellikle belirli bir ticaret alanında uzmanlaşmıştı. Kimi tüccarlar güzel kokular ve tütsü ticaretiyle uğraşırken, kimileri kumaş ve pamuk satışı yapıyordu. Bazıları halı ve kilim ticaretiyle meşgulken, diğerleri baharat ve erzak ticareti yapıyordu. Ayrıca fırıncılar, kasaplar, terziler, demirciler gibi zanaatkarlar da yerel pazarların ihtiyaçlarını karşılayarak halkın temel gereksinimlerini temin ediyordu.[441]

Bu tüccar ve zanaatkarların dükkanları Mekke'nin dört bir yanına yayılmış durumdaydı ve her lonca ya da grup pazarda kendi özel bölgelerinde faaliyet gösteriyordu. Bunun nedeni, her pazarın belirli bir mal çeşidinde uzmanlaşmış olmasıydı. Bu düzenleme, her bir malın veya zanaatın belirli bir pazarda toplanması sayesinde, muhtesibin ve yardımcılarının malları denetlemesini, tartıları ve ölçüleri kontrol etmesini kolaylaştırıyordu. Özellikle halkın ihtiyaç duyduğu mallar stoklandığında fiyatların kontrol edilmesi de bu sayede daha düzenli hâle geliyordu.[442]

Genel olarak, Mekkeli yerel ve göçmen tüccarların şehrin toplumsal hayatına önemli katkılarda bulundukları ve yöneticilerle yakın ilişkiler geliştirdikleri söylenebilir. Yöneticiler, siyasî ve ekonomik krizleri çözmek için bu tüccarlardan yardım alırdı.[443]

Bu dönemde öne çıkan bazı yerel tüccarlara değinmek yerinde olacaktır. 507/1113 yılında vefat eden ve "Cemal b. el-Azîz" lakabıyla bilinen tüccar Muhammed b. İbrahim el-Mekkî, dikkat çeken isimlerden biridir. Şiirle ilgilenen ve şiir nazmeden Muhammed b. İbrahim, babasından kalan büyük bir servete rağmen savurganlık yüzünden ömrünün sonlarında maddi sıkıntı yaşamış ve geçimini ticaret ve farklı işlerle sağlamaya

[441] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 5/399.
[442] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 5/399.
[443] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 1/330; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*, 2/255.

başlamıştır.[444] Mekke'nin zengin ve hayırsever tüccarlarından biri de 765/1364 yılında vefat eden Ömer b. Ali el-Mekkî'dir. Kendisi, Mekke'de tanınan tüccarlardan olup "Cemal" ve "Zayim" lakaplarıyla anılmaktaydı. Çok zengin bir adam olarak mirasının üç yüz bin ile sekiz yüz bin dirhem arasında olduğu rivayet edilir. [445] Bir diğer önemli tüccar 799/1397 yılında vefat eden Muhammed b. Ali el-Isfahânî'dir. Güzel kokular satarak geçimini sağlayan Muhammed b. Ali, Beni Şeybe Kapısı yakınlarındaki Attarlar Çarşısı'nda bir dükkâna sahipti. Hayırseverliği ve dürüstlüğüyle tanınan bu tüccarın, adalet sisteminde şahitliği kabul edilen güvenilir bir şahsiyet olduğu bilinmektedir.[446] Büyük tüccarlar arasında öne çıkan bir diğer isim 816/1413 yılında vefat eden Ali b. Muhammed'dir. "Zayim" lakabıyla bilinen Ali b. Muhammed, babasından büyük bir servet miras almış ve ihtişamını bu zenginlik ile sergilemiştir. Büyük bir kısmını Mekke'deki devlet işleri için harcayan Ali b. Muhammed, bu sayede prenslerin saygısını kazanmış ve halk arasında sevilen biri hâline gelmiştir.[447]

B. Mevsimlik Tüccarlar

Daha önce de belirtildiği üzere hac mevsimleri ve Doğu ticaret kervanlarının gelişi, Mekke ekonomisinin temelini oluşturan ticaretin altın çağlarını temsil ediyordu. Mekke'nin, dünya ticaretinin merkezi ve önemli bir durağı olmasından dolayı, Doğu ve Batı'dan çok sayıda tüccar bu şehre akın ediyordu. Bu tüccarların uluslararası ticarette geniş bir rol oynadığı şüphesizdir. Para ve ticarî değişimlerden elde edilen kârlar, depolara erişim ve çeşitli ticarî ürünlerin bolluğu, tüccarların bu mevsimlerde gerçekleşen ticarî faaliyetlere katılmalarını sağlayan en önemli nedenlerdendi.[448]

Ticaret kervanları, tarifsiz miktarda mal ve ürün taşıyan çok sayıda hacı, tüccar, ortak ve ticarî vekil ile yola çıkıyordu. Tek bir tüccarın kervana yüzlerce deve ile katılması ve kervanın mobilya, kumaş, baharat gibi ürünlerle dolu olması, bu dönemdeki ticaret

[444] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 1/401.
[445] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 1/455.
[446] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 2/157-185.
[447] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 5/229-230.
[448] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/756; el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-ʿumr*, 2/283.

faaliyetlerinin ne kadar büyük çapta olduğunu gösteren önemli bir göstergedir. Mekke pazarlarının, İslam dünyasının her köşesinden gelen kervanları barındıracak kadar geniş olması, şehrin o dönemde Doğu ve Batı ticaret mallarının en büyük dağıtım merkezi olarak kabul edilmesine yol açmıştır.[449]

Mısır ve Şam tüccarları, Mekke'yi en sık ziyaret eden tüccarlar arasındaydı ve bu tüccarların kervanları, Mısır, Şam, Afrika, Asya ve Avrupa'nın en kaliteli ürünlerini taşırdı. Bu ürünlerin bir kısmı Mekke'den Aden'e kara yoluyla, oradan da Hindistan'a taşınırdı. Kızıldeniz ve Cidde limanı üzerinden de Hindistan'a ulaşıp, doğunun nadir bulunan ürünleriyle geri dönerlerdi.[450] İran ve Irak tüccarları da Mekke'deki ticarî faaliyetlerin canlanmasında önemli bir rol oynadılar. Hac kervanlarıyla birlikte gelirler ve Irak, İran ve Maveraünnehir'in en kaliteli ürünlerini Mekke pazarlarına getirirlerdi.[451] Yemen tüccarları ise Hindistan, Çin ve Afrika'dan gelen mallarla birlikte Mekke'ye sık sık ticaret amacıyla gelen önemli gruplar arasında yer alıyordu. Yemen'e özgü ürünlerin yüklü olduğu kervanlar, ticaretin yoğunlaştığı pazar mevsimlerinde Mekke'ye doğru yola çıkardı.[452]

Kaynaklar, birçok mevsimlik tüccarın, Mekke'ye düzenli seyahat ettikten sonra bu şehre yerleştiğini ve hayırseverlik çalışmaları yaparak veya vakıflar kurarak Mekke'nin gelişimine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu tüccarlar, Mekke emirleriyle yakın ilişkiler kurarak, halkın karşılaştığı sorunlarda arabuluculuk yapmaktaydılar.[453] Geniş servetleri ve ticarî girişimleri sayesinde, Memlük sultanlarının Mekke ve Kızıldeniz'deki ticarî pozisyonlarını korumak için çabalarını artırmasına yol açmışlardır. Tüccarları Mekke'ye çekmek için valilerine vergiden muafiyet emirleri verseler de, Yemen, Irak ve

[449] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, 4/756.; el-Askalânî, *İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr*, 2/283.
[450] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 3/25-26; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 6/170-171; el-Askalânî, *İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr*, 2/47.
[451] İbn cübeyr, *er-Rihle*,79. el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/385-386.
[452] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 4/90-91; el-Askalânî, *İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr*, 2/124.
[453] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 7/27-28.

Kârimî tüccarları gibi geniş servetleriyle bilinen bazı tüccar grupları bu muafiyetlerden hariç tutulmuşlardır.[454]

Doğu ticaretinin önemini göz önünde bulunduran Memlük sultanları, Hindistan ve Çin'den gelen baharatların Cidde ve Mekke pazarlarına girişini doğrudan kontrol etmeye çalışmışlardır. Hindistan ve Çinli tüccarları cezbetmek ve onların çıkarlarını korumak amacıyla, bu tüccarlara her türlü kolaylığı sağlamak için çaba sarf etmişlerdir. Diğer tüccarlara uygulanan vergiler artırılmışken, Hindistan ve Çinli tüccarlar yalnızca ondalık vergisi ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.[455] Aden'de mallarının büyük bir kısmının haksız yere alındığını iddia eden Hindistan ve Çin tüccarları, Memlük sultanlarının koruması altına girebilmek için Cidde'ye gelerek yalnızca ondalık vergisi ödemeyi teklif etmişlerdir.[456]

Mevsimlik ticaret, hem devlet hem de tüccarlar için büyük bir zenginlik kaynağı olmuştur. Memlükler dönemi boyunca Mekke ve Cidde'deki mevsimlik pazarlar, farklı sosyal sınıflardan birçok Müslüman tüccarı cezbetmeye devam etmiştir.

C. Gezgin Tüccarlar

Ticaretin insan yaşamına ve coğrafi koşullarla sıkı sıkıya bağlı bir ekonomik faaliyet olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Mekke'deki en önemli ekonomik etkinliğin, hatta belki de tek faaliyetin ticaret olduğu açıktır. Gezgin tüccarlar, ticaretin bel kemiğini oluşturuyordu; hem karada hem denizde, uzun ya da kısa yolculuklar yaparak ticaretle uğraşıyorlardı. Mekke'deki birçok tüccarın geçimini sağlamak için seyahat ettikleri ve Yemen, Mısır, Şam, Habeşistan, Suakin, Hindistan, Çin gibi bölgelere ticaret amacıyla gittikleri bilinmektedir.[457]

---

[454] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 306.
[455] el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-ʿumr*, 3/529.
[456] İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ*, 386; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 15/288.
[457] Georges Laurent, *Tarihu't-ticare*, çev. Haşim el-Hüseyni (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 2011), 38-39.

Küçük ticarî faaliyetlerden yola çıkarak büyük çapta ticarî ilişkiler kurulmuştur. Seyyar satıcılar, boyunlarına astıkları çantalarıyla pazarlarda dolaşarak belirli bir müşteri kitlesine hitap ederdi. Zamanla zenginleştikçe at kullanmaya başlarlar ve rekabetle karşılaştıklarında, büyük tüccarların dikkatini çeken düşük maliyetli ürünler satmaya yönelirlerdi. Orta Çağ'da seyyar satıcılara "tozlu ayaklar" lakabı verilirdi.[458]

Seyyar satıcılar, kendi ticaretlerinin yanı sıra başka tüccarların vekaleten ticaretini de yapabiliyordu. Bu tür işlemler, aralarında yapılan bir anlaşmaya dayalı olup, belirli bir komisyon karşılığında gerçekleştirilirdi. Geniş bir coğrafyada dolaşma imkânına sahip olduklarından, gittikleri yerlerde popüler olan farklı ürünleri taşıyabiliyorlardı. Gezgin tüccarlar, kendi emeklerine dayalı olarak çalıştıkları için kazanç fırsatları daha fazlaydı ve kazanç umudu onların çalışmalarını teşvik ediyordu. Bununla birlikte, yerleşik tüccarların kazançları, sahip oldukları konfor düzeyi arttıkça azalıyordu.[459]

Bu tür ticaretin büyük avantajlarına rağmen, tüccarların güvenliği her zaman sağlanamıyordu. Seyahatleri sırasında tüm parasını ya da bir kısmını kaybedebiliyorlardı ki bu durum oldukça yaygındı.[460]

Bu dönemde Mekke'de ticaretle uğraşan bazı önemli tüccarlara değinmek, resmi tamamlamak açısından faydalı olacaktır., Hicri 754 yılında vefat eden Mekkeli İmam Eddin Muhammed b. Zeyn el-Kastalani, hadis ilmiyle ilgilenmiş, dönemin bazı alimlerinden icazet almış, varlıklı bir tüccardı. Yemen'e ticaret amacıyla seyahat etmiş ve iyilikseverliğiyle tanınmıştır.[461] Aynı şekilde Osman b. Abdullah b. Zahire el-Mekkî, sık sık Yemen limanlarına seyahat eden bir tüccardı. O dönemde Hindistan ve Afrika ile ticaretin ana kapısı olarak kabul edilen Yemen limanlarına düzenli olarak ticaret yapmış

[458] Georges Laurent, *Tarihu't-ticare*, çev. Haşim el-Hüseyni, 38-39.
[459] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 3/24-25; el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 3/18; Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 298.
[460] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 5/448-449.
[461] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 2/239.

ve 800 yılında bir seyahati sırasında Zebid'de vefat etmiştir.[462] Mekke'de yaşayan diğer büyük tüccarlardan biri de Hicri 827 yılında vefat eden Abdullah b. İbrahim el-Humeyri el-Yemenî'dir. Mekke, Habeşistan, Mısır ve Yemen arasında ticaret yapmış, zengin ve saygın bir kişi olarak bilinmiştir. Mekke ve çevresinde çok sayıda gayrimenkul ve vakıf arazisine sahip olan el-Humeyri, ölüm döşeğindeyken malının üçte birinin fakirlere, akrabalarına ve azat ettiği kölelere bağışlanmasını vasiyet etmiştir.[463]

D. Kârimî Tüccarlar

Kârimî tüccar sınıfı, Memlükler ticaretinde prestijli bir yere sahip olup, zorlu siyasî, doğal ve ekonomik koşullara rağmen sürekli büyüyen bir ticarî örgütü temsil etmiştir. Ticarî ilişkiler, organizasyon, değerler, hiyerarşik yapılar ve yasalar açısından bir uygarlık modelini yansıtmış ve bu model yüzyıllar boyunca sürmüştür. Kârimî dış ticareti, sadece Memlükler döneminde değil, Fatımî döneminden itibaren devam etmiştir.

"Kârimî" adının kökenine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. el-Kalkaşendî'ye[464] göre, bu isim Sudan'ın batısında, Gazal Nehri ve Çad Gölü arasında bulunan bir bölge olan "Kânım"dan türemiştir. Bu isim, baharat ticaretiyle uğraşanlar arasında yaygınlaşmış ve "Kânım"ın yanlış yazılması sonucu "Kârim" olarak şekillenmiştir. Ancak bu isim, isim ve anlamı hakkındaki bilgi eksiklikleri nedeniyle tartışmalara konu olmuştur. el-Kalkaşendî, "Kârimî" ya da "Kârimîye" kelimelerinin divanlarda bu şekilde geçtiğini ve Arapçada anlamının bulunmadığını belirtmiştir.[465] Bazı modern çalışmalar bu görüşü desteklerken, diğerleri ismin kökenini ticaret yaptıkları ürünlere bağlamıştır. Örneğin, bazı araştırmacılar "kuararima" kelimesinin Amharca'da "kakule" anlamına geldiğini ve bu kelimenin zamanla "Kârim"e dönüşerek tüccarlara atfedildiğini öne sürmektedir.

---

462 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 6/25.
463 el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 5/102-103.
464 Memlüklü tarihçisi, âlim (ö. 821/1418) yılında vefat etmiştir
465 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye,1992), 2/253.

Ayrıca bazı tarihçiler, ismin Mısır'da çok talep gören "amber" veya "kârim"den türemiş olabileceğini belirtmektedir.[466]

Kârimî tüccarlarının Yahudilerle ilişkilendirilmesi ise yanlıştır.[467] Kârimîler, İslam'ı birliğin ve güçlerinin temeli olarak kabul eden sıkı bir ticaret kurumu olarak bilinirlerdi.[468] Aralarında sadece Müslüman olan Yahudiler de bulunmaktaydı ve İslam'ı sürdürmeleri ve ticaret geleneklerini mirasçılarına aktarmaları şartıyla Kârimî topluluğuna kabul edilmişlerdir.[469]

Kârimî tüccarlarının uluslararası ticaretteki üstünlüğü açıktır. Akdeniz'de İtalyan tüccarları ticaretin gururu ve temeli olurken, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki Kârimî tüccarlar daha da çalışkan ve gururlu bir şekilde, İslam ekonomisinin destekçileri olarak öne çıkmıştır. Kârimîler, Kızıldeniz'i kontrol altına almış, Hint Okyanusu'ndaki faaliyetlerini artırmış, nüfuzlarını Çin'e kadar genişletmiş ve Afrika'nın derinliklerine kadar etkilerini hissettirmiştir. Memlük Devleti'ne, doğu ve batı arasındaki liderliği sağlamlaştırma ve merkezileştirmede önemli katkılarda bulunmuşlardır.[470]

Kârimî tüccarları ile Avrupa'daki batılı tüccarlar arasında sağlam bir ilişki kurulmuştur. Kârimîler, Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu ürünlerin kaynağı olmuş ve batı ülkelerinin malları için bir pazar oluşturmuştur. Ticaret ve ekonomi dünyasında büyük bir üne kavuşmuş ve önemli zenginlikler elde etmişlerdir. Kârimî tüccarlarının biyografilerinde geniş servetleri ve milyonlarca liraya ulaşan varlıklarına sıkça yer verilmiştir. Bir örnek olarak, bir Kârimî tüccarının dükkânının günlük kârından bir medrese inşa ettiği rivayet edilmektedir; bu bilgi abartılı olabilir ancak Kârimîlerin ticarî başarılarını açıkça göstermektedir.[471]

---

[466] Lebib, Sibhî, " et-Ticaret'ul Kârimiyye ve ticaret'u mısır fi'l-usuri'l-vusta " *el-Meceltü't-târihiyetu'l-islamiyye dergisi*, 04/02 (Mayıs 1952), 6-7.
[467] Na'im Zekî Fehmî, *Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb*, 209.
[468] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, 2/200-201.
[469] el-Makrîzî. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 2/231; el-Askalânî, *el-Duraru'l-Kâmine*, 2/383-384.
[470] Lebib, Sibhî, " et-Ticaret'ul kârimiyye ve ticaret'u mısır fi'l-usuri'l-vusta", 28.
[471] Lebib, Sibhî, " et-Ticaret'ul kârimiyye ve ticaret'u mısır fi'l-usuri'l-vusta", 28-29.

İbn Battûta, Çin'de sayısız mal varlığına sahip büyük bir tüccarın Mısır'daki bir Kârimî'yle eşdeğer olduğunu belirtmiştir. Çinli tüccarların, altın ve gümüşten imal ettikleri büyük parçaları evlerinin kapısına koyduklarını ve bu parçaların sayısına göre çeşitli unvanlar kazandıklarını belirtmiştir.[472]

Kârimîler, Memlükler'de önemli hizmetlerde bulunmuş ve ekonominin gelişimine aktif katkılar sağlamışlardır. Mısır, Yemen sultanları ve Hicaz emirleri tarafından yüksek vergiler nedeniyle ayrıcalıklı ve tercih edilen bir sınıf olmuşlardır.[473] Sultanlara borç verme, orduları finanse etme ve Memlük ordularını cihat için donatma gibi önemli roller üstlenmişlerdir.[474] Ayrıca, Mısır ve Yemen sultanları, uluslararası statüleri ve geniş nüfuzları nedeniyle büyük Kârimî tüccarlarını elçi olarak seçmişlerdir.[475]

Kârimîlerin ticarî varlıklarını incelediğimizde, aralarındaki rekabetten çok, doğu ticaretini tekelleştiren bir birlik oluşturdukları görülmektedir. Yemen'deki en önemli katkılarından biri Hindistan'dan gelen malları Kızıldeniz'e taşımaktı. Avrupa gemilerinin İskenderiye'ye varış zamanlarına ve rüzgar yönlerine göre düzenli seferler düzenlemişlerdir. Ayrıca, zeki ve çalışkan olduklarını gördükleri oğulları ve kölelerini büyük pazarlarda tüccar ve yatırımcı olarak yetiştirmişlerdir. Bu sayede ailelerinin pazarlardaki konumunu sağlamlaştırmayı hedeflemişlerdir. Büyük ticaret kuruluşlarının, ticaret yaptıkları veya yerleşik oldukları ülkelerde malları kendilerine getiren ve gönderdikleri malları satan vekil ve ortakları bulunmaktaydı.[476]

Mekke'de önemli roller üstlenen bazı Kârimî tüccarlarına da değinmek gerekir. Kumaş tüccarı ve Kârimî olan Abdullah b. Abdülcebar el-Osmani, Mısır ve Yemen'de hadis

---

472 İbn Battûta, *er-Rihle,* 617-618.
473 ez-Zâhirî, *Keşfü'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik*, 108.
474 el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 2/270; el-Askalânî, *el-Duraru'l-kâmine*, 3/49.
475 el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 1/306.
476 el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 1/99-100; Lebib, Sibhî, " *et-Ticaret'ul kârimiyye ve ticaret'u mısır fi'l-usuri'l-vusta*", 31-32.

dersleri vermiştir.[477] Muhammed b. Hüseyin et-Tekrîti, 764/1366 yılında Mekke'de vefat etmiş ve Mısır'da büyük bir hadis medresesi inşa etmiştir.[478] 875/1470 yılında vefat eden Muhammed b. Ahmed el-Hırûbî ise uzunca süre Mekke'de kalmış ve Nil Nehri kıyısında bir medrese inşa etmiştir.[479]

Kârimîlerin önde gelenlerinden biri olan Nureddin Ali el-Hırûbî, 808/1405 yılında vefat etmiş, dindar ve cömert bir kişi olarak tanınmış ve Mekke'deki Mescid-i Haram'ın onarımı için yüz bin dirhem gümüş vasiyet etmiştir.[480] Ayrıca, 806/1403 yılında vefat eden Burhaneddin b. el-Mahalli, büyük bir tüccar ve denizci olarak servetini artırmış, Mısır'da devasa bir saray inşa etmiş ve Amr b. As Camii'nin girişini yenilemiştir.[481]

Cidde, doğu ticaretinde lider konuma geldikten sonra Memlük sultanları, doğu tüccarları için bir ticaret tekeli politikası uygulamaya başladılar. Bu politika, Memlük ekonomisinin ve dönemin ticarî düzeninin temel unsurlarından biri olan Kârimî tüccar sınıfının yapısında büyük değişikliklere neden oldu. Sultanlar, ticarette oldukça başarılı olan Kârimî tüccarlarını zamanla dışlayarak onların faaliyetlerini sadece Hindistan'dan baharat ve diğer ürünleri getirme işiyle sınırlandırdılar. Böylece, Kârimîler maaş ve komisyon karşılığında sultanın hizmetinde çalışan memurlar haline geldiler. Sultanlar, aynı zamanda az ticaret tecrübesine sahip bazı tüccarları, Kârimîlerin daha önce sahip olduğu prestijli konumlara getirmeye çalıştılar. Ancak bu tüccarların yetersizlikleri, ticarette sıkça şikâyetlere yol açtı. Bu süreçte, Kârimî tüccarlarının uluslararası arenadaki önemli rolleri ve ticarî liderlikleri gölgede kaldı. Zamanla kamusal hayattaki etkinlikleri azaldı ve Kârimîler, uluslararası ticaretteki güçlü konumlarından uzaklaşıp sıradan tüccarlar haline geldiler.[482]

[477] el-Fâsî, *el-'Ikdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 5/195.
[478] el-Askalânî, *el-Duraru'l-Kâmine*, 3/429.
[479] el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 1/285.
[480] el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 2/123.
[481] el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, 3/500-501.
[482] İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*, 2/115.

SONUÇ

Memlükler döneminde Mekke hem dinî hem de ticarî bir merkez olma özelliğini pekiştirmiştir. Araştırmamız, Memlükler döneminde Mekke'nin ticarî faaliyetlerinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, politik ve kültürel etkiler oluşturduğunu da ortaya koymuştur.

Memlük sultanları, Hac yolculuğunun güvenliğini temin ederek Mekke'yi uluslararası ticaretin merkezi haline getirmiştir. Hindistan'dan Afrika'ya, Orta Doğu'dan Akdeniz'e kadar uzanan geniş bir ticaret ağı, Mekke'yi önemli bir ticaret merkezi yapmıştır. Baharat, ipek, değerli taşlar ve kumaşlar gibi ticarî mallar, Mekke pazarlarını doldurmuş ve şehrin ekonomik refahını artırmıştır.

Ticaret sebebiyle oluşan sosyal ve kültürel etkiler, Mekke'nin çok kültürlü yapısını güçlendirmiştir. Farklı kültürlerden gelen tüccarlar, Mekke'de hem ticaret yapmış hem de kültürel etkileşimlerde bulunmuşlardır. Bu çeşitlilik, Mekke'nin sosyal dokusunu zenginleştirirken, ticaret yolları aracılığıyla gelenek ve kültürel değerlerin paylaşımı şehrin kültürel zenginliğine katkı sağlamıştır.

Ticaret yollarının kontrolü, Memlüklerin hem Mekke üzerindeki siyasî otoritesini sağlamlaştırmış hem de İslam dünyasındaki liderlik pozisyonlarını güçlendirmiştir. Bu durumun sağladığı ekonomik gelirler, Memlüklerin askerî ve siyasî faaliyetlerini finanse etmelerine de yardımcı olmuştur.

Ticaretin dinî boyutu da dikkate değerdir. Hac ibadeti, aynı zamanda büyük bir ticarî faaliyet olarak kabul edilmiş, hacılar Mekke'ye ticarî mallar ve hizmetler getirerek şehrin ekonomisine büyük katkıda bulunmuşlardır. Hac sırasında yapılan ticaret, Mekke'yi uluslararası bir ticaret merkezi haline getirmiştir.

Sonuç olarak Memlükler, Mekke'nin ticarî hayatında derin izler bırakmıştır. Ticaret, bu dönemde sadece ekonomik bir faaliyet olmaktan çıkarak, sosyal, kültürel ve politik alanlarda da etkili olmuştur. Mekke'nin ticaret yolları ve diğer İslam şehirleriyle olan etkileşimlerinin daha ayrıntılı incelenmesi, İslam dünyasının ticarî tarihine dair yeni perspektifler sunabilecektir.

EKLER

EK 1. Memluk dönemi altın dinarı, "Kayıtbay" adıyla basılmıştır.
Arkeoloji ve İslami eserler Müzesi İskenderiye Mısır

© Bibliotheca Alexandrina Antiquities Museum / Photo by Mohamed Aly and Rehab Aly

Ek 2. Altın dinar, Memluk Sultanı Barsbay adına basılmıştır. Altın dinarın ön yüzünde şu yazılar yer almaktadır: "La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah" (Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir). Arka yüzünde ise şu ifadeye yer verilmiştir: "el-Melik el-Eşref Ebû'l-Nasr Barsbay, 'Azzi Nasrhu" (Şerefli Kral Abul-Nasr Barsbay'ın zaferi aziz olsun). Arkeoloji ve İslami eserler Müzesi İskenderiye Mısır

© Bibliotheca Alexandrina Antiquities Museum / Photo by Mohamed Aly and Mirette Magdy

Ek 3. Mamlukler dönemine ait bir dirhem üzerinde "Baybars" ismi yer almaktadır. Baybars, 13. yüzyılda Memluk Sultanlığının önemli bir sultanıdır ve bu gümüş madeni para onun dönemine aittir.

© Bibliotheca Alexandrina Antiquities Museum / Photo by Mohamed Aly and Rehab Aly

Ek 4. Memlukler dönemine ait bir bakır fils üzerinde "el-Nasır Hasan" ismi yer almaktadır. Nasır Hasan, 14. yüzyılda Memluk Sultanlığının bir hükümdarıdır. Arkeoloji ve İslami eserler Müzesi İskenderiye Mısır

©Bibliotheca Alexandrina Antiquities Museum / Photo by Mohamed Aly and Mirette Magdy

KAYNAKÇA

Abbas Sabbâğ, Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/147-148, İstanbul: TDV yayınları, 2006.

Abdülaziz, Mustafa. *en-Nebâtü'l-Âm*, Kahire: Mektebetu Anglo, 1996.

Abdülrahman Fehmi, el-Nukudu'l Arabiye Madiyha ve Hadiruha Kahire: Dâru'l Kalem 1964.

Ahmed, Muhammed Abdülâl. el-Bahrrü'l-Ahmar. İskenderiye: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetu li'l-kütub, 1980.

Ahmet, Ahmet Ramazan. *Şibhu cezîret-i Sina fî'l-usûri'l-vustâ*. Kahire: el-Câhız Merkezi li'l-Kütüb, 1997.

Ahmet, Muhammed Abdülâl. Benû resûl ve benû tâhir ve alakâtü'l-Yemeni'l-hâriciyye, İskenderiyye: Dâru'l-Marife, 1989.

Ahmed, Muhammed Abdülâl. el-Eyyûbiyyûn fi'l Yemen. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetu li'l-kütub, 1980.

Amâra, Necmeddin b. Ali el-Yemeni, Târîhu'l Yemen. Kahire: Mektebetü S'de, 1976.

Aşûr, Saîd. Asru'l-Memâlik. Kahire: Dâru'l-Nahda, 1976.

Bozkurt, Nebi. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/572-575. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Dönmez, Kâfi vd. Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri.1 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî,. İthâfu Fudalâi'z-zemen. Kahire: Dâru'l Kitabi'l Câmi'yi, 1993.

Ebu Fadl, Ahmed. Mekke fi asri mâ-kabli'l-İslâm. Riyad: Dâru'l-Melik Abdülaziz, 1981.

Ebu Fadl, Bahâeddîn. Tarihu'l- beledi Haram. Mekke:1950.

Ebu Hasan, Şemsuddîn. el-'Ukûdu'l-l'ül'üiyye fi ahbâri ed-Devlet'r-resûliyye. Kahire: Matbatu'l-Hilal, 1911.

Ebu Mahrama, et-Tayyib b. Abdullah, Tarihu tarihi Aden. Beyrut: Dâru Ammar, 1987.

Ebu Ziya, Abdurrahmân b. Ali, kurratu'l-'uyûn bi ahbâri'l-Yemeni'l-meymûn. Kahire: Mektebetü Ebu Zer, 1988.

Ebu Fadl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun, Müfâkehetü'l-Hillân fi havâdisi'z-zamân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmyiye, 1998.

E. Howe, Sonia. In quest of spices/ Fi Talebi't-Tevâbil çev. Muhammet Aziz Rifât, Kahire: Mektebutu'n-Nahdati'l-Mısriyye,1957.

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr,2020.

Ebüssuûd, Muhammed. İrşâdü'l-ʿakli's-selîm. 1. Cilt. Riyad: Mektebetu'r- Riyad, 1997.

Ebü'l-Felâh, İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.

Ebü'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd. el-Muhtaṣar fî târîhi'l-beşer. Kahire: Dâru'l-maârif, 1998 .

Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî, en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire. Kahire: Dâru'l Kütübi'l Mısrıye, 1956.

Ed-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek. Kenzü'd-Dürer ve Câmiʿu'l-Gurer. Beyrut: Dâru'l-kutubu ilmiye, 1971.

Ed-Dımaşkî, Ebü'l-Fadl Ca'fer b. Ali. el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre. Beyrut: Dâr Sâdır, 1999.

Erol, Burak Gani. "Memlûkler Zamanında Mısır Hac Güzergâhı – Kâhire'den Mekke'ye Uzanan Kutsal Yolculuk", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 Aralık 2019), 298.

Fatma Abîd, "el-Avdâ'u-l-İktisâdiyyetu fî Mekketi'l-Mükerreme", *el-Mecelle el-İlmiyye* 2/37 (2024), 1779.

Fehmî, Na'im Zekî. Tarîku't-ticâre ed-düveliyye ve mahtutâtihâ beyne'ş-şark ve'l-garb. Kahire: Mektebetü'l-ʿArabiyya, 1973.

el-Abbâdî, Ahmed Muhtar. Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fî Mısr ve'ş-Şâm. Beyrut: Câmi'etu Beyrut, 1972.

el-Askalânî Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, el-Duraru'l-Kâmine, Haydarabad: Dârü'l-Maʿârif'l-Osmaniyya, 1993.

el-Askalânî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. İnbâʾü'l-gumr bi-enbâʾi'l-ʿumr. Kahire: İhiyâü't-Türâs'il-İslâmî, 1972.

el-Aynî, Bedreddîn. Şerhu sahihi'l-Buhâri. Beyrut: Dâru'l-Kutub-i İlmiyye, 2001.

el-Betnûni, Muhammed Lebîb. er-Rihltu'l-Hicâziye. Kahire: Mektebutu Sekafeti'l-İslamiye, 1975.

el-Cezîrî, Abdülkadir b. Muhammed El-Ensârî. Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

el-Cezîrî, Abdülkadir b. Muhammed El-Ensârî. Dürerü'l-ferâʾidi'l-munazzame fî ahbâri'l-hâc ve tariki Mekkete'l-muʿazzame. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

el-Ensârî ed-Dımaşkî, Şemsuddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Talib. Nühbetu'd-dehr fî acâibi'l-berr ve'l-bahr. Bağdat: Mektebtu'l-Müsenna, 1963.

el-Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah. Ahbâru Mekke ve mâ câʾe fîhâ mine'l-âsâr. Mekke: Dâru'l Sekafe, 1965.

el-Fâsî, Takiyüddîn Muhammed Bin Ahmed, Şifau'l-ğarâm bi-ahbâri beledi'l-Haram. Mekke: İhya Kütübi'l-İlmiyye, 1956.

el-Fâsî, Takiyüddîn Muhammed Bin Ahmed. el- 'Ikdu's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1998.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh. Muʿcemü'l-Büldân. Beyrut: Dâr Sâdır, 1993.

el-Hâşimî, İbrahim b. Masnûr.*Tahkiku muniyeti't-tâlib fî marifeti'l-eşârif.* Beyrut: Müssestü'r-Reyyân, 1998.

Hüseyin, Abdülrahman. Devr'u Mekke et-târihî ve-s sekâfî, Kâfiletü Zeyt dergisi 20/12 (1972),43.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî. Kitâbü'l-ʿİber. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981.

İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim el-Levâtî et-Tancî. er-Rihle. Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Ulûm, 1987.

İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî. er-Rihle. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1964.

İbn Fehd, Ömer b. Fehd b. Muhammed b. Muhammed. İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmü'l-Kurâ. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1975.

İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Übeydullah b. Abdillâh. Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik. Beyrut: Dâr Sâdır, 1889.

İstahrî, Ishâk İbrahim b. Muhammed Faresi. el-Mesâlik ve'l-Memâlik. Kahire: Dâru'l-Fikri Arabi, 1961.

İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn. Bedâʾiʿu'z-zühûr fî vekâʾiʿi'd-dühûr. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme,1982.

İbnü'l-Baytâr, Ebû Muhammed Ziyâüddîn. el-Câmiʿ li-müfredâti'l-edviye ve'l- ağziye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. Müsîru'l-ğarami's-sakîn ilâ eşrefi'l-emâkin. Kahire: Dâru'l-Hadis,1995.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. Tefsîrü'l-kurʾâni'l-ʿazîm. 1 Cilt. Kahire: Dâru Taybe,1997.

İbn Ziya, Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn. Târihu Mekke. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye,1997.

el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1992.

el-Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. es-Sünen. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.

Kallek, Cengiz. "Müd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/455-457. Ankara: TDV, Yayınlar, 2020.

Kallek, Cengiz. "Ukıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 47/67-70. İstanbul: TDV, Yayınları, 2010.

Kallek, Cengiz. "Rıtl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/52-55. İstanbul: TDV,

Yayınları, 2008.

Kallek, Cengiz “Men”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/105-107 Ankara: TDV, Yayınları, 2004.

Kemal Sandıkçı, “Tücîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.41/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kubbealtı Lugati. Erişim 12 Temmuz 2024. https://lugatim.com/s/BATIN

Laurent, Georges. Tarihu’t-Ticare, trc. Hâşim el-Hüseynî. Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hayat, 2011.

Hamid, Âmir Abdulllah “ed-Davrü’l-Hadârî ve’s-Siyâsî li-Selâtîni’l-Memâlik fî Mekkete’l-Mükerreme”, *el-Mecelle el-Arabiyyetü li’l-Ulûmi’l-İnsâniyyeti ve’l-İctimâiyye* 23 (Şubat 2024), 2. *https://arabjhs.com/ojs/index.php/a/article/view/233/pdf*

Halef, Muhammed Mhmmud. *el-Hayâtü't-Ticâriyyetü ve'l-İktisâdiyyetü fi'l-Hicâz fî Asr-i Devlet-i Memâlik* İrbid: Yermuk Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Yüksek Lisans Tezi, 2000

Muhammed Lebib, *er-Rihle Hicaziye*, Kahire: Mektebetü’l-Sekafe el-İslamiye,1911.

Molla Camii, "Hacim Ölçüleri", Molla Camii Resmî Web Sitesi.10 Ocak 2025.https://hadis.mollacami.com/konu-3580.html.

el-Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ. Ahsenü’t-tekâsîm fî maʿrifeti’l-ekâlîm. Kahire: Mektebetu Madbouly, 1991.

el-Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. es-Sülûk li-maʿrifeti düveli’l-mülûk. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.

el-Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. el-Mevâʿiz ve’l-iʿtibâr bi-(fî) zikri’l-hıtat ve’l-âsâr. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.

el-Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. AbdilkAâdir b. Muhammed. İgâsetü’l-ümme bi-keşfi’l-gumme. Mısır: Dâr Ayn li’d-dirasat ve’l-buhûs, 2007.

el-Makrizî, Takiyüddîn b. Ali. ez-Zehebü'l-mesbûk fi zikri men hacce mine'l-hulefa’i ve’l-mülûk. Kahire: Mektebetu’l Hancı, 1955.

el-Mes‘ûdî, Ebü’l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali. Mürûcü’z-Zeheb. Beyrut: el-Mektebetu’l Asriyye, 2012.

el-Sincârî, Ali b. Taceddîn b. Takiyyüddîn. Manâ’ihü'l-Kerem fî ’Ahbari Mekke ve’l-beyti ve vülâti'l-harem. Mekke: Merkez el-Buhus’l ilmiye, 1998.

Rıfat, İbrahim. Mira’tu’l-Harameyn. Kahire: Dâru’l Kütübi Mısriyye, 1925.

T. Mortel, Richard. “Memlûkler Devrinde Mekke'de Fiyatlar”, çev. Süleyman Kızıltoprak, Belleten, Cilt 64/240 (Ağustos 2000), 240- 599.

Sâlim, Abdulaziz. Târihü'l-Arab kable'l-İslam. Beyrut: Dâru Nahda, 1973

Subhî. Lebîb, “et-Ticaret'ul Kârimiyye ve ticaret'u mısır fi’l-usuri'l-vusta” el-Meceltü’t-*Târihiyetu’l-İslamiyye,* 04/02 (Mayıs 1952), 6-7

er-Râmhürmüzî, Büzürg b. Şehriyâr. ʿAcâʾibü’l-Hind. Mısır: Matbatu’s-Sa’âde. 1908.

es-Sebaî. Ahmed, Târîhu Mekke, Riyad: Mektebetü Melik Feyhd, 1999.

es-Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Hüsnü'l-muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l- Kahire. Kahire: Dâru İhyâ'ü'l- Kütübi'l-Arabiyye, 1968.

eş-Şeyzerî, Abdurrahman. Nihayetu'r-Rutbe fî talebi'l-hisbe. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

eş-Şennavî, Abdulaziz. Avrupa fî matlaʿi usûri'l-hadîse. Kahire: Mektebutu Anglo el-Mısriyye, 1977.

et-Tücîbî, Ebü'l-Kâsım Alemüddîn Kâsım b. Yûsuf b. Muhammed es-Sebtî. Müstefâdu'l-rihle ve'l-igtirâb. Kahire: el-Dâru'l Arabiyye li'l-Kitab, 1975.

ez-Zâhirî, Halîl b. Şâhîn. Keşfü'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Zeyd, Mahmud. "Kafiletü'l-Hac ve Tanzimuhâ ve Devruha'l-Hadarî", *el-Meceltü'l-Arabiyye* 1(Aralık 1978), 22.

Ziyaddin. Muhammed el-Harac, Kahire: Dâru'l Maraif, 1969.